

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Основні напрями модернізації Конституції України в умовах вступу України до Європейського Союзу

(Присвячено з нагоди 27 річниці Конституції України)

МОНОГРАФІЯ

За загальною редакцією В. І. Розвадовського,
доцента, кандидата юридичних наук.

Івано-Франківськ, 2023

УДК 341.1/8; 342 536.1; 342.9

О-75

Рекомендовано до друку вченою радою Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 1 від «29» серпня 2023 року).

Рецензенти:

Марчук М. І. – доктор юридичних наук, професор, полковник міліції, декан 4 факультету Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків);

Петренко П. Д. – доктор юридичних наук, професор кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного прав навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника;

Репецький В. М. – кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права, факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів).

Відповідальність за достовірність поданої інформації та дотримання вимог доброчесності в своїй роботі несе автор. Автори зберігають за собою всі авторські права і одночасно надають право першої публікації, що дозволяє поширювати даний матеріал із зазначенням авторства та первинної публікації в даному виданні.

О-75 Основні напрями модернізації Конституції України в умовах вступу України до Європейського Союзу : монографія / за загальною редакцією В. І. Розвадовського. Івано-Франківськ, 2023. 419 с. ISBN 978-966-640-541-1

Монографія включає погляди вітчизняних та зарубіжних авторів з питань основних напрямів модернізації Конституції України в умовах вступу нашої держави до Європейського Союзу, які були оприлюднені на міжнародній конференції 27 червня 2023 року.

У вказаній монографії авторським колективом зроблено спробу цілісно дослідити проблематику основних напрямків модернізації Основного закону держави на етапі повної інтеграції України до європейської цивілізації через членство у ЄС. Особливе місце відведено дослідженню основних засад Конституції України, проблемам конституційних засад вступу України до ЄС; конституційним основам функціонування інститутів та органів публічної влади України та міжнародних інститутів в умовах воєнного стану, проблемам забезпечення конституційних прав людини і громадянина в Україні за умов воєнного стану.

Дана монографія може бути корисною для науковців, аспірантів, юристів-практиків, студентів вищих навчальних закладів та всіх, хто цікавиться даною проблематикою.

УДК 341.1/8; 342 536.1; 342.9

© Колектив авторів, 2023

© Навчально-науковий юридичний інститут, 2023

© Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, 2023

ISBN 978-966-640-541-1

Авторський колектив:

Дерев'яно Сергій Миронович, заслужений працівник освіти України, професор кафедри політичних інститутів та процесів, доктор політичних наук Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника – підрозділ 1, розділ 1.

Загурський Олександр Богданович, доцент кафедри права та публічного управління ЗВО «Університет Короля Данила», доцент, кандидат юридичних наук. Науковий консультант центру дослідження конституційної юстиції Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника – підрозділ 2, розділ 1.

Зінич Любомир Васильович, кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника – підрозділ 3, розділ 1.

Книш Віталій Васильович, доктор юридичних наук, професор кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника – підрозділ 4, розділ 1.

Кравчук Микола Володимирович, канд. юрид. наук, доктор права Українського вільного університету (м. Мюнхен, Німеччина), доцент, Заслужений юрист України, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Західноукраїнського національного університету (м. Тернопіль) – підрозділ 5, розділ 1.

Марцеляк Олег Володимирович, доктор юридичних наук, професор кафедри конституційного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка – підрозділ 6, розділ 1.

Слінько Тетяна Миколаївна завідувачка кафедри, доктор юридичних наук, професорка Національного юридичного університету імені Я. Мудрого – підрозділ 7, розділ 1.

Адамович Сергій Васильович, доктор історичних наук, професор кафедри теорії та історії держави і права Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника – підрозділ 1, розділ 2.

Каспшик Адам, Др., завідувач кафедри адміністрації та доквілля, декан факультету адміністрації та суспільних наук Вищої Гуманітарно-природничої школи в Сандомирі (Республіка Польща) – підрозділ 2, розділ 2

Ковалишин Олександр Романович, кандидат юридичних наук, доцент кафедри судочинства навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника – підрозділ 3, розділ 2.

Мнишенко Євгенія Сергіївна Представник Уповноваженого Верховної Ради України в Івано-Франківській області, адвокат, кандидат юридичних наук – підрозділ 4, розділ 2.

Pankevych Ivan, Dr hab., prof. UZ, dr **Anna Feja-Paszkiwicz**, Katedra Prawa Konstytucyjnego, Europejskiego i Międzynarodowego Publicznego, Instytut Nauk Prawnych, Uniwersytet Zielonogórski – підрозділ 5, розділ 2.

Сворак Степан Дмитрович, доктор юридичних наук, доктор історичних наук, професор кафедри теорії та історії держави і права Навчально-наукового Юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника – підрозділ 6, розділ 2.

Сидоренко Олена Михайлівна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри права, Київського кооперативного інституту бізнесу і права юридичний факультет Київського кооперативного інституту бізнесу і права.

Оніщук К.С., асистент відділу міжнародних зв'язків Центру протидії дезінформації РНБО України, помічник директора з правових та зовнішньоекономічних питань ТОВ «ІНКОМІАС»., перекладач МІО Group, студентка Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. – підрозділ 7, розділ 2.

Tatara Andrzej, doktor prawa, katedra Prawa Administracyjnego i Finansowego, Instytut Nauk Prawnych Uniwersytet Zielonogórski – підрозділ 8, розділ 2.

Федорончук Андрій Володимирович, кандидат юридичних наук, викладач кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового Юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника – підрозділ 9, розділ 2.

Щербина Віктор Іванович, професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, професор – підрозділ 10, розділ 2.

Албу Андрій Аркадійович, кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового Юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника – підрозділ 1, розділ 3.

Бурлак Оксана Василівна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового Юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника – підрозділ 2, розділ 3.

Гутник Віталій Володимирович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права Львівського національного університету імені Івана Франка - підрозділ 3, розділ 3.

Малюга Леся Юрївна, доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, доцент, **Сіньова Л.М.** доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат юридичних наук, доцент – підрозділ 4, розділ 3.

Мельничук Світлана Миколаївна, професор кафедри правосуддя загальноінститутських кафедр ЛННІ імені Е. О. Дідоренка ДонДУВС, професор, доктор юридичних наук – підрозділ 5, розділ 3.

Петровська Ірина Ігорівна, доцент кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового Юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника – підрозділ 6, розділ 3.

Розвадовський Володимир Іванович, завідувач кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового Юридичного інституту, доцент, кандидат юридичних наук, керівник центру дослідження конституційної юстиції Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. **Панкевич М.І.**, студент факультету права та адміністрації Ягеллонського університету (Республіка Польща) - підрозділ 7, розділ 3.

Трибуна молодих науковців:

Антонюк Вікторія Віталіївна, студентка Навчально-наукового Юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Науковий керівник: **Розвадовський В. І.**, завідувач кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права, доцент, кандидат юридичних наук, керівник центру дослідження конституційної юстиції Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника – підрозділ 1, розділ 4.

Бабій Юрій Юрійович, викладач кафедри правосуддя загально-інститутських кафедр, Луганський навчально-науковий інститут імені Е.О. Дідоренка, Донецький державний університет внутрішніх справ – підрозділ 2, розділ 4

Гандера Руслан Григорович, аспірант кафедри політики у сфері боротьби зі злочинністю та кримінального права Навчально-наукового Юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника – підрозділ 3, розділ 4.

Гнатківська Оlesia Вікторівна, студентка Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника (**Hnatkivska Olesia**, 4th year student, Vasyl Stefanyk Precarpathian national university, student of Educational and scientific law institute). Науковий керівник: **Книш В. В.**, доктор юридичних наук, професор кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового Юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. – підрозділ 4, розділ 4.

Данилюк Діана Олегівна, студентка Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника (**Danyliuk Diana**, 3th year student, Vasyl Stefanyk Precarpathian national university, student of Educational and scientific law institute). Науковий керівник: **Книш В. В.**, доктор юридичних наук, професор кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. – підрозділ 5, розділ 4.

Крупей Станіслав Євгенійович, аспірант кафедри політики у сфері боротьби зі злочинністю та кримінального права Навчально-наукового Юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника – підрозділ 6, розділ 4.

Кучак Богдана Андріївна, студентка навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника. Науковий керівник: **Розвадовський В. І.**, завідувач кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права, доцент, кандидат юридичних наук, керівник центру дослідження конституційної юстиції Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника – підрозділ 7, розділ 4.

Лосюк Юлія Василівна, студентка Навчально-наукового Юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Науковий керівник: **Розвадовський В. І.**, завідувач кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового Юридичного інституту, доцент, кандидат юридичних наук, керівник центру дослідження конституційної юстиції Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. – підрозділ 8, розділ 4.

Мартисон Марина Сергіївна, студентка Навчально-наукового Юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Науковий керівник: **Зінич Л. В.**, доцент кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового Юридичного інституту, кандидат юридичних наук – підрозділ 9, розділ 4.

Попроцька Інна Володимирівна, студентка Навчально-наукового Юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника. Науковий керівник: **Книш В. В.**, доктор юридичних наук, професор кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового Юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. – підрозділ 10, розділ 4.

Романів Юлія Тарасівна, студентка навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника. Науковий керівник: **Петровська І. І.**, доцент кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, доцент, кандидат юридичних наук. – підрозділ 11, розділ 4.

Сворак Ірина Романівна, студентка Навчально-наукового Юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника (**Svorak Iryna**, 4th year student, Vasyl Stefanyk Precarpathian national university, student of Educational and scientific law institute). Науковий керівник: **Книш В. В.**, доктор юридичних

наук, професор кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового Юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. – підрозділ 12, розділ 4.

Сливоцька Ольга Василівна, студентка Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Науковий керівник: **Розвадовський В. І.**, завідувач кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового Юридичного інституту, доцент, кандидат юридичних наук, керівник центру дослідження конституційної юстиції Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника – підрозділ 13, розділ 4.

Стефунько Юлія Петрівна, студентка Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Науковий керівник: **Книш В. В.**, доктор юридичних наук, професор кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового Юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. – підрозділ 14, розділ 4.

Стручинська Христина Михалівна, студентка Навчально-наукового Юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Науковий керівник: **Розвадовський В. І.**, завідувач кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права, доцент, кандидат юридичних наук, керівник центру дослідження конституційної юстиції Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. – підрозділ 15, розділ 4.

Урбанський Іван Вікторович, студент Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Науковий керівник: **Книш В. В.**, доктор юридичних наук, професор кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. – підрозділ 16, розділ 4.

Федорович Олександр Васильович, студент Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника (*Fedorovych Oleksandr, 4th year student, Vasyl Stefanyk Precarpathian national university, student of Educational and scientific law institute*). Науковий керівник: **Книш В. В.**, доктор юридичних наук, професор кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового Юридичного інституту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. – підрозділ 17, розділ 4.

Зміст

Вступ.....	9
Розділ 1. ОСНОВОПОЛОЖНІ ЗАСАДИ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ.....	13
1.1. Доцільність модернізації Конституції України у новітньому політико-комунікативному дискурсі.....	13
1.2. Реалізація правозахисної політики в сфері державного управління.....	20
1.3. Роль громадськості та громадських організацій у процесі модернізації Конституції України.....	24
1.4. Вплив співвідношення понять «свобода» та «відповідальність» у виборі Українського народу на конституційний лад України.....	43
1.5. Історико-правовий досвід українського конституціоналізму та його значимість на сучасному етапі розвитку.....	58
1.6. Конституційні цінності в Україні в умовах російської агресії: проблеми реалізації та шляхи їх вирішення.....	65
1.7. Відображення європейських стандартів свободи вираження поглядів у Конституції України.....	81
Розділ 2. ПРОБЛЕМИ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЗАСАД ВСТУПУ УКРАЇНИ ДО ЄС.....	100
2.1. Наявність у конституціях держав-учасниць ЄС положень, що юридично дозволяють участь держави у Союзі.....	100
2.2. Інтеграція правового порядку України з правом Європейського Союзу – потенційні законодавчі проблеми на фоні польського досвіду (Integracja porządku prawnego Ukrainy z prawem Unii Europejskiej – potencjalne problemy legislacyjne na tle polskich doświadczeń).....	108
2.3. Роль конституцій в захисті навколишнього середовища: досвід країн Європейського Союзу.....	118
2.4. Перспективи змін законодавства у сфері гендерно зумовленого насильства з врахуванням викликів сучасності та в умовах вступу України в ЄС.....	131
2.5. Необхідність забезпечення виборчих прав громадян Європейського Союзу – зауваження в контексті майбутнього членства України (Konieczność zapewnienia praw wyborczych obywatelom Unii Europejskiej – uwagi w kontekście przyszłego członkostwa Ukrainy).....	138
2.6. Основні напрями модернізації Конституції України в умовах вступу України до ЄС...145	
2.7. Міжнародний цивільний процес як форма захисту дітей від наслідків їх незаконного переміщення та тримання під вартою в державі, відмінній від держави постійного проживання, у тому числі під час збройного конфлікту – світова практика та основне право України (International civil procedure as a form of protection of children from the consequences of their illegal displacement and detention in a state other than the state of their habitual residence, including during armed conflict – world’s practice and Ukraine’s fundamental law).....	149
2.8. Сфера гармонізації податкового законодавства з правом Європейського Союзу в контексті вступу України до Європейського Союзу – вибрані норми права міжнародних договорів та директив (Zakres harmonizacji prawa podatkowego z prawem Unii Europejskiej w kontekście akcesji Ukrainy do Unii Europejskiej - wybrane regulacje prawa traktatów i dyrektyw).....	161
2.9. Завдання та значення Конституції в процесі набуття повноправного членства України в ЄС.....	173
2.10. Нове доктринальне тлумачення конституційного права на працю в умовах євроінтеграції України.....	184

Розділ 3. КОНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТІВ ТА ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ ТА МІЖНАРОДНИХ ІНСТИТУЦІЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....191

3.1. Тлумачення міжнародних договорів у період військового стану.....	191
3.2. Форми допомоги Міжнародної організації праці у вирішенні соціальних питань щодо подолання негативних явищ в контексті російсько-української війни.....	199
3.3. На шляху до імплементації та ратифікації Україною Римського статуту МКС (в контексті ст. 124 Конституції України та ст. 8 Угоди про асоціацію)	213
3.4. Проблеми соціальної адаптації та професійної інтеграції ветеранів війни в Україні.....	225
3.5. Інтерпретаційно-правова діяльність Конституційного суду України як засіб модернізації Конституції України.....	232
3.6. Правові засади діяльності публічної служби під час війни.....	238
3.7. Забезпечення дії Конституції України у діяльності Конституційного Суду України в умовах воєнного стану	264

Розділ 4. ТРИБУНА МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ281

4.1. Свобода як основоположна цінність українського конституціоналізму.....	281
4.2. Термінологічна архітектура сфери місцевого самоврядування як концепція змін Конституції України.....	288
4.3. Основні аспекти відповідальності за діяння, встановлені статтею 111-1 Кримінального кодексу України та їх відповідність Конституції.....	295
4.4. Конституційні основи забезпечення прав волонтерів в умовах воєнного стану (Constitutional Foundations for Ensuring the Rights of Volunteers in Times of Martial Law).....	301
4.5. Дослідження порушень конституційних прав громадян України в умовах війни (Issues of violation of constitutional rights of Ukrainian citizens in times of war).....	309
4.6. Питання вдосконалення відповідальності за деякі діяння встановлені статтею 397 Кримінального кодексу України.....	317
4.7. Право на людську гідність у системі прав і свобод людини і громадянина.....	323
4.8. Проблеми реалізації договору між Україною та росією щодо використання Азовського моря і Керченської протоки за національним та міжнародним правом.....	332
4.9. Проблеми надання статусу військовим особам.....	339
4.10. Проблематика правового регулювання Конституції України в процесі входження в ЄС.....	350
4.11. Людина і громадянин в публічному праві.....	360
4.12. Проблеми ядерної безпеки в Україні: національний та міжнародний аспекти (Problems of nuclear safety in Ukraine: national and international aspects).....	373
4.13. Захист прав дітей на окупованих територіях України.....	381
4.14. Підстави обмежень прав і свобод людини за Конституцією України в умовах воєнного стану (Grounds for restrictions on human rights and freedoms under the Constitution of Ukraine under martial law)	392
4.15. Конституційність харківських угод.....	397
4.16. Конституційні засади функціонування обласних військових адміністрацій в умовах воєнного стану.....	407
4.17. Конституційні засади членства України в міжнародних організаціях (Constitutional principles of Ukraine's membership in international organisations).....	413

ВСТУП

Шлях формування Українського конституціоналізму був тернистим та проблемним. Лише сама онтологія нашого конституціоналізму до прийняття Конституції України передбачала, як мінімум, шість актів, які передували Основному Закону держави. До них належать наступні:

1) Декларація про державний суверенітет від 16.07.1990 року – заява про наміри щодо формування суверенного статусу України з боку українського парламенту;

2) Закон «Про економічну самостійність» від 03.08.1990 року як декларування парламентом процесу формування власного економічного ладу та економічної системи;

3) Акт проголошення незалежності України від 24.08.1991 року – ключовий нормативно-правовий акт парламенту, який первинно закріпив незалежність Української держави;

4) Закон України «Про правонаступництво України» від 12.09.1991 року – акт, за яким Україна визнана універсальною (повною) правонаступницею УРСР та частковою (сингулярною) правонаступницею СРСР;

5) Всеукраїнський референдум від 01.12.1991 року як акту прямої (безпосередньої) демократії, тобто загальнонаціональний референдум на території України щодо проголошення незалежності України, на якому було підтримано та підтверджено Акт проголошення незалежності України від 24.08.1991 року (за нього проголосували 90,32 % осіб, які взяли участь у голосуванні);

6) Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України – акт, який носив лише тимчасовий характер, оскільки визначав конституційний лад лише між главою держави та парламентом і зовсім не передбачав відповідної угоди між суспільством та державою. Саме тому йому було відведено обмежений термін дії (1 рік до прийняття Конституції України).

Беззаперечним є той факт, що на шляху становлення української незалежної держави найголовнішим здобутком у державно-правовій сфері стало прийняття нової демократичної Конституції України.

Саме в цьому правовому акті, який має найвищу юридичну силу було задекларовано прагнення українського народу до свободи, демократії, визнання людини найвищою соціальною цінністю, громадянської злагоди в суспільстві.

Не менш важливу роль за онтологію Українського конституціоналізму відіграє гносеологія вітчизняного конституціоналізму, тобто процес його пізнання, розробки науково обґрунтованих рекомендацій з подальшими рекомендаціями. Зокрема, учені-конституціоналісти усвідомили, що все в державі і суспільстві залежить від демократичної конституції, її ролі та механізмів дії тощо.

Отже, демократична конституція (а не октруйована, тобто дарована тоталітарним чи авторитарним главою держави) завжди служить утвердженню суспільному прогресу, людям, оскільки в ній закріплене головне – загальнолюдські, європейські, спільні демократичні цінності: гідність і права людини, верховенство права та конституційна демократія. Відповідно, у разі недотримання цих вимог державні інституції працюють не в інтересах людей, а фактично – на себе (обслуговуючи запити правлячої еліти, олігархів тощо).

Як свого часу зауважив видатний український правознавець і мислитель Богдан Кістяківський: «Якщо влада втрачає своє моральне виправдання, вона неминуче гине». По суті, ідеальний гносеологічний (пізнавальний) висновок не лише у частині політико-правових аспектів теорії еліт, а й у частині руйнування конституціоналізму та конституційного ладу.

Окрім того, демократична конституція встановлює оптимальний баланс інтересів правлячої держави, громадянського суспільства і вільної особистості, а реалізація її цінностей є постійною практикою. Саме така конституція гарантує незалежність конституційних інститутів публічної влади, насамперед, судових і правоохоронних, що забезпечують свободу особистості, захист і охорону її гідності, прав та інтересів, рівноправність і повагу між людьми. Така конституція забезпечує територіальну цілісність й незалежність держави, інші загальнолюдські цінності.

Як стає зрозуміло, не лише конституційна онтологія та конституційна гносеологія відіграє важливу роль у процесах конституціоналізму. Тут ключова питома вага належить конституційній праксеології, тобто практично-прикладним аспектам

вітчизняного конституціоналізму. У цьому контексті конституційна праксеологія відіграє важливу роль за звичайних чи особливих обставин (в умовах воєнного, надзвичайного стану чи надзвичайних обставин). До них з праксеологічної точки зору можна віднести:

1) «Помаранчева революція» 2004 року;

2) «Революція Гідності» («Євромайдан») 2013 -2014 рр.

3) незаконна та антиконституційна окупація з боку рф Автономної Республіки Крим та частини Луганської і Донецької областей;

4) початок 24 лютого 2022 року військової агресії з боку рф проти України. У зв'язку з цим Президент України змушений був видати Указ «Про введення в Україні воєнного стану». За таких обставин Основний закон діє під час війни, реалізуючи своє покликання.

Ще перед початком повномасштабної війни, у 2019 році, до Конституції України були внесені історичні зміни, а саме; **«Україна зафіксувала курс на НАТО і ЄС».**

Відповідно, 23 червня 2022 року Україна отримала статус кандидата у члени ЄС. Ця подія дала можливість нашій державі від країн НАТО одержувати озброєння й фінансову підтримку. Станом на даний час в Україні заборонено 12 проросійських партій, але політики, які є державними зрадниками та колаборантами, все одно не покарані.

Таким чином, основоположні права і свободи, закріплені в Конституції, – це не просто слова на папері, а фундаментальні цінності українського народу. Їх вони завжди відстоювали на акціях протесту, а зараз фактично воюють і гинуть за це на фронті. І саме це змусило Європу перейти від позиції «пошуку компромісу» до позиції реальної підтримки Українського народу.

Саме під таким кутом зору у пропонованій монографії зроблено практичну спробу цілісно дослідити проблематику основних напрямків модернізації Конституції України в умовах вступу України до Європейського Союзу. Вирішальною особливістю дослідження є органічний зв'язок наступних напрямків, зокрема:

1. Основні засади Конституції України: історія і сучасність.

2. Проблеми конституційних засад вступу України до Європейського Союзу.

3. Конституційні основи функціонування інститутів та органів публічної влади України та міжнародних інститутів в умовах воєнного стану.

4. Проблеми забезпечення конституційних прав людини і громадянина в Україні за умов воєнного стану.

Завдяки цьому підходу забезпечується потрібна монографічна єдність основних авторських позицій при висвітленні різних аспектів досліджуваної проблематики, що, тим не менше, не виключає наявності у монографії окремих наукових поглядів, які не поділяються усіма членами авторського колективу.

Дане видання є результатом консолідації зусиль провідних українських, зарубіжних учених та здобувачів освіти навколо достатньо важливих сьогодні завдань щодо основних напрямків модернізації Основного Закону України в умовах вступу до ЄС. Зрозуміло, що їх успішне вирішення неможливе без активного залучення до цієї дослідницької роботи представників суміжних наукових дисциплін, зокрема, правових напрямків політології, загальної теорії держави і права, конституційного права, муніципального права та міжнародного права.

РОЗДІЛ 1.

ОСНОВОПОЛОЖНІ ЗАСАДИ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

1.1. Доцільність модернізації Конституції України у новітньому політико-комунікативному дискурсі

Ідея внесення змін до чинної Конституції України практично з часу її прийняття й до сьогодні є однією з найбільш поширених у політико-комунікаційному дискурсі. Політиками чимало сказано, науковцями – правниками та політологами – написано з цього приводу.

Сутнісні характеристики політико-комунікативного дискурсу, що пов'язані з використанням комунікативних практик і стратегій у політичному дискурсі, проаналізовані у низці праць українських науковців – правників та політологів, фахівців із соціальних комунікацій та інформаційної діяльності, а також філологів, оскільки осмислення цього явища має міждисциплінарний характер.

Насамперед, зауважимо, що науковцями створено чимало праць у яких більш чи менш широко обґрунтовується доцільність конституційних змін. Вихідним є сформульоване в теорії та практиці конституціоналізму розуміння, що конституція є «живий організм», а тому внесення змін до неї, фундаментальне оновлення значної частини норм чи прийняття нової, є закономірним. Доцільність їх внесення зумовлюється логікою розвитку процесів державотворення, потребами забезпечення стабільності конституційного ладу,

політичної системи, вдосконалення демократичних засад її функціонування. Істотним є приведення конституційних норм у відповідність до політичних, економічних і соціальних перетворень в суспільстві, що дає змогу забезпечити динаміку його розвитку, зберегти значення конституційних норм як актуальної і оперативної основи для політичних дій. Водночас чимало уваги надано поясненню принципу «політичної доцільності», її співвідношення з правовою необхідністю в удосконаленні Конституції України, які є домінуючими в конституційному політико-комунікативному дискурсі. Сформульовані у низці праць науковців – правників та політологів (І. О. Кресіної, О. В. Кукуруз, Ю. Ю. Калиновського, Є. М. Мануйлова, Б. І. Ольховського, В. Л. Федоренка, М. В. Савчина, Ю. С. Шемшученка та ін.) теоретичні підходи, вважаємо, є змістовними й прийнятними для аналізу ініційованих конституційних змін.

Проте, ідея модернізації Конституції України продукується не стільки науковцями як політиками, для яких її реалізація є предметним полем діяльності. В умовах війни політична мова має особливе звучання, з початком повномасштабного вторгнення – набула нових рис. Насамперед мова публічних виступів політичних діячів. Політична активність із застосуванням професійних комунікативних технік має на меті впливати на прийняття політичних рішень, діяльність соціальних суб'єктів, перетворенню їх інтересів із елементів політичної свідомості на конкретні політичні наміри та дії.

Як результат ініціювання змін до чинної Конституції України відбувається перманентно. Оприлюдненні впродовж останніх двох

десятиліть законопроекти, чи навіть оновлені варіанти Основного закону держави, містять чимало цікавих і прийнятних новел, однак так і залишились проектами і, очевидно, нині можуть розглядатись радше як пам'ятки політико-правової думки. Реальні шанси бути втіленими в чинній Конституції України, поза суперечливістю змісту та потреби їх прийняття, певну перспективи мали проекти, зареєстровані у Верховній раді України нинішнього IX скликання. Правові підстави та доцільність їх є різною, проте безперечною є політична вмотивованість.

Відомо, що вже у перший день роботи новообраної Верховної Ради України Президент України В. О. Зеленський подав сім законопроектів про внесення змін до Конституції України, ще один – у грудні 2019 року. На відміну від спроб попередніх років, дані законопроекти готувалися у закритому режимі, практично без обговорення не тільки в громадянському суспільстві, але й експертному середовищі. Не вирізняється дискусійністю й їх прийняття в першому читанні. Значною мірою це зумовило отриманий владою результат – тільки два законопроекти будуть реалізовані, три – отримали негативний висновок Конституційного Суду України, один – відкликаний суб'єктом подання – Президентом України. Парламентський «турборежим» неоднозначно сприймається політикумом і громадянами загалом. Думки полярні – поряд із розумінням потреби внесення змін до Конституції України – істотним є несприйняття їх. Істотними для розуміння такого стану є проблеми політичної комунікації між владними інституціями та громадськістю, експертним середовищем. Використаємо концептуальне

застереження знаного сучасного норвезького й американського політолога професора соціальних наук Колумбійського університету Дж. Ельстера про те, що конституція повинна бути «рамкою для політичної діяльності, а не її інструментом» [2, с. 48]. Актуальними для розуміння природи конституційних змін видаються положення «Доповіді про внесення змін до конституції», що прийнята Венеціанською Комісією на її 81 Пленарній сесії (Венеція, 11-12 грудня 2009 р.) [2]. На думку авторів доповіді, «повноваження вносити зміни – це не просто юридична формальність, а сукупність норм, деталі яких можуть справляти значний вплив або визначати фундаментальні політичні процеси» (п. 5). Однак, прагнення до змін, не повинно порушувати основні засади ефективного здійснення державної влади, захисту основоположних прав людини і громадянина [2, с. 31].

Таким чином, ініціювання внесення змін до чинної Конституції України, вважаємо, є не стільки відповіддю на суспільні виклики, як це декларують політики, але, ймовірно, є виразом вузькокорпоративних інтересів частини політиків, їх прийняття могло б змінити баланс між законодавчою та виконавчою гілками влади. Істотну роль відіграє «політична доцільність», яка має величезний вплив на державотворення і правотворення в Україні. Дедалі частіше в сучасній політиці правила політичної доцільності стають вищими за норми конституційної законності. Намагання ж окремих політичних сил вийти за межі правового поля та використовувати право у власних інтересах перешкоджають утвердженню демократичних

цінностей та знижують довіру населення до системи влади в цілому [3, с. 13–14].

Тому, вважаємо, що ініційовані зміни не є системними, мають клаптиковий характер, в істотному не зачіпають основоположні конституційні права і свободи громадян України, а тому мають радше морально-політичний, ніж правовий характер. Ганебним явищем для розвитку новітнього парламентаризму в Україні стали численні приклади порушення процедури прийняття законодавчих актів. Як наслідок, частина з них, в т. ч. й щодо внесення змін до Конституції України, визнані Конституційним Судом України – неконституційними. Мова йде не стільки про сутність внесених змін чи актів, а їх дотримання процедури їх прийняття, порушення якої продиктоване прагненням ухвалення «потрібних» рішень, що є виявом «політичної доцільності». «Доволі небезпечною є риторика стосовно наявності у праві «політичної доцільності» чи «політичної волі», оскільки вони вносять у правовідносини свавілля» – стверджує відомий український конституціоналіст М. В. Савчин. Нормативні акти не можуть бути свавільними, нерозумними, несправедливими, необґрунтованими чи залежати від політичної доцільності законодавця, а обрані засоби мають органічно та раціонально співвідноситися з бажаним результатом, який досягається прийняттям державного рішення [4, с. 286, 309].

Тому й надалі принциповим залишається питання проведення системного оновлення Конституції України. Ця ідея є наскрізною й у численних наших публікаціях. Слід відмовитися від практики підготовки точкових, безсистемних конституційних змін у закритому

режимі без попередньої концепції (бачення) конституційної реформи та її результатів. Прецедент ухвалення конституційних змін у частині правосуддя в парламенті без обговорення в експертних колах, громадянському суспільстві ще раз переконує в тому, що оновлення Основного Закону й ухвалення нової Конституції мають здійснюватися лише через інститути установчої влади народу. Уникнути звинувачень у закритості конституційного процесу та отримати підтримку громадян влада зможе тільки шляхом широкого залучення громадськості до їх підготовки. Будь-які зміни до Конституції України, як вважають експерти Центру політико-правових реформ, мають вноситися виключно за необхідності, бути ретельно вивірені та проходити широке обговорення. Лише відкритий конституційний процес із залученням представників депутатських фракцій і груп, українських та іноземних експертів, які готові надати пропозиції щодо удосконалення відповідних положень Конституції сприятиме легітимізації конституційної реформи, ініційованої Президентом України, та подальшому розвитку України як правової держави [1].

Отже, вважаємо, що назріла потреба не тільки внесення часткових змін, а й якісного, системного оновлення Основного Закону держави, його модернізації і відкладати його на невизначену перспективу не варто. Складні реалії політичного життя держави в умовах повномасштабної агресії РФ проти України не повинні стати на заваді пошуку нової конституційної моделі, реалізація якої можлива після нашої ПЕРЕМОГИ по завершенню воєнного стану. І завдання владних інституцій, політиків, громадянського суспільства

налагодити якісну комунікативну взаємодію, щоб напрацювати якісний проєкт конституційних змін, який би не тільки відповідав сучасному рівню конституціоналізму, а й сприймався суспільним загалом.

Список використаних джерел:

1. Будь-які зміни до Конституції мають бути ретельно вивірені та проходити широке обговорення – Центр політико-правових реформ. Пресцентр УКМЦ. URL: <https://uacrisis.org/uk/74693-changes-to-the-constitution>

2. Доповідь про внесення змін до конституцій : CDL-AD(2010)001. Прийнята Венеціанською Комісією на її 81 Пленарній сесії (Венеція, 11-12 грудня 2009 р.). *Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії*. Вид. 3-е випр. і доповн. / За ред. Ю. Ключковського. В 2-х част. Ч. 1. Київ : Логос, 2016. С. 30–91.

3. Правова політологія: проблеми концептуалізації та інституціоналізації: монографія / За ред. І. О. Кресіної. Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2019. 288 с.

4. Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород : РІК-У, 2018. 440с.

1.2. Реалізація правозахисної політики в сфері державного управління

На сьогоднішній день ЄС заснований на повазі прав людини, а також на повазі людської гідності, свободи, демократії, рівності та верховенства права. Відповідно до Копенгагенських критеріїв, однією з умов вступу до ЄС є наявність у країнах-кандидатах стабільних інституцій, що гарантують повагу до прав людини та верховенство права. До того ж, що за рамками ЄС більшість держав-членів ЄС високо оцінюють дотримання цих цінностей порівняно з рештою світу.

Варто звернути увагу на один із елементів правозахисної діяльності – її суб'єктів. Їх визначають як особливі складові, інституційні елементи конституційної системи захисту прав та свобод, діяльність яких спрямована на виявлення причинно-наслідкових зв'язків відносин у суспільстві для здійснення особливого впливу на такі відносини, з метою не допущення в соціальній дійсності правопорушень, їх випередження (не допущення перетворення причини на наслідок, який має протиправний результат у вигляді порушення прав особи).

А відтак, обґрунтовується наявність у предметі правозахисної діяльності такого елемента, як з'ясування причин порушень прав і свобод, а також умови, що сприяють їх вчиненню.

Правозахисна діяльність всередині держави має додатковий розподіл, який пов'язується насамперед із правовою природою суб'єкта її здійснення, його місцем у державному механізмі. Однак,

варто зазначити, що сучасне розуміння обсягу охоронно-захисної діяльності передбачає здійснення її усіма органами публічного управління.

Тим не менше, в порівнянні державної діяльності, зокрема з правоохоронною, у діяльності щодо правового захисту важливу та ініціюючу роль відіграє сам носій права. Він наділяється правом для захисту від порушень, що мають відбутись чи вже відбулись.

Захист права передбачає виконання особою свого громадянського обов'язку перед суспільством, з метою захисту права, а також відповідного правопорядку, що у ньому склався. Таке розуміння впливає із того, що суб'єкт, як носій прав, є важливою складовою суспільства та правової системи.

Маючи внутрішньополітичний характер, найбільш яскраво політична криза знайшла свій вияв в таких елементах як:

- ❖ конституційно-правова криза – розрив правового простору (неефективність дій правових механізмів), обмеження або фактичне припинення дії Конституції (а фактично формальне проголошення, при повному недотриманні конституційних гарантій для більшої частини населення);
- ❖ урядова криза – втрата респектабельності й авторитету, розрив вертикалі єдиної виконавчої гілки влади і скорочення державно-адміністративного керуючого впливу; криза партійної системи – розкол в партіях, рухах, втрата авторитету і довіри у мас провідними політичними силами, правлячими партіями;

- ❖ ідеологічний криза – крах принципів, засад, моральності, зростання амплітуди злочинності; падіння престижу і міжнародного впливу держави, поява загрози різного роду міжнародних конфліктів і воєн [1, с. 137].

Діяльність у сфері правового захисту потребує використання певного комплексу засобів, методів і прийомів, необхідного для досягнення позитивної мети. Незважаючи на це, правозахисна діяльність, яка здійснюється органами публічного управління, має відбуватись тільки на основі відповідних принципів, що прямо передбачені для цього в Конституції та чинному законодавстві.

Державний захист прав, в основному, носить формальний характер: основні права людини закріплені в нормативних документах, проте до цих пір не було створено умов для їх реалізації.

Наприклад, досить згадати визнання української Конституції 1996 року чи не найдемократичнішою у світі. Однак вона не сприяла вирішенню завдань політичної ефективності і стабільності, а, навпаки, стала предметом постійних суперечок, змін і реформ, що заважали функціонуванню політичної системи [2].

Більш ефективним видається поєднання переконання і державного примусу. Цей процес є динамічним у своїй суті, він визначається багатьма факторами, що діють на конкретному етапі розвитку відповідного суспільства і держави. Тобто, передбачає врахування національних традицій державного управління, правотворчості, правозахисної та правоохоронної діяльності.

Можливість для покращення й підвищення ефективності заходів правового захисту держави пов'язується з пошуком найбільш

ефективних засобів, які приводять до бажаних цілей із найменшими правовими та економічними затратами для суспільства і суб'єкта, чиє право порушене. У даному випадку важливим є формування концептуально закінченої, орієнтованої на пріоритет правого захисту політичної волі держави, що є потужним стимулом правозахисної діяльності.

Таким чином, діяльність щодо правового захисту із залученням державних органів не може проходити у формі, що чітко не встановлена чинним законодавством. Тому, необхідність закріплення процесуальних форм здійснення правозахисної діяльності є незаперечною. Вітчизняна юридична наука не має чіткого розуміння поняття юридичної процесуальної форми.

Список використаних джерел:

1. Слізкова Г. В. Кризові явища в системі державного управління України: причини виникнення, розвиток, шляхи подолання. Вісник КНУТД. 2012. № 2. С. 137-142.

2. Головатий М. Українська криза: політико-психологічний вимір. Персонал плюс. 2009. № 16(318). URL: <http://www.personal-plus.net/318/4772.html>. (дата звернення: 18.06.2023).

1.3. Роль громадськості та громадських організацій у процесі модернізації Конституції України

Громадськість та громадські організації є ключовими суб'єктами, які сприяють залученню великої кількості осіб до обговорень та розробки нових положень Конституції України. Важливою складовою ролі громадськості та громадських організацій є їхня здатність створювати простір для демократичної дискусії та діалогу між різними зацікавленими сторонами. Це сприяє досягненню консенсусу та забезпечує більш широку підтримку змін у Конституції.

Активна суспільна дискусія сприятиме тому, що громадяни будуть свідомо дотримуватися ухвалених законів та активно захищати Конституцію, у підготовці та ухваленні якої вони брали безпосередню участь. Окрім того, Конституція, прийнята за участі громадськості, буде більш стабільною, матиме шанси на тривале існування.

Проте для об'єктивної оцінки ролі громадськості в процесі модернізації Конституції України потрібно врахувати й певні ризики, що існують у зв'язку з участю таких суб'єктів: 1) є ймовірність, що громадянам пообіцяють, що їх буде почуто, але в підсумку їхня думка буде спотворена або проігнорована; 2) участь громадськості в процесі модернізації Конституції може призвести до міжетнічних конфліктів у державі через питання релігії чи мови; 3) у таких чутливих питаннях, як гомосексуалізм, аборти, одностатеві шлюби, громадськість може бути надто консервативною, категоричною та

непоступливою. Зазначені ризики можуть призвести до конфліктів і непередбачуваних наслідків. Тому варто обрати збалансовану модель участі громадськості та громадських організацій у процесі модернізації Конституції України.

Дослідженню питань, що стосуються участі громадськості та громадських організацій у процесі модернізації Конституції України, свої праці присвячувала доволі велика кількість вчених. Проте питання ролі громадськості в процесі модернізації Конституції України залишаються малодослідженими, зокрема щодо можливості адаптації зарубіжного досвіду, контролю громадськості за дотриманням конституційних принципів державними службовцями.

Історія участі громадськості в процесі модернізації Конституції України почалася в 1990 році, коли Верховна Рада УРСР ухвалила рішення про створення Конституційної Комісії [1, с. 62]. Вона була створена для розробки нової Конституції України, яка б відповідала потребам незалежної держави. У складі Комісії були представники різних політичних сил, громадських організацій, наукових установ та ЗМІ.

Комісія працювала протягом двох років і в 1996 році представила проєкт нової Конституції України. Він був обговорений на Всеукраїнському референдумі, який відбувся 28 червня 1996 року. Там було ухвалено нову Конституцію України, яка набрала 90,3% голосів [2, с. 26].

Конституція України 1996 року є однією з найдемократичніших у світі. Вона гарантує права та свободи людини, верховенство права, поділ влади та багатопартійну систему. Конституція України також

містить низку новітніх положень, які відповідають сучасним реаліям і викликам.

У 2014 році в Україні відбулася Революція гідності, яка призвела до зміни влади. Новий уряд розпочав процес модернізації Конституції України. У 2015 році Верховна Рада України ухвалила рішення про створення Конституційної Комісії нового скликання. Вона працює над розробкою проєкту нової Конституції України, яка б відповідала потребам сучасного суспільства [2, с. 202].

Участь громадськості в процесі модернізації Конституції України є важливою гарантією того, що Основний Закон України буде оновлений і відповідатиме потребам українського народу. Історичний досвід свідчить, що громадськість повинна вносити пропозиції щодо змін у Конституції України, а також брати участь в їх обговоренні. Це сприятиме тому, що Конституція України забезпечуватиме утвердження демократії в суспільстві й буде дійсно народним документом, який відображає інтереси, потреби українського населення.

У теорії конституційного права України набув поширення термін «конституційна демократія», що означає участь громадськості в законодавчому та конституційному процесах.

Конституційна демократія не лише задовольняє інтереси тих, ким правлять, вона так само є корисною для тих, хто править. Конституція дозволяє їм поділити відповідальність за здійснення влади, обмежує конфлікт у рамках системи влади й дозволяє протистояти натискам виборців на правлячих політиків, особливо тоді, коли такі вимоги виходять поза межі Конституції або їх

реалізація була пов'язана з порушенням конституційних прав індивідів або меншин [3, с. 18].

Громадськість може організовувати публічні слухання, конференції, форуми та інші заходи, які допомагають залучати цивільне населення до обговорення конституційних питань. Це сприяє широкому представництву різних груп суспільства й дозволяє враховувати їхні думки та потреби під час модернізації Конституції. Громадські організації можуть представляти конкретні соціальні групи, експертні спільноти або захищати права та інтереси цивільних осіб.

Одна з головних ролей громадськості полягає в тому, щоб висловлювати свої погляди, інтереси та рекомендації стосовно змін у конституційному порядку. Громадські організації можуть активно співпрацювати з парламентом, урядом та іншими органами влади, пропонувати зміни до Конституції, надавати експертні думки та консультації з питань, пов'язаних із модернізацією конституційного ладу.

Найбільш доцільна може бути участь громадськості на етапі обговорення проєкту Конституції чи конституційних змін, оскільки в цьому випадку громадськість є так званим «незалежним експертом». На такому етапі консультації з громадськістю можуть допомогти визначити сильні та слабкі сторони проєкту внесення змін до Конституції.

Одним із найпоширеніших методів участі громадськості є проведення консультацій із нею. Вони можуть бути проведені в різних формах, наприклад, через опитування, фокус-групи, круглі

столи, громадські слухання та ін. Консультації дозволяють громадянам висловити свою думку стосовно різних аспектів конституційної реформи, наприклад, щодо її цілей, завдань, змісту та механізмів реалізації [4, с. 6].

Іншим поширеним методом участі громадськості є створення конституційних конвенцій. Конституційні конвенції – це форуми, на яких громадяни мають можливість обговорювати та розробляти проєкт нової Конституції або внесення змін до чинної. Конституційні конвенції можуть бути відкритими для всіх громадян, або можуть бути обмежені представниками різних соціальних груп, політичних партій, громадських організацій та ін.

Конституційні конвенції відіграють важливу роль у модернізації Конституції. Вони дозволяють громадянам висловити свою думку щодо різних аспектів конституційної реформи, наприклад, щодо її цілей, завдань, змісту та механізмів реалізації.

Зазначимо деякі з переваг використання конституційних конвенцій для модернізації Конституції:

- Конституційні конвенції дозволяють громадянам висловити свою думку щодо різних аспектів конституційної реформи.
- Конституційні конвенції допомагають підвищити рівень довіри громадян до конституційної реформи.
- Конституційні конвенції допомагають забезпечити більш ефективну реалізацію конституційної реформи.

Конституційні конвенції не є ідеальними. Вони можуть бути дорогими, складними та часом затратними. Однак вони є ефективним інструментом для модернізації Конституції.

Окрім консультацій і конституційних конвенцій, для залучення громадськості до процесу модернізації Конституції також використовуються інші методи, наприклад, створення вебсайтів, проведення освітніх кампаній, використання соціальних медіа та ін.

Одна з форм впливу громадськості на конституційний процес – електронні петиції. Вони є важливим інструментом висвітлення громадської думки стосовно подій суспільного життя. Досягненням електронних петицій на сучасному етапі є посилення процесу декомунізації та дерусифікації українських міст, спрямування уваги влади на проблемні питання й вирішення особливо важливих. [5, с. 205].

Електронні петиції – це один з інструментів, який можна використовувати для залучення громадськості до процесу модернізації Конституції. Електронні петиції дозволяють громадянам легко та швидко висловити свою думку щодо різних аспектів конституційної реформи.

Виділимо деякі з переваг використання електронних петицій для модернізації Конституції:

- Електронні петиції дозволяють громадянам легко та швидко висловити свою думку щодо різних аспектів конституційної реформи.
- Електронні петиції допомагають підвищити рівень довіри громадян до конституційної реформи.

- Електронні петиції допомагають забезпечити більш ефективну реалізацію конституційної реформи.

Електронні петиції не є ідеальними. Вони можуть бути використані для поширення дезінформації та маніпулювання громадською думкою. Однак вони є ефективним інструментом для модернізації Конституції, якщо їх використовувати відповідально.

Відзначимо деякі рекомендації щодо відповідального використання електронних петицій для модернізації Конституції:

- Електронні петиції повинні бути прозорими та відкритими.
- Електронні петиції повинні бути об'єктивними та не містити дезінформації.
- Електронні петиції повинні бути доступними для всіх громадян.
- Електронні петиції повинні бути ефективними та сприяти модернізації Конституції.

Досвід участі громадськості в процесі модернізації Конституції демонструє, що існує багато різних методів, які можуть бути використані для залучення населення до обговорення та розробки конституційної реформи. Їх використання дозволяє досягти більшої участі громадськості, підвищити рівень довіри цивільних осіб до конституційної реформи та забезпечити більш ефективну її реалізацію.

Важливим також залишається дослідження європейського досвіду участі громадськості в процесі модернізації Конституції, який є досить різноманітним. У багатьох країнах Європи були використані

різні методи залучення громадськості до обговорення та розробки конституційних змін. Деякі країни (наприклад, Ірландія) проводять всенародні референдуми про конституційні зміни. Інші країни (наприклад, Німеччина) використовують конституційні конвенції, до складу яких входять представники різних секторів суспільства. Ще деякі країни (наприклад, Франція) використовують змішаний підхід, який включає як референдуми, так і конституційні конвенції [6].

Європейський досвід показує, що участь громадськості в процесі модернізації Конституції може бути ефективним способом підвищення довіри до конституції та демократичних інститутів. Вона також може допомогти в тому, щоб конституційні зміни відповідали інтересам і потребам громадян.

Однак є також деякі виклики, пов'язані з залученням громадськості до процесу модернізації Конституції. Одним із викликів є те, що може бути важко забезпечити, щоб всі сектори суспільства були представлені в процесі обговорення. Іншим викликом є те, що процес обговорення може бути тривалим і коштовним.

Незважаючи на виклики, досвід Європи вказує, що участь громадськості в процесі модернізації Конституції може бути цінним інструментом для зміцнення демократії.

Країною, яка одна з перших надала громадськості можливість впливу на прийняття нормативно-правових актів, є Сполучені Штати Америки. Вплив громадськості здійснюється через громадські обговорення законопроектів. Такий порядок був передбачений ще Актом «Про адміністративну процедуру» 1946 року. Федеральний

орган виконавчої влади, який планує приступити до розробки нормативно-правового акту, повинен опублікувати в спеціальному урядовому виданні «Федеральний реєстр» повідомлення про наміри, указавши в ньому інформацію про час, місце та характер громадських обговорень із розробки проєкту цього акту, зміст запропонованого проєкту з коротким поясненням його положень [7, с. 20].

Варто зазначити, що добре організована участь громадськості в конституційному процесі в Ісландії. Конституційна рада цієї країни організувала процес за допомогою інтернет-сайту (<http://stjornlagarad.is/english/>), оскільки 90% громадян Ісландії мають доступ до інтернету. Їх заохочують через засоби масової інформації, мережу «Інтернет», соціальні медіа до відправки повідомлень через *Twitter*, *Facebook* або інші вебсайти. Усі повідомлення проходять модерацію, також передбачена опція коментування висловлених думок, що сприяє активізації обговорення. На вказаному вебсайті розміщується вся інформація про поточну Конституцію, обговорення та результати. Ісландія відносно невелика держава, тому ці процеси можуть бути керовані, але в більшій країні такий підхід складніше реалізувати [8, с. 129–130].

Досвід Колумбії у сфері участі громадськості в конституційному процесі є цікавим прикладом включення населення у формулювання та зміну конституційних положень.

Конституційна реформа 1991 року: після довгих років політичної нестабільності та збройних конфліктів Колумбія провела процес конституційної реформи. Це був важливий крок у зміцненні демократії та включення громадськості в прийняття рішень.

У процесі реформи 1991 року проводилися громадські консультації та публічні слухання. Це дозволяло громадськості висловлювати свої думки, пропозиції та концепції щодо змін у Конституції. Ці зустрічі з громадськістю відбувалися в різних регіонах країни та були відкритими для всіх зацікавлених сторін.

Громадські організації мали можливість активно брати участь у процесі конституційної реформи. Вони представляли різні групи та інтереси, такі як правозахисні організації, жіночі групи та афро-колумбійські громади. Це забезпечувало різноманітність поглядів та врахування інтересів різних секторів суспільства.

Колумбійська конституційна реформа також використовувала нові технології для залучення громадськості. Інтернет-платформи та електронні інструменти були використані для збору пропозицій та коментарів від населення. Це сприяло більш широкому залученню та участі громадськості в процесі реформи.

Уряд Колумбії визнав важливість ролі громадянського суспільства в конституційному процесі. Він сприяв розвитку та підтримці громадських організацій, створенню форумів для діалогу та забезпеченню доступу до інформації.

Цей досвід Колумбії свідчить про важливість громадської участі в конституційному процесі й можливість залучення різних груп та інтересів до прийняття конституційних змін [9, с. 468].

Досвід Нової Зеландії у сфері участі громадськості в конституційному процесі також є важливим прикладом залучення громадськості до формулювання та змін конституційних положень.

У 2011 році Нова Зеландія створила Комісію з конституційного перегляду для вивчення та залучення громадськості до обговорення конституційних питань. Для цього Комісія організувала публічні зустрічі, консультації та онлайн-обговорення.

Комісія з конституційного перегляду провела серію національних обговорень, щоб дати громадськості можливість висловити свої думки та пропозиції щодо конституційних змін. Ці обговорення включали публічні зустрічі, дебати, засідання та консультації з різними групами громадян.

Комісія активно використовувала інтернет та соціальні мережі для залучення громадськості. Були створені онлайн-платформи, де цивільні особи могли висловлювати свої думки, залишати пропозиції та обговорювати конституційні питання. Це забезпечило доступність і широке залучення громадськості до процесу.

Комісія особливу увагу приділяла залученню молоді до обговорення конституційних питань. Вона співпрацювала з молодіжними організаціями, університетами та школами, організувала зустрічі та консультації з молоддю, щоб врахувати їхні думки й перспективи.

Після проведення широкого обговорення та збору думок громадськості Комісія з конституційного перегляду підготувала звіт із рекомендаціями щодо конституційних змін. Він став основою для подальших обговорень урядом та парламентом щодо можливих змін до Конституції.

Досвід Нової Зеландії підкреслює важливість відкритості, широкого залучення та врахування голосу громадськості в

конституційному процесі. Використання різноманітних засобів комунікації, включаючи інтернет та соціальні мережі, сприяло залученню широкого кола громадян і створило платформу для висловлення різних поглядів та ідей.

У сфері участі громадськості в конституційному процесі досвід Швейцарії вважається одним із найрозвинутіших у світі. Швейцарія має довгу традицію прямої демократії, де в громадян є можливість прямо впливати на законодавчий процес та конституційні зміни.

Швейцарія відома своєю системою частих народних голосувань, зокрема голосуваннями щодо конституційних змін. Цивільні особи мають право голосувати та вносити пропозиції щодо змін у Конституції. Це означає, що громадськість має безпосередній вплив на конституційний процес.

Громадяни Швейцарії можуть зібрати підписи для запровадження конституційної ініціативи, що передбачає пропозицію нового конституційного положення або зміну чинного. Якщо вдалося зібрати необхідну кількість підписів, ініціатива підлягає голосуванню на Всенародному референдумі. Це є одним із найсильніших засобів громадської участі в конституційному процесі.

Уряд Швейцарії регулярно проводить консультації з громадськістю, включаючи організації громадських слухань та консультаційних процесів із приводу конституційних змін. Громадськість має можливість висловити свої думки, пропозиції та обговорити конституційні питання.

Швейцарія має сильну систему федералізму, де рішення щодо конституційних питань можуть бути прийняті не тільки на

національному, але й на кантонському та муніципальному рівнях. Це створює можливості для громадської участі на різних рівнях управління та забезпечує більш широке представництво громадськості в конституційних питаннях.

Швейцарський уряд активно забезпечує широкий доступ громадськості до інформації про конституційні питання та процеси прийняття рішень. Інформація розповсюджується через різні засоби масової інформації та відкриті ресурси, що сприяє більшому розумінню та активності місцевого населення.

Досвід Швейцарії демонструє важливість активної участі громадськості в конституційному процесі, відкритості, прямої демократії та глибокої залученості громадян до прийняття конституційних змін.

Контроль громадськості за дотриманням конституційних принципів державними службовцями – це важлива функція, яка дозволяє громадянам брати участь у формуванні й реалізації державної політики [10]. Цей контроль здійснюється за допомогою різних механізмів, зокрема через:

- Звернення до органів державної влади з проханням про захист конституційних прав і свобод;
- Участь у громадських обговореннях проєктів нормативно-правових актів;
- Протестні акції та інші форми громадської непокорі;
- Створення громадських організацій, які займаються захистом конституційних прав і свобод;

- Висвітлення в засобах масової інформації порушень конституційних прав і свобод.

Охарактеризуємо кожен із зазначених механізмів контролю громадськості за дотриманням конституційних принципів державними службовцями:

Громадські обговорення проєктів нормативно-правових актів – це важлива форма участі громадян у законотворчому процесі. Це можливість для них висловити свої думки щодо проєктів законів та внести пропозиції щодо їхнього вдосконалення.

Громадські обговорення проєктів нормативно-правових актів проводяться в різних формах:

- Збори громадян;
- Опитування;
- Конференції;
- Круглі столи;
- Інші форми.

Участь у громадських обговореннях проєктів нормативно-правових актів є важливою, оскільки вона дозволяє громадянам:

- Впливати на законотворчий процес;
- Захищати свої права та інтереси;
- Покращувати якість законодавства.

Протестні акції та інші форми громадянської непокори – це форма мирного протесту, яка використовується для демонстрації незгоди з діями влади або суспільства. Вони можуть включати в себе пікети, мітинги, демонстрації, страйки, бойкоти, голодування тощо.

Протестні акції можуть бути ефективним способом привернути увагу до певної проблеми та змусити владу вжити заходів. Однак важливо пам'ятати, що протестні акції не завжди є безпечними й можуть призвести до конфліктів із владою або іншими учасниками протесту.

Протестні акції – це важливий інструмент для захисту прав і свобод людини. Однак важливо використовувати їх відповідально й виважено.

Проте контроль громадськості за дотриманням конституційних принципів має деякі обмеження. Зокрема, він може бути неефективним, якщо громадяни не обізнані про свої права і свободи, а також про механізми їх захисту. Крім того, контроль громадськості може бути ускладнений, якщо органи державної влади не надають громадянам доступу до інформації про свою діяльність.

Незважаючи на обмеження, контроль громадськості за дотриманням конституційних принципів державними службовцями є важливим інструментом, який дозволяє населенню брати участь у формуванні й реалізації державної політики. Цей контроль допомагає запобігти узурпації влади, порушенням прав і свобод громадян, а також сприяє розвитку демократії й верховенства права.

Створення громадських організацій, які займаються захистом конституційних прав і свобод, є важливим кроком у побудові демократичного суспільства. Громадські організації можуть допомагати людям у реалізації їхніх прав і свобод, а також – відстоювати перед владою.

Існує багато різних типів громадських організацій, які займаються захистом конституційних прав і свобод. Деякі з них спеціалізуються на певних правах, наприклад, на правах людини, жінок, дітей. Інші організації займаються захистом прав певних груп населення, наприклад, прав мігрантів, людей з інвалідністю, ЛГБТ-спільноти.

Громадські організації можуть використовувати різні методи для захисту юридичних повноважень. Вони можуть надавати юридичну допомогу людям, які порушили свої права. Також – проводити освітні кампанії, щоб підвищити обізнаність про права людини, а ще – лобіювати владу, щоб змінити закони, які порушують права людини. Якщо Ви хочете зробити свій внесок у захист прав людини, то можете приєднатися до громадської організації, яка займається захистом прав і свобод.

Висвітлення в засобах масової інформації порушень конституційних прав і свобод є важливим для їх захисту.

Існує багато різних способів, якими ЗМІ можуть це показувати населенню. Наприклад, публікувати статті, знімати репортажі, проводити інтерв'ю з жертвами порушень прав людини та їхніми родичами. ЗМІ також можуть проводити освітні кампанії, щоб підвищити обізнаність про права людини.

Висвітлення в ЗМІ порушень конституційних прав і свобод може мати значний вплив. Наприклад, допомогти підвищити обізнаність про проблему, а також тиснути на владу, щоб вона вжила заходів щодо запобігання таким порушенням. ЗМІ можуть також

допомогти підвищити моральність суспільства й стимулювати людей до дій.

Якщо громадськість хоче зробити свій внесок у захист прав людини, то може підтримувати ЗМІ, які висвітлюють порушення конституційних прав і свобод. Також громадськість може самостійно висвітлювати такі порушення, наприклад, на своїх сторінках у соціальних мережах.

Отже, громадськість та громадські організації відіграють невід'ємну роль у процесі модернізації Конституції України, забезпечуючи широке представництво цивільних осіб, висловлюючи їхні думки та інтереси, сприяючи демократичному діалогу та забезпечуючи контроль за дотриманням конституційних принципів державними службовцями.

Список використаних джерел:

1. Антологія конституційного процесу в сучасній Україні. Автор-укладач Віктор Мусіяка. Видавництво «Заповіт», 2017. 393 с.
2. Козаченко А. І. Історія розвитку конституціоналізму в Україні: Навч. посібник. Полтава. — «Астроя», 2020. — 217 с.
3. Участь громадян у конституційному процесі. МЦПД, 2016. 44 с. URL: https://icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/uchast_gromadyan_u_konstituc_ynomu_proces_1_1_.pdf (дата звернення 24.06.2023 року).

4. Публічні консультації: крок за кроком. Посібник для державних службовців. 77 с. URL: <https://www.ed-era.com/anticorr-materials/ndi-pdf.pdf> (дата звернення 22.06.2023).

5. Зінич Любомир Васильович "Електронна петиція в механізмі прямої демократії: досягнення і виклики". Міжнародна науково-практична інтернет-конференція: "Міжнародні і національні механізми прямої демократії: теорія і практика". (м. Івано-Франківськ, 21 січня 2021 року) / упорядник В. І. Розвадовський. Івано-Франківськ: НАІР, 2021. с. 202-206.

6. Гостєва О. М. Європейський досвід взаємодії державних органів та громадських організацій. Державне управління удосконалення та розвитку. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1124> (дата звернення 20.06.2023 року).

7. Нестерович В. Ф. Конституційно-правове регулювання громадських обговорень у деяких зарубіжних країнах. Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2017. № 4 (80). с.19-30.

8. Мішель Брандт, Джилл Коттоелл, Яш Гай, Ентоні Реган "Розробка і реформа конституції: вибір процесу" Листопад 2011. URL: https://www.interpeace.org/wp-content/uploads/2015/07/2015_06_25_Constitution-Making_Handbook_Ukrainian.pdf (дата звернення 25.06.2023 року).

9. Donald T. Fox, Gustavo - Giraldo, and Anne Stetson "Lessons of the Columbian Constitutional Reform of 1991. Toward the Securing of Peace and Reconciliation

https://www.usip.org/sites/default/files/Framing%20the%20State/Chapter17_Framing.pdf (дата звернення 20.06.2023 року).

10. Громадський контроль і права людини. Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://www.helsinki.org.ua/2009/12/hromadskyj-kontrol-i-prava-lyudyny/> (дата звернення 21.06.2023 року).

1.4. Вплив співвідношення понять «свобода» та «відповідальність» у виборі Українського народу на конституційний лад України

У загальносуспільному розумінні свобода – це можливість чинити вибір відповідно до своїх бажань, інтересів і цілей на основі знання об'єктивної дійсності.

Існує дві концепції розуміння свободи, зокрема:

- 1) розуміння свободи з позицій потестарної концепції права;
- 2) розуміння свободи з позицій лібертарної концепції права.

Далі розглянемо сутність кожного з цих підходів.

Юридично, (з точки зору потестарної концепції права) свобода – це можливість людини поводитись відповідно до своїх волевиявлень, тобто робити все, що бажається, але тільки те, що не заборонено законом і не спричиняє невинуватеної шкоди правам і свободі інших людей.

З точки зору лібертарної концепції права, свобода – це можливість робити все, що не порушує право іншої людини. Абсолютна свобода – свобода робити все, що бажається, справжня правова свобода – свобода робити все, що подобається, але без шкоди свободі і правам інших людей. Завдання права полягає в тому, щоб свободу усіх ввести в розумні справедливі рамки [1].

Іншими словами, свобода – це можливість робити дозволене правом. У той же час, відсутність вибору, варіантів розходження події рівнозначна відсутністю свободи, неволі, рабству. Свобода є одним з проявів випадковості, керованої свободою волі (навмисність

волі, усвідомлена свобода) або стохастичним законом (непередбачуваність витоку події, неусвідомлена свобода). У цьому значенні, поняття «свобода» протилежно поняттю «необхідність» [2].

Разом з тим, у соціальному житті існує й інший термін – «відповідальність», який є критерієм розумного обмеження свободи. З цього приводу слід зазначити, що у довідково-енциклопедичній літературі загальне поняття «відповідальність» тлумачиться як покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за дії, вчинки, слова [3, с. 177;4, с. 173].

З урахуванням співвідношення зазначених категорій слід зауважити наступні аспекти:

1) первинним поняттям є категорія «свобода», а похідним (проте не менш важливим) є термін «відповідальність»;

2) якщо свобода розглядається як усвідомлений вибір суб'єктів, то відповідальність завжди є межею такого вибору;

3) свобода (включаючи будь-яку свободу вибору) завжди буде виражатись у формі відповідальності за уміння визначити межі власної свободи. Це стосується як окремих осіб, так і народу в цілому.

Аналіз змісту Конституції України дає можливість встановити, що поняття «свобода» вживається у ній п'ять разів (ст. 26, ст. 33, ст. 41, ст. 54, п. 3 ст. 129):

1) у ст. 26 – іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і *свободами*, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни

України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України;

2) у ст. 33 – кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується **свобода** пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом;

3) у ч. 7 ст. 41 – використання власності не може завдавати шкоди правам, **свободам** та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі;

4) у ч. 1 ст. 54 – громадянам гарантується **свобода** літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

5) у п. 3 ч. 2. ст. 129 Конституції України, згідно якої однією з основних засад судочинства є змагальність сторін та **свобода** в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості [5].

У той же час, формально термін «відповідальність» вжито сім разів (преамбула, ст. 58, ст. 60, ст. 61, ч. 1 ст. 87, ч. 2 ст. 87, п. 22 ст. 92). Конкретизувати дані положення можна наступним чином:

1) у преамбулі Конституції України, за положеннями якої Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, усвідомлюючи **відповідальність** перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями, приймає цю Конституцію – Основний Закон України;

2) у ст. 58 – закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують **відповідальність** особи;

3) у ч. 2 ст. 60 – за віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична **відповідальність**;

4) за ст. 61 – ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної **відповідальності** одного виду за одне й те саме правопорушення. Юридична **відповідальність** особи має індивідуальний характер;

5) у ч. 1 ст. 87 Основного Закону України – Верховна Рада України за пропозицією Президента України або не менш як однієї третини народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України може розглянути питання про **відповідальність** Кабінету Міністрів України та прийняти резолюцію недовіри Кабінету Міністрів України більшістю від конституційного складу Верховної Ради України;

6) у ч. 2 ст. 87 Конституції України – питання про **відповідальність** Кабінету Міністрів України не може розглядатися Верховною Радою України більше одного разу протягом однієї чергової сесії, а також протягом року після схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України або протягом останньої сесії Верховної Ради України;

7) у п. 22 ст. 92 – засади цивільно-правової **відповідальності**; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них [5].

З цих позицій слід зазначити, що зміст Основного Закону України більше зосереджений на деталях, які вирішуються на законодавчому рівні, а не на цінностях та принципах, які мали б по справжньому відобразитись у Конституції.

У той же час, поняття «цінності» та «принципи» розмежовують у науковій літературі та зарубіжному конституціоналізмі. Зокрема, американські науковці Ч. Квіглі та Ч. Бахмуеллер у праці «Civitas» розмежовують поняття «основоположні цінності» («fundamental values») та «основоположні принципи» («fundamental principles») [6, с. 75 – 76; 7, pp. 361, 378].

Вважаємо, що ці поняття не варто розмежовувати, а, як зазначалось раніше, розглядати принципи як засіб вираження цінностей. На нашу думку, цінності в подальшому продовжують своє існування в принципах, які в свою чергу втілюються у праві. Так через принципи забезпечується взаємозв'язок між правосвідомістю суб'єктів та механізмом правового регулювання. Наприклад, така цінність як “бережливе ставлення до землі” втілилась у принципі визнання землі основним національним багатством, який у свою чергу закріплений у ч. 1 ст. 14 Конституції України та ч. 1 ст. 1 ЗК України, а також у принципі раціонального використання та охорони земель, закріпленому у п “Г” ст. 5 ЗК України.

У даному контексті особливо дивує той факт, що у Розділі 1 Конституції України «Загальні засади» ці терміни не вживаються взагалі. Вони присутні у лише у Розділі 2 «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», а також у розділах, які стосуються функціонування органів публічної влади.

По-перше, це суперечить розумінню самих основоположних цінностей та принципів, оскільки такий підхід не тільки мав би бути врахований у Конституції України, а й отримати належне юридичне визначення.

По-друге, у частині розуміння свободи та відповідальності мова не йде про Український народ чи Українську державу, а зводиться лише до сентенцій про свободу та відповідальність особи на індивідуальному рівні та окремих посадових чи службових осіб публічної влади (на буденному рівні – «моя хата з краю»).

Такі підходи у положеннях Конституції України у довоєнний період якраз і спричиняли розкол населення на індивідуальному, груповому, локальному, регіональному та загальнодержавному рівнях (громадяни України не знали, як розпорядитись свободою, а публічна влада і не намагалась організувати та провести ідеологічну діяльність у цій сфері, займаючись у той час так званим розподілом «сфер впливу»). При цьому, ніхто й не аналізував можливі перспективи відповідальності за наслідки таких дій. Як наслідок, не було дотримано ні організаційно-правовий, ні ідеологічний аспекти, які мали стати ключовими засадами конституційного захисту Українського громадянського суспільства та Української держави.

Далі доцільно перейти до практично-прикладних аспектів та наслідків цього явища. Так, на передконституційному етапі Український народ підтримав ідею незалежності України. Про це свідчать наступні дані, зокрема, 01 грудня 1991 року відбувся Всеукраїнський референдум щодо незалежності України. Бюлетень референдуму містив текст Акта проголошення незалежності України,

ухваленого Верховною Радою 24 серпня 1991 року. Український народ підтвердив прагнення жити в незалежній державі – 90,32% учасників референдуму відповіло: «Так, підтверджую». Загалом в голосуванні взяли участь 31 891 742 особи – 84,18% населення України. Референдум відбувся в усіх 27 адміністративних регіонах України: 24 областях, Автономній республіці Крим, Києві та Севастополі. У Києві незалежність України підтримали 92,88 відсотка виборців, у Донецькій області – 83,9%, в Луганській – 83,86%. А в Автономній республіці Крим сказали «Так» незалежності Української держави 54,19% виборців, тоді як у Севастополі показник був вищим – 57,07% [8].

Проте на наступних етапах державотворення відбулась ціла низка негативних явищ як з боку громадянського суспільства, так і з боку держави, які не сприяли ні утвердженню конституційного ладу, ні розвитку самого розуміння у мисленні понять «свобода» та «відповідальність».

Наприклад, у вересні 1993 відбувся ще один інцидент – українські піхотинці зіткнулися з російською береговою охороною, в результаті чого поранили трьох росіян. Звинувативши Україну в намаганні присвоїти собі Чорноморський флот, росія запустила процес відокремлення Криму від України, роздаючи російські паспорти працівникам об'єктів Чорноморського флоту та ведучи антиукраїнську інформаційну кампанію по всій території Криму.

У січні 1994 Юрій Мешков, який на той час обіймав посаду «президента» Криму, закликав Росію включити до свого складу Крим. 08 квітня 1994 року стався черговий конфлікт між

Чорноморським флотом і ВМС України, коли на гідрографічному суді ЧФ «Челекен» намагалися вивезти радіонавігаційне обладнання з Одеси. Вранці 9 квітня зупинити «Челекен» відправили українські прикордонні катери. У повітря були підняті чотири штурмовики Су-25. У відповідь з Севастополя на зустріч судну-втікачеві вийшла ціла корабельна ударна група ЧФ. Конфлікт ставав все більш небезпечним, і, щоб уникнути відкритого зіткнення, в Києві вирішили перевірити судно в Севастополі. Але там росіяни перевантажили все обладнання на інші судна, і українці не змогли довести факт пограбування [9].

У порядку протидії, Україна ввела на територію Криму велику кількість (близько 60 тисяч) солдатів Національної гвардії та прикордонних військ, після чого ситуація стабілізувалася. 10 червня 1994 Україна та Росія домовилися про поділ Чорноморського флоту [10].

Проте згодом відсутність ставлення до свободи як до цінності та відповідальності за її збереження стала подальша окупація АР Крим як територіальної частини України. Один з наслідків і одна зі складових частин російської збройної агресії проти України з 2014 р.

Анексії у лютому-березні 2014 р. передували організовані антиукраїнські виступи у містах Криму, блокада і захоплення стратегічних об'єктів півострова і військових частин ЗСУ підрозділами російської армії у деяких випадках під прикриттям окремих цивільних осіб і новостворених спецслужбами РФ «загонів самооборони Криму», що поклало початок окупації Криму Росією. При цьому, насильницька анексія Криму, як і псевдореферендум, не

визнаються українською державою і більшістю країн, не визнається Генеральною асамблеєю ООН, ПАРЄ, ОБСЄ, а також суперечить рішенню Венеційської комісії, натомість російською владою трактується як «повернення Криму до Росії» [11].

Референдум про статус Криму (сфальсифікований псевдореферендум про статус Криму) із заздалегідь сформованими результатами та завищеною явкою, який відбувся 16 березня 2014 року. На референдумі було поставлено два питання:

1) про входження Криму до складу Росії на правах суб'єкта Російської Федерації;

2) про відновлення Конституції Республіки Крим від 1992 року і залишення Криму у складі України.

Псевдореферендум був проведений за допомогою російських військ та російських козачих загонів. За свідченням учасника подій Ігоря Гірка, депутатів Верховної ради Криму ухвалювати рішення для входження півострова до складу Росії примушували «ополченці» за підтримки БТР російської морської піхоти. Правоохоронні органи Криму і підрозділи Збройних сил України, розташовані на півострові, не сприяли приєднанню до Росії.

За оголошеними організаторами результатами референдуму, за приєднання до Росії у Криму (крім Севастополя) ніби то проголосувало 96,77 % учасників голосування, у Севастополі – 95,6 %.

Згідно з Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території

України», територія Кримського півострова внаслідок російської окупації вважається тимчасово окупованою територією.

Результатом нерозуміння свободи та відповідальності за неї негативним практичним прикладом також стала поведінка частини українського населення Донбасу.

Зокрема, з березня 2014 року у Донецькій та Луганській областях почалися антиурядові протести. На початку квітня протестувальники захопили низку адміністративних будівель у Луганську та Донецьку й заговорили про утворення Луганської і Донецької народних республік. В Луганську захопили будівлю СБУ, де зберігалася значна кількість зброї. 12 квітня озброєна група бойовиків на чолі з колишнім російським військовим Ігорем Гіркіним захопила місто Слов'янськ на Донеччині, після чого в.о. президента Олександр Турчинов оголосив початок антитерористичної операції [12].

Не менш негативний вплив, починаючи з 1991 року та до початку повномасштабного вторгнення росії на територію України, відіграв фактор нерозуміння свободи вибору та відповідальності (частіше – безвідповідальності) громадян України за свій вибір під час парламентських, президентських та місцевих виборів. Це, на наш погляд, проявилось у наступному:

1) голосування на виборах за політичні партії прорадянського чи проросійського типу, які мали на меті не розвиток та прогрес України як держави чи Українського громадянського суспільства, а регрес у частині повернення до СРСР чи проросійську орієнтацію (яскравий приклад безвідповідальної свободи).

Прикладом цього є підтримка комуністичної партії України та соціалістичної партії України у Група 239 («За Радянську суверенну Україну») – комуністична фракція, що існувала у Верховній Раді І скликання (1990-1994) на противагу демократичній «Народній раді» [13].

Наступним прикладом є підтримка партії регіонів України у 1998р., 2006 р. та 2012 р. (на рівні парламентських виборів), 2004-2005 рр. та 2009-2010 рр. на рівні президентських виборів [14].

Це спричинило цілі етапи національних революцій 2004-2005 рр. («Помаранчева революція») та 2013-2014 рр. («Революція гідності»).

Слід згадати про ще одну проросійську політичну партію, яка активно сприяла просуванню проросійських наративів та розв'язанню рашистської агресії проти України. Ця організація була зареєстрована 09 грудня 1999 року як Всеукраїнське об'єднання «Центр». У липні 2016 року партію було перейменовано у «За життя», а керівником обрано Вадима Рабіновича. Наприкінці липня 2018 року з партією об'єдналася ГО олігарха та кума Путіна Віктора Медведчука — «Український вибір». З 19 березня 2022 року РНБО припинило діяльність партії на час воєнного стану через російське вторгнення в Україну [15];

2) у процесі виборів, користуючись безвідповідальною свободою, населення центру, півдня та сходу України часто піддавалось або ідеологічним спекуляціям з боку вказаних політичних партій у частині повернення способу життя, який раніше мав місце в СРСР, або ідеологічним спекуляціям у частині так

званого «істотного покращення» життя у співдружності чи союзі з росією;

3) під час виборчих процесів найбільшу форму безвідповідальності свободи носив підкуп виборців з боку прорадянських чи проросійських партій, який згодом завдав найістотнішого негативного впливу всьому Українському суспільству, Українській державі та кожній особі зокрема у формі подальшому сприянню війні росії проти України від 24.02.2022 року. Взагалі, якщо вести мову про індивідуальну безвідповідальність (відсутність розуміння щодо поєднання свободи та відповідальності), то тут слід звернути увагу на підкуп виборців у сумі від кількох сотень до тисячі чи кількох тисяч. Як результат, громадяни, які отримали ці мізерні доходи, внаслідок діяльності проросійських партій війни та самої повномасштабної війни, у кінцевому підсумку змушені були втратити чи покинути своє майно вартість у сотні тисяч та мільйони тисяч гривень (дуже негативний заробіток та негативна інвестиція).

Таким чином, свобода – це завжди раціональний вибір в індивідуальному, груповому чи суспільному масштабі, а відповідальність – це вміння самостійно спрогнозувати межі своєї свободи з урахуванням можливих наслідків. Негативним досвідом у цій сфері для Українського народу та Української держави стала війна, розв’язана росією проти України.

Отже, враховуючи усе вищенаведене, категорії «свобода» та «відповідальність», їх співвідношення мають бути належним чином

відображені у Конституції України і, за можливістю, – в актах виборчого та референдного законодавства України.

Список використаних джерел:

1. Свобода [Архівовано 25 листопада 2016 у Wayback Machine.] // Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5 : П – С. 736 с.

2. Поняття «Свобода». URL:
<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B4%D0%B0>.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.

4. Книш В. В. Теоретико-правове дослідження інституту конституційно-правової відповідальності в Україні. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук: спеціальність «12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Івано-Франківськ, 2018. 431 с.

5. Конституція України від 28.06.1996 р. з наступними змінами і доповненнями. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

6. Книш В. В. Принципи земельного права України. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: спеціальність: 12.00.06 «земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право». Івано-Франківськ, 2006. 206 с.

7. Quigley Charles N., Bahmueller Charles F. Civitas: A Framework for civic Education. Calabasas: Center for Civic Education, 1991. 666 p.

8. 30 років тому. Референдум 1991 року про незалежність України і розпад СРСР. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/referendum-pershoho-hrudnia-1991-roku-pro-nezalezhnist-ukrayiny-arkhivni-foto/30287132.html>.

9. Забытая война за Черноморский флот. Архів оригіналу за 8 березня 2019. Процитовано 08 березня 2019. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B0_\(1992%E2%80%941994\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B0_(1992%E2%80%941994)).

10. Холодна війна за Крим. Як ділили флот у 1990-х. Українська правда (укр.). Архів оригіналу за 7 березня 2022. Процитовано 13 липня 2018. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B0_\(1992%E2%80%941994\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B0_(1992%E2%80%941994)).

11. Анексія Криму (2014). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%96%D1%8F_%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%83_\(2014\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%96%D1%8F_%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%83_(2014)).

12. Війна на Донбасі у цифрах, фактах і перемир'ях. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/02/150205_donbas_at_o_total_summary_vc.

13. Група 239 («За Радянську суверенну Україну»). URL:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D1%80%D1%83%D0%BF%D0%B0_239.

14. Партія регіонів. URL:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%96%D1%8F_%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%96%D0%BE%D0%BD%D1%96%D0%B2.

15. Опозиційна платформа — За життя. URL:

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B8%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D1%82%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0_%E2%80%94_%D0%97%D0%B0_%D0%B6%D0%B8%D1%82%D1%82%D1%8F.

1.5. Історико-правовий досвід українського конституціоналізму та його значимість на сучасному етапі розвитку

Вже понад тридцять років здійснюється розбудова Української держави. Нині інтенсивний процес державотворення відбувається в особливих умовах, у стані ведення війни із жорстоким загарбником, північним сусідом, який вчиняє акт геноциду проти українського народу за принципом «випаленої землі». Це другий в історії України акт геноциду, першим був визнаний голодомор 1932-1933 рр., який вчинило керівництво Радянського Союзу з метою упокорення українців, остаточної ліквідації української нації. Сьогодні цей Акт засудили 18 країн світу.

На сучасному етапі українська нація здійснює героїчний захист власного суверенітету, незалежності, збереження життя власних громадян, а для здобуття безпекових гарантій прагне увійти в Європейський Союз та в оборонний блок НАТО. Саме у цьому процесі конституційне закріплення основ суспільного розвитку країни є надзвичайно важливим. Тож-бо для входження в Європейський Союз і безпековий блок необхідно привести українське законодавство, в тому числі Конституцію, у відповідність до європейських стандартів. Однак Україна має віковий досвід власного конституціоналізму, який визначають як «вчення про конституцію та її місце в правовій системі» [1, с.142]. Ось тому, обрана тема є актуальною і важливою, хоч і знайшла часткове висвітлення у працях

таких вчених, як А. Пономаренко, А. Слюсаренко, Ю. Тодика, М. Томенко, М. Малишко, П. Музиченко та ін.

Наявність власної конституції, вважаємо, є вагомим доказом становлення кожної нації. Адже Конституція – це політико-правовий договір між верховною владою і народом, як носієм влади, який підтверджує їх зрілість. Аналізуючи цей процес, доречно підкреслити, що українська нація має глибокі історичні коріння власного конституціоналізму. «Біля витоків були «Руська правда», «Литовські статuti», акти періоду Гетьманщини («Березневі статті» або «Статті Б. Хмельницького» тощо) – конституційні акти, що ставили Україну в один ряд з іншими європейськими країнами» [2].

Так, за твердженням П. Музиченка: «Статuti Великого князівства Литовського (1529, 1566, 1588 рр.) включали конституційні норми, зміст яких виводив їх на одне з перших місць серед пам'яток феодального права європейських держав. Проголошувався принцип рівності всіх перед законом, обмежувалися джерела холопства, встановлювалась кримінальна відповідальність шляхтича за вбивство простої людини, обмежувалась можливість застосовувати покарання до неповнолітніх, проголошувався принцип віротерпимості. Ряд норм статутів обмежував владу монарха і магнатів і зобов'язував господаря і державні органи управління дотримуватися закону, піклуватися про інтереси держави і народу» [3, с.150].

Фундаментом Українського конституціоналізму є Конституція Пилипа Орлика або, як ще її називають, Бендерська Конституція, під назвою «Правовий уклад та Конституція відносно прав і вольностей

Війська Запорозького» або дослівно «Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін. Затверджені при вільному обранні формальною присягою від того ж Ясновельможного Гетьмана. Підтверджені 5 квітня 1710 року від Різдва Христового» [5].

Оцінка Конституції Пилипа Орлика була неоднозначною. Однак більшість науковців визнавали її Конституційним актом. Цей документ складався з преамбули та шістнадцяти статей. 10 травня 1710 р. він був підтверджений королем Швеції Карлом XII шляхом особистого підписання та скріплення королівською печаткою.

Характеризуючи Конституцію Пилипа Орлика, А. Пономаренко акцентував увагу на твердженні Д. Дорошенка, що «Конституція перейнята дуже ліберальним і демократичним духом, що ставила її в ряд найцікавіших пам'яток політичної думки того часу в цілій Європі» [4, с.48]. За його словами, інший український правник, С. Головатий, писав, що «Конституцію Пилипа Орлика можна вважати першою європейською конституцією в сучасному її розумінні». Адже, «Конституція США була прийнята 17 вересня 1787 р., Конституція Польщі – 3 травня 1791 р., Конституція Франції – 3 вересня 1791 р., тобто значно пізніше Бендерської. Ці конституції, що вважаються першими у світі, були прийняті в період буржуазних революційних перетворень у суспільстві. Їх прийняття, а також створення неписаної

конституції Великої Британії було яскравим свідченням того, що народи цих країн розвинулись у політичні нації» [4, с.48].

Конституція П. Орлика була особливо цінна своїми конституційними принципами: народного суверенітету та незалежності, національної держави, національної церкви, недоторканності кордонів та територіальної цілісності, поділу влади на три різновиди, демократизму, республіканської форми правління, гарантування місцевого міського самоврядування, соціальної справедливості, законності [5; 4, с.49]. За твердженням Ю. Тодики: «Конституція Пилипа Орлика – визначна пам'ятка українського конституціоналізму, по суті його зародження. Тому її ідеї необхідно брати до уваги при формуванні в Україні сучасної системи конституціоналізму при оптимальному врахуванні зарубіжного конституційно-правового досвіду» [6, с.9].

Другим визначним Конституційним актом стала Конституція Української Народної Республіки («Статут про державний устрій, права і вольности УНР»), прийнята 29 квітня 1918 року, яка була продовженням конституційного процесу (чотири універсали) і мала на меті становлення незалежної України. Спочатку в складі російської федерації, а пізніше провід УНР, виходячи з того, що більшовицька росія вела війну проти України, дійшов цілком логічного висновку, що Україна має бути повністю незалежною. На думку І. Логвиненка: «Конституція УНР була прийнята в останній день існування Центральної Ради і не діяла жодного дня, однак це не може применшити її значення в історії вітчизняного революційного конституціоналізму. Текст Основного Закону не тільки враховував

найкращі досягнення світової та національно-правової думки, а й за рівнем демократичності багато в чому перевищував усі сучасні йому конституції. Не поступався він чинним тоді основним законам і за рівнем правової культури та юридичної техніки» [7, с.38].

Важливим етапом генезису конституціоналізму були розробка і прийняття чинної Конституції України 28 червня 1996 року. Ми пам'ятаємо наскільки складно відбувався цей процес. Він тривав впродовж п'яти років після проголошення незалежності. Змінилося три конституційних комісії. І тільки третій комісії під головуванням Михайла Сироти (якого називають батьком чинної Конституції) вдалося успішно завершити цей процес і прийняти в ніч з 27 на 28 червня 1996 р. чинну Конституцію України. Хочу підкреслити, що до цього процесу активно долучились івано-франківські вчені, політики, громадські діячі. Так, весною 1996 р. відбулася міжнародна конференція (Гута-Синьогора), яка внесла гідний вклад у становлення і прийняття Конституції. Хочу звернути увагу, що чинна Конституція України цілком відповідає світовим стандартам, оскільки створена на новітніх досягненнях політико-правової науки. Уваги заслуговують такі особливості Конституції України: 1) закріплення прав і свобод людини, які вміщені у другому розділі, що становить третину конституції; 2) Конституція є актом прямої дії; 3) запроваджений Конституційний Суд України, який здійснює конституційний контроль; 4) досить поважно представлене і закріплене місцеве самоврядування та інші інститути.

Які тенденції сьогодні в українському конституціоналізмі? Проглядається, що кожна нова верховна влада прагне підлаштувати

конституцію під свої інтереси. З цього приводу європейці нам радять: «Шановні українці, не змінюйте свою конституцію, вона відповідає світовим стандартам, спробуйте за нею жити і у вас буде все добре». Отже, наше завдання — зробити так, щоб Конституція України стала Біблією правового життя, щоб всі громадяни відносились до неї більш шанобливо. Для нас у цьому плані прикладом є Конституція США, яка була прийнята у 1787 р. і її норми були незмінними впродовж більш ніж 200 років. Лише з метою розширення каталогу прав людини до неї були внесені 27 поправок. Отже, Україна є поважною конституційною державою, тому чинна Конституція має зайняти гідне місце в правовому регулюванні як акт найвищої юридичної сили.

Список використаних джерел:

1. Малишко М. Стан і розвиток сучасного конституціоналізму та форми охорони конституцій. *Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. Жовтень, 2000/ За ред. С.В. Ківалова, М.П. Орзіха. Одеса: Юридична література, 2001. С.142-145.

2. Історія українського конституціоналізму має глибоке історичне коріння. *Інформаційні матеріали Українського інституту національної пам'яті до Дня конституції України*. URL. <https://polinfo.gov.ua/informatsiini-materialy/derzhavni-sviata-ta-pamiatni-daty/4984-istoriia-ukrainskoho-konstytutsionalizmu-maie-hlyboke-istorychne-korinnia> (дата звернення 16 червня 2023 р.)

3. Музиченко П. Конституційні норми в джерелах права на українських землях у XVI ст. *Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Жовтень, 2000/ За ред. С. В. Ківалова, М. П. Орзіха. Одеса: Юрид. літ-ра, 2001. С. 145-151.

4. Пономаренко А. Б. Принципи українського конституціоналізму в Конституції Пилипа Орлика. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2021. №11. С.47-51.

5. Конституція Пилипа Орлика. Текст. URL. <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html> (дата звернення 16.06.2023).

6. Тодика Ю. М. Політико-правове значення Конституції Пилипа Орлика для розвитку українського конституціоналізму. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*, 2006. Випуск 11. С. 1-9.

7. Логвиненко І. А. Конституція УНР 1918 року: історія розробки, прийняття та оцінки в історіографії. *Право і безпека*, 2017. №1. С.35-39. URL. https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/20_01_2017/pdf/18.pdf (дата звернення 16.06.2023).

1.6. Конституційні цінності в Україні в умовах російської агресії: проблеми реалізації та шляхи їх вирішення

Російська агресія проти України має наслідком зміни у політичній, соціальній, економічній, культурній сферах нашої держави, які неминуче торкаються конституційно-правового інструментарію та змісту конституційно-правових норм. За цих обставин вкрай важливо чітко визначити місце і роль Конституції України в житті українського суспільства і держави, виробити правильні механізми реалізації закріплених в ній приписів в умовах війни, організаційно-правові інструменти та нормативно-правові запобіжники охорони та захисту визначених на рівні Основного Закону цінностей, зрозуміти в чому суть та чинники їх забезпечення. При цьому слід звернути увагу, що онтологічні аспекти конституційних цінностей розкриваються у цілій системі детермінант та аксіологічних орієнтирів. В правовій літературі під ними розуміють втілені в Основному Законі загальнонаціональні інтереси – життєво важливі матеріальні, інтелектуальні та духовні цінності народу, визначальні потреби суспільства і держави [1]; зміст конституційних принципів і норм, взаємопов'язані з установками та доктринальними орієнтирами інтерпретації (тлумачення) конституційного тексту, а взаємозв'язок конституціоналізму з конституційними цінностями зумовлює синтагму (сміслову єдність) конституції та конституційного порядку [2, с. 119]; еталон (мірило), якісна характеристика виявлення і оцінки правової моделі організації суспільних відносин, явищ, за допомогою якої визначаються

тенденції розвитку конституційних відносин і обґрунтовуються конституційні стратегії вдосконалення законодавства у всіх сферах суспільного життя [3, с. 77].

Виходячи з існуючих підходів розуміння конституційних цінностей можемо зробити висновок, що вони являють собою гуманістичні ідеї, положення, вироблені у процесі тривалого розвитку світового конституціоналізму. Як пише дослідник цього питання Н.С. Бондар: «Конституційні цінності як категорія універсальна і багатовимірна (охоплюють всі сфери і рівні соціальної життєдіяльності) можуть розцінюватися і як гносеологічний та аксіологічний, і як предметноонтологічний еквівалент філософії сучасного конституціоналізму» [4, с. 16].

Це ті цінності, які вироблені світовою спільнотою у боротьбі за свободу у суспільстві, які слугують гарантією вільного, гідного і безпечного життя людини, чітко визначають баланс між інтересами та потребами держави, суспільства та окремої особистості, виступають правовим фундаментом формування країни як демократичної, правової, соціальної держави, інструментом вирішення цього завдання. Вони слугують метою і засобом задоволення соціально-справедливих загальнолюдських потреб і інтересів громадян і суспільства та спрямовані на забезпечення режиму точного і неухильного дотримання конституції усіма суб'єктами, яким вони адресовані. Їх слід сприймати як шкалу виміру відповідності національної конституції міжнародним стандартам у галузі конституціоналізму.

Конституційні цінності знаходять своє юридичне визнання у

конституції, яка характеризується як універсальний правовий акт вищої юридичної сили, який у сконцентрованому вигляді встановлює основні засади внутрішньої та зовнішньої політики держави, соціально-економічного розвитку країни, визначає джерело та носіїв влади, механізм її здійснення, регулює основи політичних, економічних, культурних, національних відносин, основи духовного життя і таким чином регламентує найважливіші суспільні відносини у сфері державного і суспільного ладу (конституційного ладу), правового статусу людини і громадянина, народовладдя, організації і функціонування органів публічної влади, територіального устрою країни.

Конституція виступає ядром правової системи країни, визначає єдине «правове поле» держави і суспільства. Їй належить правове верховенство по відношенню до всіх інших правових актів держави, які не можуть суперечити конституції, а мають витікати із основного закону, розвивати та деталізувати його положення. Виходячи з цього закріплені в конституції цінності мають пріоритетне значення, вони становлять ядро правових цінностей, їх фундаментальну базу та джерело. Вони посилюють легітимність конституції, гарантують захист прав і наділяють обов'язками всіх суб'єктів права, включно із державою, її інститутами і посадовими особами. Саме конституційні цінності, що мають пряму дію, здатні юридично обмежити державну владу і захистити людину, а пошук балансу, оптимального співвідношення між цінностями публічного характеру й особистісними, приватними цінностями — це проблема співвідношення суверенної державної влади і свободи, яка буквально

пронизує систему конституційного регулювання у всіх сферах суспільного життя [5, с. ...].

Таким чином, конституційні цінності виступають не тільки як високі ідеали, які містять у собі потенційний ідеальний елемент поведінки і пронизують суспільну правосвідомість та отримують своє правове оформлення, вони виступають і важливим реальним та практичним регулятором суспільних відносин, мають регулятивне значення і спрямовані на практичне упорядкування поведінки учасників суспільних відносин на основі того, що суспільством визнається особливо вагомим, до чого члени суспільства ставляться з повагою і визнанням як обов'язкового. Тобто конституційні цінності як ідеали тісно пов'язані з реальною практикою правотворення і державотворення, яка ґрунтується на конституційно-правовому регулюванні поведінки людей та інших суб'єктів правовідносин, вони здійснюють правовий «вплив» не тільки на поведінку людей, а також і на їх свідомість, «уповноважують» органи публічної влади на прийняття нормативно-правових актів та інших формальних джерел права, їх оновлення відповідно до ідеальних цілей правотворення. Цим визначається і забезпечується правопорядок у державі, упорядковуються відносини у суспільстві, виховується повага до права, формується правова культура членів суспільства. Фактично при цьому відбувається практичне втілення правових цінностей, визначається їх доцільність, дієвість, ефективність, результативність правового регулювання суспільних відносин

Конституційні цінності лежать в основі формування національного конституціоналізму, який під час війни набуває деяких

модифікацій, що зводяться насамперед до раціоналізації влади, вжиття невідкладних і ефективних заходів щодо захисту державного суверенітету і територіальної цілісності, ефективного забезпечення прав і свобод людини в умовах військової агресії тощо.

З урахуванням цього фактору сьогодні слід говорити про нові форми забезпечення реалізації конституційних цінностей в Україні. Деякі науковці схиляються до думки про те, що в умовах війни варто вести мову про так званий «мілітарний конституціоналізм» (Баймуратов М., Кофман Б. [6]) чи «воєнний конституціоналізм» (Водянніков О. [7]). Ці вчені розглядають конституціоналізм в умовах воєнного стану як особливий механізм реалізації державної влади в період війни, який допускає відступи від конституційних принципів функціонування влади передбачених Конституцією в мирний час. Тобто, мова йде про те, що війна стає підставою для переосмислення тих конституційних цінностей, непорушність яких в мирний час є очевидною та не підлягає сумнівам, цінностей, які власне є якісною особливістю ліберального людиноцентриського підходу до реалізації публічної влади в державі.

Певною мірою ці концепції перекликаються з так званою доктриною «войовничої демократії», яка вперше була запропонована відомим німецьким конституціоналістом К. Левенштайном в опублікованій ним у 1937 році статті «Войовнича (militant) демократія та фундаментальні права». Описуючи катастрофічну ситуацію із домінуванням на Європейському континенті тоталітарних екстремістських режимів, він закликав демократичні країни до самозахисту, який коротко охарактеризував словами «з вогнем

потрібно боротися вогнем» [8, с. 1588].

Доктрина «войовничої демократії» почне активно застосовуватись багатьма країнами після II-ої Світової війни, що стало поштовхом навіть для її конституціоналізації (Конституція Італії 1947 року, Основний закон ФРН 1949 року, Конституції Польщі 1997 року тощо). Сутність її полягає у забороні політичних сил, рухів фашистського, комуністичного, екстреміського характеру (діяльність яких спрямована на підтримку або пропаганду придушення прав і свобод громадян, сприяє національній, расовій, класовій чи релігійній ненависті тощо), і виробленні інших інструментів самозахисту демократії [9, с. 302-303].

В той же час відзначимо, що потрібно доволі обережно відноситися щодо надання пріоритетності сучасним процесам національного державотворення на основі доктрин «войовничої демократії», «воєнного конституціоналізму» чи «мілітаристського конституціоналізму» як домінуючої системи цінностей на період війни.

Якщо і говорити про ці концепції розвитку вітчизняного конституціоналізму в умовах військової агресії, то тільки в тому аспекті, що вони мають бути проявом особливостей чи складовою частиною класичного конституціоналізму який базується на класичних ідеях лібералізму і являє собою фундаментальну основу демократичних принципів, стали систему інститутів, відносин, принципів та цінностей, що забезпечують демократичний характер розвитку України, від якого не можна здійснювати антиліберальних відступів.

Фактор війни з росією приводить до висновку, що сьогодні має йти мова про ефективне забезпечення реалізації конституційних цінностей, що охоплюють, перш за все, питання оборони та захисту суверенітету і територіальної цілісності України (вироблення на основі національної ідеї, історичного досвіду України довгострокової і науково обґрунтованої концепції державного будівництва в сфері національної безпеки, яка має стає домінантою національного державотворення).

На рівні конституційної доктрини має відбутися і перегляд ролі та місця міжнародних організацій у системі гарантування миру у світі загалом та забезпечення національної безпеки окремих країн. Події останнього часу свідчать, що, на жаль, окремі визнані міжнародні інституції, наприклад, ООН, ОБСЄ, які за своїм призначенням мають працювати у напрямку забезпечення безпеки та миру у світі, на практиці виявилися малоефективними і такими, що нездатні належним чином реалізувати цю функцію. Варто напрацювати ефективний міжнародний механізм притягнення до відповідальності політичного і військового керівництва країни агресора за здійснені ними військові злочини в Україні та механізм притягнення до конституційної відповідальності тих владних суб'єктів, що стали на шлях зради України, Українського народу, поставили під загрозу обороноздатність держави та збереження стабільності в роботі органів державного апарату (проросійські високопосадовці органів публічної влади, народні депутати України та депутати органів місцевого самоврядування, чиновників, які втекли за кордон тощо); розробити теоретичну основу для засудження «рашизму», «руського

миру» і будь-яких проявів російського шовінізму як прояву тоталітарно-терористичного режиму, який вчиняє воєнні злочини проти України та геноцид щодо українців, створює загрозу існування нашої держави.

Напрямок сучасної парадигми забезпечення реалізації конституційних цінностей в Україні в умовах воєнного стану мають бути права людини, які виступають серцевиною конституціоналізму. Як справедливо зазначає О. Скрипнюк, оскільки права людини та громадянина є осердям усієї системи права й основою розвитку всіх правовідносин, то будь-яка діяльність органів державної влади, уся державна політика має спрямовуватися на гарантування, захист і забезпечення цих прав – це впливає з факту проголошення України правовою державою (ст. 1 чинної Конституції України) [10, с. 7-8]. «Визначаючи права людини як об'єкт конституційного захисту, - пише І. Гордієнко, - необхідно пам'ятати, що він є органічною складовою конституційного розвитку. Інакше кажучи, цей об'єкт є необхідним, і його поява зумовлюється вже на рівні теоретичного визначення змісту феномена конституції та конституціоналізму» [11, с. 84].

Зрозуміло, що з огляду на повномасштабне вторгнення росії, владою України було прийнято рішення про введення особливого правового режиму – воєнного стану на всій території країни, що має кардинальні наслідки для забезпечення прав і свобод людини і громадянина, гарантованих Конституцією України. Зокрема, воєнний стан став причиною обмеження (хоча й тимчасового) цілого ряду визначених вітчизняним Основним законом прав і свобод

людини і громадянина та загальною заборонаю таких форм прямої демократії як вибори і референдуми. У свою чергу, обмеження конституційних прав і свобод приводять до дисбалансу приватного та публічного інтересів, за якого органи державної влади отримують доволі широкі повноваження, інколи й не зовсім конституційні важелі впливу на суспільство, громадян, що може стати причиною зловживань новими повноваженням та критикується з боку як громадськості і експертів в сфері права.

Тому сьогодні, коли ми говоримо про конституційно-правовий механізм забезпечення прав людини в Україні в умовах війни, мають, по-перше, братися до уваги особливості захисту тих прав і свобод, які згідно ст. 64 Конституції України не можуть бути обмежені в умовах воєнного або надзвичайного стану.

По-друге, повинна акцентуватися увага на особливостях захисту прав таких категорій осіб: а) які перебувають на окупованій території; б) які перебували на окупованій території та сьогодні потребують відновлення порушених під час окупації їх прав і свобод; в) які перебувають на території, де ведуться військові дії; г) які перебувають на території, де не відбуваються безпосередньо військові дії, однак громадяни знаходяться в зоні ризиків обстрілів ракетами та військовою авіацією; д) які внаслідок війни змушені були покинути свої домівки і сьогодні перебувають за межами України в статусі біженців.

Окрім того, вітчизняний конституційно-правовий механізм забезпечення прав людини потребує своєї модернізації виходячи з обставин війни з росією і необхідності удосконалення його правової

складової щодо особливостей захисту:

а) прав дітей, б) прав жінок (питання сексуального насильства), в) прав людей похилого віку, г) прав військовослужбовців – при цьому маються на увазі військовослужбовці, які перебувають на передовій і ведуть військові дії з агресором, військовослужбовці, які отримали поранення і потребують отримання належної медичної допомоги в тому числі військовослужбовці, що після звільнення з лав ЗСУ потребують психологічної допомоги.

Категорії наших співгромадян, які потребують свого захисту в умовах російської агресії можна продовжити за рахунок внутрішньо переміщених осіб. Зокрема на порядку денному сьогодні гостро стоїть питання щодо належного законодавчого врегулювання їх статусу, оскільки Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. [12] хоча й враховує факт війни з Росією, однак доволі поверхово (тільки що стосується питання праці таких осіб) і зовсім не враховує територіальний фактор військових дій, розширення регіонів України, в яких громадяни змушені були покинути свої домівки та стати внутрішньо переміщеними особами тощо.

Негайного належного законодавчого визначення потребують питання щодо правового статусу посередників та процедури обміну полоненими і заручниками. Необхідно також впорядкувати у відповідності із сучасними умовами питання соціального і правового захисту волонтерів, які ризикують своїм здоров'ям і життям, виїжджаючи в зону бойових дій, надаючи допомогу військовим та іншим підрозділам безпосередньо під вогнем. Закон України «Про

волонтерську діяльність» від 19 квітня 2011 р. [13] не відповідає реаліям сьогодення та не передбачає ефективні заходи соціального і правового захисту волонтерів.

Потрібно також визначити на законодавчому рівні систему заходів підтримки і заохочення благодійної діяльності фізичних і юридичних осіб, які надають допомогу військовим частинам, підрозділам Національної гвардії, батальйонам територіальної оборони, госпіталям, пораненим воїнам та сім'ям загиблих військовослужбовців, біженцям та іншим потерпілим громадянам від військових дій тощо.

Стержнем цих та інших законодавчих змін має бути спрямованість на охорону і захист прав і свобод людини і громадянина, визначених Конституцією України. Що, на жаль, вітчизняним законодавцем не завжди враховується. Прикладом тут можна назвати Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» від 14 квітня 2022 р. [14], який передбачає, що під час затримання особи повідомляти причину необов'язково; строк затримання продовжено з 72 до 216 годин; арешт може здійснюватися не лише слідчим суддею; необов'язково при слідчих діях участь адвоката. Це значною мірою не відповідає положенням ст. 29 Конституції України, що відповідно до ст. 64 Конституції України є недопустимим, оскільки ч. 2 ст. 64 Основного закону закріплює, що в умовах воєнного стану не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені ст. 29 Конституції України. Це також є грубим порушенням ст. 3 та ст. 22 Конституції

України.

Можна в цьому ж аспекті назвати законодавчу ініціативу наших провладних депутатів щодо запровадження в Україні смертної кари відносно військовослужбовців, які відмовляються виконувати накази командирів (як це відповідає ст. 27 Конституції України), щодо запровадження в Україні інституту позбавлення громадянства України (як це відповідає ст. 25 Конституції України), ініціатива Кабінету Міністрів щодо надання англійській мові статусу ділової мови (як це співвідноситься з ст. 10 Конституції України).

Тому діяльність Верховної Ради України у сфері законодавчого регулювання прав людини, як і інших національних органів державної влади та місцевого самоврядування, має бути в полі зору вітчизняних правозахисних організацій. В цьому плані варто відзначити, що викликає стурбованість і функціонування в умовах війни інституційної складової конституційно-правового механізму забезпечення прав людини. Тому окремим напрямком законодавчого регулювання має бути забезпечення ефективної роботи органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері дотримання прав людини, в тому числі судової та правоохоронної системи, яка б відповідала викликам часу, ускладненню криміногенної ситуації, враховувала проблеми феноменології злочинності в умовах війни, кіберзлочинності, впливу субкультури і засобів масової інформації на формування антисоціальної поведінки значної частини населення.

Взагалі слід враховувати той факт, що в умовах війни відбувається трансформація вітчизняного механізму державної влади та місцевого самоврядування через запровадження військових

адміністрацій, посилення повноважень окремих органів державної влади, тому важливо визначити механізм забезпечення реалізації національної інституційної складової конституційних цінностей – чітко визначити завдання та функції інституцій механізму публічної влади, особливо у сфері оборони України, захисту населення від зовнішнього агресора; необхідно напрацювати концепцію створення умов для функціонування та належного виконання своїх обов’язків тими органами влади, що базуються на тимчасово окупованій території та щодо безперебійної роботи тих владних інституцій, які з різних причин, залишаючись на території контрольованій українською суверенною владою, стикнулися з труднощами у своїй роботі, котрі викликані фактичним перебуванням України в стані війни; оптимально обґрунтувати зміну алгоритму реалізації функцій, штатну чисельність служб і підрозділів кожного органу державної влади. В цьому плані хотілось би звернути увагу, зокрема на Кабінет Міністрів України, окремі міністерства та інші центральні органи, які не зуміли повною мірою справитися з викликами війни і продовжують працювати «по-старому».

Отже, можемо констатувати, що війна з росією викликала загрози не тільки незалежності, суверенітету і територіальній цілісності України, а й загалом засадам вітчизняного конституціоналізму, визначеним в Основному Законі України цінностям. Тому українське суспільство, українська держава повинні адекватно реагувати на ці загрози, виробити ефективний механізм фактичної їх нівелізації. Для досягнення цієї мети мають бути задіяні всі можливості держави та суспільства – політичні, економічні,

соціальні, зовнішньополітичні, правові, наукові, культурні, духовні. Особливу роль має виконати юридична наука, зокрема наука конституційного права, яка повинна комплексно проаналізувати стан реалізації конституційних цінностей в Україні в умовах воєнної агресії та запропонувати на основі цього шляхи вирішення викликів війни у сфері демократії, прав людини, національної безпеки, суверенітету, територіальної цілісності України, які мають бути швидкими, реальними, конкретними й ефективними.

Список використаних джерел:

1. Притика Д., Потьомкін А. Ювілей конституційного контролю. Закон і бізнес. № 42 (1029) 15.10–21.10.2011 [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/5666-yuviley_konstituciynogo_kontrolyu.html
2. Савчин М. В. Конституційні цінності та конституційна юриспруденція в Україні. Вісник Конституційного Суду України. № 1. 2010. С. 111-120.
3. Маркуш М. Конституційні цінності як основоположні засади в кримінальному процесі України. Вісник Конституційного Суду України. 2013. № 6. С. 73-85.
4. Бондарь Н. С. Современный русский конституционализм : философское осмысление в свете конституционного правосудия. Право. 2012. № 4. С. 13-18.
5. Марцеляк О.В. Правові та конституційні цінності: онтологічна характеристика. Scientific research of the XXI century. Vol. 1: collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the

Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, Los Angeles : GS publishing service, 2021. P. 353-364.

6. Баймуратов М., Кофман Б. Мілітарний конституціоналізм: до питання про становлення, розуміння і оформлення профільної феноменології через локальну демократію //Конституціоналізм в умовах війни: збірник матеріалів учасників четвертої науково-практ. конференції. Львів : ПП "Видавництво "БОНА", 2022. С. 61-70.

7. Водянніков О. Конституціоналізм в екстремальних умовах: установча і встановлена влада в кризові періоди. Український часопис конституційного права. 2021. № 4. С. 8–37. URL: <https://www.constjournal.com/pub/4-2021/konstytutsionalizm-ekstremalnykh-umovakh-ustanovchavstanovlena-vlada-kryzovi-periody/>.

8. Comparative constitutionalism. Cases and materials. St. Paul: LEG, 2016. 1688 p.

9. Конституційне право: підручник / за загальною редакцією М.І. Козюбри. / Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич. К.: Ваіте, 2021. 528 с.

10. Скрипнюк О. В. Правове забезпечення прав і свобод людини та громадянина в процесі реалізації державного управління. Право України. 2007. № 4. С. 3–8.

11. Гордієнко І.Л. Конституціоналізм як режим правового обмеження державної влади: Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Київ, 2021. 263 с.

12. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706->

18#Text

13. Закон України «Про волонтерську діяльність» від 19 квітня 2011 р. // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>

14. Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» від 14 квітня 2022 р. // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text>

1.7. Відображення європейських стандартів свободи вираження поглядів у Конституції України

The course towards European integration is a conscious choice made by the people of Ukraine and the public authorities many years ago for the sake of the country's progress, strengthening national security, sovereignty and territorial integrity. As time has shown, it is also a civilizational choice, as we have received clear foreign policy guidelines, which at this stage of statehood development is extremely important and should mobilize and consolidate Ukrainian society and government. The emergence of new members, thus expanding the family of democratic states, will determine the situation in Europe itself in the third millennium and its place in the world.

This is understood not only by Ukrainians, but also by the member states of the European Union. This is confirmed by the fact that on June 23, 2022, they voted to grant Ukraine the status of an EU candidate country, which officially launches the process of Ukraine's membership in the EU. However, this decision is only the first step. However, on this path, Ukraine needs to carry out a number of reforms and adapt its legislation to bring it in line with European criteria. In its turn, the European Union has put forward a number of requirements that our country, of course, must fulfill. In particular, a law on media should be adopted to harmonize domestic legislation with the EU Audiovisual Media Services Directive and empower an independent media regulator.

However, some steps have already been taken in this direction. For example, in 2019, the Verkhovna Rada of Ukraine registered a draft Law on Media aimed at introducing free access to truthful information and

democratic rights to disseminate independent information. It was supposed to ensure freedom of speech in the country, which is extremely important for a modern democratic state. It should be noted that this draft law was debated primarily between representatives of the authorities, who considered it acceptable, and representatives of the media, who feared that it would restrict their rights, and thus the latter accused it of being undemocratic and unacceptable. It seems that the need to finalize it is objective. This is exactly what the Verkhovna Rada of Ukraine did in May 2020.

The revised draft law № 2693-d “On Media in Ukraine” was adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine in the first reading on August 30, 2022. According to a comparative legal analysis published by Ukrainian News, only 10% of the provisions of the draft law relate to the EU Directive, while the rest are innovations of Ukrainian developers. It is noteworthy that this draft law should guarantee the exercise of such rights as freedom of expression, obtaining comprehensive, reliable and timely information, ensuring pluralism of opinions and free dissemination of information, protecting Ukraine’s national interests and the rights of users of media services, regulating media activities in accordance with the principles of transparency, fairness and impartiality, stimulating a competitive environment, equality and independence of the media.

The modernization of the Constitution of Ukraine at the current stage, which is also called “European integration”, is based on European values and principles.

To speak of a “European standard” of freedoms means to question the existence and development of legal standards applicable to all states in

the relevant area. In the current state of the law, we can clearly observe the emergence of a law that could be characterized as “continental”, one of the essential characteristics of which is the promotion of a high level of freedom requirements, especially because it is characterized by its constant evolution. However, it faces active opposition from both outside and inside. According to Art. 2 of the Consolidated Version of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union (Lisbon Treaty), the fundamental values of the European Union are respect for human dignity, freedom, democracy, equality, the rule of law and respect for human rights, including respect for minority rights. These values are common to all Member States in a society where pluralism, non-discrimination, tolerance, justice, solidarity and equal rights for men and women prevail. The Union’s actions in the international arena should be guided by the principles that inspired its creation, development and enlargement and that it seeks to convey to the wider world, namely: democracy, the rule of law, the universality and unity of human rights and fundamental freedoms, respect for human dignity, the principles of equality and solidarity, respect for the principles of the UN Charter and international law, also known as “European standards”.

The current legal framework for information rights and freedoms is quite diverse.

Article 18 of the Universal Declaration of Human Rights (1948) states: “Everyone has the right to freedom of opinion and expression; this right includes freedom to hold opinions without interference and to seek, receive and impart information and ideas through any media and regardless of frontiers. Freedom of expression was recognized by this

international legal act as one of the fundamental democratic values necessary for the peaceful coexistence of nations” [10].

Article 19 of the International Covenant on Civil and Political Rights states that everyone has the right to freedom of opinion and expression, which includes freedom to hold opinions without interference and to seek, receive and impart information and ideas through any media and regardless of frontiers [9].

Freedom of expression is a fundamental right recognized in the Constitution and the European Convention on Human Rights with an institutional dimension for its main function in the formation of free public opinion and the proper functioning of democracy, which gives it a certain advantage. Freedom of expression, however, is subject to limitations such as non-offensive speech and public prominence, delineated by common conflict rights analysis that require a delicate balancing act. The analysis of the so-called crimes of expression of views is particularly difficult.

The European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 and the law-making of the European Court of Human Rights, the main international supervisor on these issues and the generally recognized “creator” of standards for the recognition of judicial proceedings, are of great importance for the development of both freedom of expression and freedom of information.

The European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ECHR), which has adapted universal international instruments to the national specificities of the Council of Europe member states, is the basis for establishing the principle of universal respect for human rights and ensuring a uniform approach to human rights regulation

on the European continent. One of the most important for understanding the nature of a democratic society is Article 10 of the ECHR, which guarantees the protection of freedom of expression and establishes that the right to freedom of expression includes freedom to hold opinions and to receive and impart information and ideas without interference by public authority and regardless of frontiers. The said article of the Convention does not prevent states from requiring licensing of radio, television or cinema enterprises. Accordingly, Article 10(2) of the ECHR provides that the exercise of these rights, which is subject to duties and responsibilities, may be subject to such formalities, conditions, restrictions or penalties as are prescribed by law and are necessary in a democratic society in the interests of national security, territorial integrity or public order, for the prevention of disorder or crime, for the protection of health or morals, for the protection of the reputation or rights of others, for the prevention of the disclosure of information received in confidence or for the maintenance of the authority and impartiality of justice.

It should be noted that the right of access to information enshrined in Article 10 of the Convention has been repeatedly considered by the European Court of Human Rights. “The Court has established a distinction between, on the one hand, access to information by the general public and the media and, on the other hand, by individual citizens, including the right of access to documents of those citizens who have a special interest in obtaining information”.

As we can see, Article 10 of the ECHR in its first part guarantees freedom of expression, and in the second part establishes cases when such freedom may be restricted. By the way, these provisions of Article 10

contain a completely opposite approach to freedom of expression than, for example, in the United States of America, where such freedom is provided for by the First Amendment to the Constitution and is unlimited. It should be emphasized that the ECHR explicitly provides that restrictions on the right to freedom of expression do not constitute a violation of the Convention if these restrictions were imposed to achieve one of the purposes set out in paragraph 2 of Article 10.

It is known that the Charter of Fundamental Rights of the European Union (2000) contains a number of fundamental information rights. In particular, the secrecy of private correspondence is guaranteed by Article 7 of the Charter, protection of personal data - by Article 8, freedom of information - by Article 11, freedom of literature, art, science and academic freedom - by Article 13, the right to access information at enterprises - by Article 27, the right of employees to access documentation - by Article 42, the right to petition - by Article 44.

The provisions of the Constitution of Ukraine as a whole constitute a fairly solid foundation for the regulation of human and civil rights and freedoms in the information sphere. The primary basis for such interrelated constitutional rights as freedom of expression (including freedom of information) and the right to access information is Article 34 of the Basic Law of Ukraine. In addition to the right to freedom of expression of views and beliefs, the right to freely collect, store, use and disseminate information (Article 34), the Constitution of Ukraine also enshrines the right of every citizen to get acquainted with information about himself/herself in state authorities, local self-government bodies, institutions and organizations (part 3 Article 32), guarantees the right of

free access to information on the state of the environment, quality of food products, household items (Article 50(2)), the right to know one's rights and obligations (Article 57(1)), and establishes that laws and other regulatory legal acts defining the rights and obligations of citizens must be brought to the attention of the population in the manner prescribed by law.

The openness and publicity of the activities of various branches of state power and local self-government in Ukraine is also determined by the relevant constitutional provisions. Thus, an important constitutional guarantee of information transparency of the authorities is the presumption of openness of the Verkhovna Rada of Ukraine (part 1 of Article 84), as well as the right of a member of the Parliament of Ukraine to address a request to the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, heads of other state authorities and local self-government bodies (Article 86), and the obligation to publish reports on the implementation of the State Budget of Ukraine (Article 97). Thus, these provisions to a certain extent embody the concept of freedom of information and its organic component - the right to access to information - in the Constitution of Ukraine.

In addition, judicial protection of the right of citizens to refute inaccurate information about themselves and their family members and the right to compensation for material and moral damage caused by the collection, storage, use and search for such information is also guaranteed. Thus, in accordance with paragraph 3 of the reasoning part of the Decision of the Constitutional Court of Ukraine № 8-rp/2003 dated April 10, 2003 (case on dissemination of information) [8], citizens' appeals to law enforcement agencies containing certain information about non-compliance with the law by officials or officers are transmitted or

communicated not for the purpose of bringing such information to the public or individual citizens, but for the purpose of verification by other officials authorized by law... At the same time, the presence of knowingly false information in applications to the law enforcement body entails disciplinary, civil, administrative or criminal liability in accordance with the legislation of Ukraine.

In order for this process to continue, the Legal Reform Commission established by the President of Ukraine in 2019 should work on amendments to the Constitution of Ukraine regarding decentralization, judicial reform, human rights and freedoms, and updating the status of the Crimean Tatar people. We believe that updating the Constitution of Ukraine (we are talking about providing adequate constitutional norms for national strategic guidelines) should not be just another step in the evolution of the legal system, but an embodiment of the freedom of the Ukrainian people, which is understood and justified not only by senior government officials but also by ordinary citizens of Ukraine, a balanced Basic Law with a predominantly dispositive type of legal regulation. This means that this document should ensure a combination of state responsibility and discipline with broad and guaranteed rights of individuals acting at their own risk. This is particularly relevant given that the Constitution of Ukraine does not meet the axioms of organic constitutionalism. Therefore, domestic constitutionalism must find the necessary resources to, first, break free from the shackles of distributive socialism, and, second, achieve real freedom and democracy, update the Fundamental Law of Ukraine, and bring it into line with the above-mentioned international legal documents by implementing their provisions in national legislation.

Sectoral freedoms, such as economic and intellectual freedoms, also remain insufficiently emphasized in the Constitution of Ukraine. The Constitutional Commission has not yet included the principle of freedom of contract in the draft law on amendments to the Basic Law; nor has it included full-scale private ownership of agricultural land; nor has it included the requirement of free movement of persons, goods, services and capital. Meanwhile, the latter is a key attribute of the Preamble to the Charter of Fundamental Rights of the European Union (2000). One version of this principle is contained in Article 228 of the Constitution of South Africa (1996), etc.

The national approach to constitutional guarantees of intellectual freedom is no better. The Constitution of Ukraine does not distinguish between professional and non-professional use of freedom of expression (freedom of speech). Meanwhile, Article 10 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950), which provides for the possibility of imposing restrictions on the exercise of freedom of expression in 13 cases, is now supplemented by the provisions of Article 13 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union (2000), which provides for complete exemption from restrictions for the professional fields of literature, art and science (“the arts and scientific research shall be free of constraint”). Separately, the Charter of Fundamental Rights of the European Union protects the freedom of universities (academic freedom), which is not yet mentioned in the Constitution of Ukraine and the relevant draft from the Constitutional Commission.

The Basic Law of Ukraine also **does not enshrine the three-part test required by European countries**, according to which all possible restrictions on the exercise of constitutional rights and freedoms must: a) be necessary in a democratic society; b) be provided for exclusively by law; and c) be in strict accordance with the objectives for which they are introduced.

Constitutional courts have repeatedly interpreted the concept of “freedom”. For example, the Decision of the First Senate of the Federal Constitutional Court of Germany of November 02, 2020 addressed two issues: “1. Provisions of labor law are general laws that may restrict the fundamental right to freedom of expression (Article 5.1 of the Basic Law) within the meaning of Article 5.2 of the Basic Law. 2. If a statement violates human dignity, which is considered inviolable under Article 1.1 of the Basic Law, freedom of expression must be derogated. Human dignity is not subject to any balancing with other fundamental rights. However, a violation of human dignity can only be presumed on the basis of a well-founded assessment. 3. Human dignity is violated when a person is treated not as a human being but as an ape. Such a racist statement also violates the prohibition of discrimination under the first sentence of Article 3.3 of the Basic Law” [8].

The court found the complaint inadmissible due to lack of sufficient substantiation, but also manifestly unfounded. The challenged decisions of the labor courts recognized the standards arising from Article 5.1 (freedom of expression), Article 1 (human dignity) and the first sentence of Article 3.3 of the Basic Law (prohibition of discrimination).

The decisions do not violate the applicant's freedom of expression. The labor courts restricted the applicant's freedom of expression by confirming the termination, but this was justified under constitutional law. The courts correctly assumed that the specifics of the situation mattered, in which a person with dark skin was addressed directly with imitation of monkey sounds. The conclusion of the labor courts that this was not merely a gross insult, but a fundamentally degrading statement, given the connection of such behaviour with the characteristics of discrimination listed in § 1 of the General Act on Equal Treatment, is also not objectionable in light of the first sentence of Article 3.3 of the Basic Law, which protects people from racial discrimination.

The fundamental right to freedom of expression usually requires balancing against the possibility of negative impact on personal honor. However, freedom of expression should be overridden where derogatory remarks constitute an attack on human dignity, obscenity or defamation. The labor courts have not ignored these aspects when applying the provisions of the law on protection against termination of employment contracts. In labor law, §§ 104, 75.1 of the Company Act and §§ 1, 7, 12 of the General Act on Equal Treatment reflect the constitutional guarantees of inviolability of human dignity and prohibition of discrimination. The labor courts have provided detailed reasons why this was a case of inhuman discrimination.

Below is an analysis of the decisions that violated freedom of expression. These cases have been heard by both national and regional courts and have set global standards that have influenced courts beyond their borders or jurisdiction.

The case of “Axel Springer AG vs. Germany” [2]. The plenary session of the European Court of Human Rights ruled by twelve votes to five that Germany violated the right to freedom of expression when it fined a magazine and banned the publication of further articles about the arrest of an actor for cocaine possession. The actor sued, claiming that the magazine had violated his right to privacy. The court argued that the articles contained judicial facts obtained from official sources about the arrest of an offender for a common and less serious crime in a public place for a common and less serious crime. In addition, the plenum found that although the sanctions imposed against the magazine’s conduct were moderate, they were unnecessary in a democratic society and disproportionate to the legitimate aim pursued.

The case of “MGN Limited v. the United Kingdom” [3]. The European Court of Human Rights ruled that restrictions on the publication of private information did not violate the rights of the publisher under Article 10. However, excessive performance fees, such as liability costs, were considered a violation of Article 10. The author of the petition was the editor of the UK national daily newspaper Daily Mirror. The newspaper published several articles about Mrs. Naomi Campbell. The articles contained details about the addiction and treatment, as well as two photographs of Mrs. Campbell. Campbell waiting outside a treatment facility. In a 6 to 1 decision, the Court found that the disclosure that Ms. Campbell was a drug addict undergoing treatment was a matter of public concern because Ms. Campbell had previously publicly denied drug use. nevertheless, the additional information about the treatment method and the two photographs were not in the public interest and violated Ms.

Campbell's rights. According to the conditional fee agreement, the claimant was to pay 95% and 100% of the costs in the House of Lords as fees for the work of the lawyers involved. The court found that the fees were a disproportionate interference with the author's right to freedom of expression, as it could have a chilling effect on media organizations, preventing them from publishing legitimate information and facilitating a settlement in the event of a lawsuit, rather than the publisher presenting its defense in a court case.

The case of “Süreker and Özdemir v. Turkey” [4]. The European Court of Human Rights reviewed the conviction of the owner and editor-in-chief of a newspaper for publishing an interview with the leader of the Kurdistan Workers' Party, which violated freedom of speech. The owner was sentenced to a fine, and the editor-in-chief to six months in prison and a fine. Despite growing concerns about the security situation in some parts of the country, the Court considered that the mere publication of an interview with an organization considered hostile could not in itself justify the state's interference with the applicants' freedom of expression. In addition, it was clear that the Turkish state had not guaranteed the right to information.

The case of “The Sunday Times v. the United Kingdom” [5]. The European Court of Human Rights found that an injunction prohibiting the Sunday Times from publishing an article about an out-of-court settlement through negotiations violated freedom of speech. In 1972, the British newspaper Sunday Times published articles about the negotiations for an agreement on “thalidomide children”, children of pregnant women who used the drug thalidomide during pregnancy, causing birth defects. The

newspaper criticized the settlement agreement proposals and, as a result, an injunction was issued, according to which future publications on this topic would constitute contempt of court. Thus, while the Court understood that the law provided for restrictive measures and sought a legitimate aim of guaranteeing the impartiality and authority of the judiciary, it was clear that this solution was not necessary in a democratic society. The Court considered that the right to freedom of expression not only guarantees the freedom of the press to inform the public, but also the right of the public to be properly informed and, in this sense, the thalidomide disaster was characterized as a matter of public concern. Furthermore, the Court found that the article proposed by the British newspaper was moderate and balanced in its arguments on a topic that was already widely discussed in society, which would pose a minimal risk of undermining the authority of the judiciary. In addition, the Court concluded that the interference did not meet a public need sufficiently pressing to outweigh the public interest in freedom of expression under the European Convention on Human Rights.

The decision of the Inter-American Court of Human Rights “*Claude Reyes v. Chile*” [6] is interesting. Thus, the Inter-American Court of Human Rights ruled that Chile violated the rights to freedom of expression, due process and judicial protection by denying the applicants' request for information held by the state without legal grounds and without providing a reasoned written decision explaining the reasons for the refusal. He also concluded that Chile had failed to fulfill its obligation to adopt national legislation to implement the right of access to information held by the state. Marcel Claude Reyes, as the Executive Director of

Fundación Terram, sent a letter to the Foreign Investment Committee requesting information of “public interest” and important for the exercise of “public control” over the activities of state institutions in connection with the exploration of the Condor River project. The Committee partially granted the request and did not provide a written justification for denying access to the rest of the requested information. A repeated request and internal judicial procedures did not result in the disclosure of the information, and no decision was issued with a written justification for the preservation of the information.

The Inter-American Court stated that Chile had failed to prove that the restrictions imposed on the applicants' right to access information held by the state served a legitimate aim, as the responsible authority had not issued a reasoned decision. In addition, the Court noted that the restriction of information had no legal basis, as there was no legislation in Chile at the time that would regulate the restriction of the right of access to information held by the state. Furthermore, the Court argued that the rights to due process and judicial protection were violated both in the initial proceedings before the Commission and in the subsequent court proceedings, as none of the decisions issued complied with the essential guarantee of adequate justification.

The Court of Justice of the European Union (CJEU) in two plenary judgments held that EU law preempts national legislation requiring electronic communications service providers to transmit general and indiscriminate traffic and location data to security and intelligence services for national security purposes. In the joint requests prepared by the United Kingdom, France and Belgium, the Court of Justice of the European Union

sought to determine the legality of national legislation that imposes an obligation on electronic communications service providers to transmit traffic and location data to public authorities or to conceal their data either at all or without choice for reasons of crime prevention and national security [1]. The Court held that this obligation not only interferes with the protection of privacy and personal data, but is also incompatible with the principle of freedom of expression enshrined in Article 11 of the Charter of the European Union. However, the Court found that in cases where such a detention is justified in cases where there is a serious threat to national or public security, the nature of the measure must be “strictly” proportionate to the aim pursued. In addition, the Court also clarified the scope of the powers granted to Member States by the Privacy and Electronic Communications Directive to retain data for the above purposes. This was incompatible with the principle of freedom of expression enshrined in Article 11 of the Charter of the European Union. However, the Court found that in cases where such a detention is justified in cases where there is a serious threat to national or public security, the nature of the measure must be “strictly” proportionate to the intended aim. In addition, the Court also clarified the scope of the powers granted to Member States by the Privacy and Electronic Communications Directive to retain data for the above purposes, as it was incompatible with the principle of freedom of expression enshrined in Article 11 of the Charter of the European Union. However, the Court found that where such retention is justified in cases where there is a serious threat to national or public security, the nature of the measure must be “strictly” proportionate to the aim pursued. In addition, the Court also clarified the scope of the powers granted to

Member States by the Privacy and Electronic Communications Directive to retain data for the above purposes.

In this regard, the analysis of the decision “Rolfesen and the Association of Norwegian Publishers v. Norwegian Prosecutor's Office” [1] is relevant. The Supreme Court of Norway unanimously ruled in favor of broad protection against disclosure of journalistic sources, even in the context of a government anti-terrorism investigation. Norwegian filmmaker Ulrik Imtiaz Rolfesen was making a documentary about Islamic extremism in which he showed a Norwegian citizen who was under surveillance by the Norwegian Security Service (PST) and was later arrested and charged with attempting to join ISIS in Syria. Subsequently, the PST searched and seized Rolfesen’s film about the terrorist suspect. The first and second instances granted the motion to preserve the seizure of the file on the grounds that the specific circumstances of the case, including the public interest of national security, created an exception to source protection. Norwegian Supreme Court, but it quashed the arrest warrant. The Court concluded that the content of the video recording was not an exception under Section 125 of the Criminal Procedure Act, as the file would not be of “vital importance” to the ongoing investigation against the terrorist suspect. In addition, the Court weighed the interest in protecting sources against the public interest in preventing serious crimes under Article 10 of the European Convention on Human Rights. The Court recognized that Rolfesen’s documentary was “the heart of investigative journalism” and that effective protection of his sources was vital to the production of the film.

To summarize, we can say that European integration is important and necessary for Ukraine, as it means moving forward, modernization and progress in all spheres of life, and reforming media legislation is a *step towards full EU membership*.

Bibliography:

1. Análise jurisprudencial em português sobre liberdade de expressão ao redor do mundo por Columbia Global Freedom of Expression URL: <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/analise-jurisprudencial-em-portugues-sobre-liberdade-de-expressao-ao-redor-do-mundo-por-columbia-global-freedom-of-expression/>
2. Case of Axel Springer Ag v. Germany. Application no. 39954/08. 7 February 2012 URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-109034%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-109034%22]})
3. Case of MGN Limited v. The United Kingdom. Application no. 39401/04. 18 January 2011 URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-102965%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-102965%22]})
4. Case of Sürek v. Turkey (No. 1) Application no. 26682/95. 8 July 1999 URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-58279%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58279%22]})
5. Case of the Sunday Times v. The United Kingdom. Application no. 6538/74. 26 April 1979 URL: [https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:\[%22001-57584%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:[%22001-57584%22]})
6. Claude Reyes et al. v. Chile, 2006 URL: <https://www.justiceinitiative.org/litigation/claude-reyes-v-chile>

7. Decision no.8-rp/2003 of the Constitutional Court of Ukraine as of April 10, 2003 URL: <https://ccu.gov.ua/en/docs/272>

8. Decision of the First Senate of the Federal Constitutional Court of Germany of November 02, 2020 (Discriminatory statements and freedom of expression in the workplace) 1 BvR 2727/19 URL: <http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm>

9. International Covenant on Civil and Political Rights URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

10. Universal Declaration of Human Rights. Adopted and proclaimed by resolution 217 A (III) of the UN General Assembly of December 10, 1948 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

Розділ 2.

ПРОБЛЕМИ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЗАСАД ВСТУПУ УКРАЇНИ ДО ЄС

2.1. Наявність у конституціях держав-учасниць ЄС положень, що юридично дозволяють участь держави у Союзі

Специфічною рисою конституцій держав-учасниць ЄС є наявність у них положень, що юридично дозволяють участь держави у Співтовариствах і Союзі. Проте аналіз цих норм не дозволяє говорити про існування якої-небудь єдиної загальноєвропейської конституційної практики з цього питання.

У Конституційному акті Данії, конституціях Іспанії, Італії, Люксембургу, Нідерландів, Мальти майже не має згадок про Європейський Союз або Європейські співтовариства. Норми, що регулюють членство у цих організаціях, сформульовано значною мірою з розрахунком на загальне застосування для участі у будь-яких інтеграційних об'єднаннях. По суті, така сама модель має місце у конституціях Бельгії і Греції та шведському Акті про уряд 1809 р., що містять лише одну-дві норми, присвячені спеціально для випадку ЄС. Натомість у конституціях Австрії, Ірландії, Німеччини, Франції, Португалії і Фінляндії закріплені більш-менш широкі комплекси норм, що регулюють різноманітні аспекти членства держави саме у ЄС. У конституціях деяких держав-учасниць можна знайти норми, що стосуються питання про дію у внутрішньому правопорядку правових

актів ЄС - вони встановлюють принципи верховенства та прямої дії права ЄС.

Так, модель детального регулювання дається Конституцією Австрії, яка включає в цьому сенсі 11 статей, згрупованих у розділі В - Європейський Союз, з розділу І - Загальні положення. Європейський Союз. У них детально описано звіти та зобов'язання інституційного характеру, вибори до Європейського парламенту, а також участь Австрії у Спільній зовнішній політиці та політиці безпеки. Відповідно до ст. 9 п. 2 Конституції (текст, що є частиною розділу А глави І) значиться, що «на підставі закону або державного договору, відповідно до ст. 50 абз. (1), окремі федеральні повноваження можуть бути передані іншим штатам або міжурядовим організаціям». Конституція Бельгії регулює міжнародні відносини в розділі IV, посилаючись також на правила щодо перегляду договорів про заснування Європейських Співтовариств, договорів і актів, які їх змінюють або доповнюють, а також виборів до Європейського парламенту [7].

Конституція Республіки Кіпр чітко регулює верховенство права ЄС у ст. 1а Частини І – Загальні положення, в якій зазначено, що «Жодне з положень Конституції не може тлумачитися в сенсі скасування прийнятих законів, здійснених актів або заходів, вжитих Республікою, які стають необхідними внаслідок її зобов'язання як держави-члена Європейського Союзу, і ці положення не перешкоджають створенню юридичних наслідків регламентів, директив або інших обов'язкових актів чи заходів законодавчого характеру, прийнятих Європейським Союзом або Європейськими

Співтовариствами чи їх установами або їхні компетентні органи на основі Договорів про заснування Європейських Співтовариств або на основі Договору про Європейський Союз у Республіці» [7].

Подібні положення містяться в Конституції Ірландії, в ст. 29 – Міжнародні відносини, пункт 6, згідно з яким «Жодне положення цієї Конституції не скасовує закони, прийняті в життя, або заходи, прийняті державою до, під час або після набрання чинності Лісабонським договором і які накладаються зобов'язаннями, які покладаються на нього як члена Європейського Союзу ... або члена Європейського співтовариства з атомної енергії, і не можуть перешкоджати прийнятим законам, виконаним актам або заходам, прийнятим: і) Європейським Союзом або Європейським співтовариством з атомної енергії чи їх установами; ii) Європейські Співтовариства або Європейський Союз, що існували безпосередньо перед набуттям чинності Лісабонським договором, або їхніми інституціями, або iii) компетентними органами, заснованими на договорах, згаданих у цьому пункті, мають силу закону в межах держави» [7].

Конституція Фінляндії передбачає навіть у ст. 1 той факт, що «Фінляндія є державою-членом Європейського Союзу», інші статті, які посилаються на цю структуру, такі як ст. 66, яка, посилаючись на обов'язки прем'єр-міністра, встановлює, що «прем'єр-міністр представляє Фінляндію в Європейській раді... в інших заходах Європейського Союзу, де необхідна участь вищих структур держави» [7].

Конституція Федеративної Республіки Німеччина містить окремі положення в ст. 23 – Європейський Союз – Захист основних прав – Принцип субсидіарності щодо участі Німеччини в Європейському Союзі, передачі законом суверенних повноважень, право бундестагу та бундесрату подавати позов до Суду Європейського Союзу для оскарження законодавчого акту Союзу, який порушує принцип субсидіарності, участь у законодавчому процесі ЄС [7].

Для України на шляху євроінтеграції важливим є врахування досвіду конституційної практики країн, які останніми роками ввійшли до складу Європейського Союзу і їх національне законодавство зазнало значних змін. Так, входження Чехії до ЄС передбачало прийняття приблизно 250 нових чеських законів і понад 800 інших нормативних актів [6]. Однак Конституція Чеської Республіки не містить окремих розділів з цим об'єктом, відносини між національним правопорядком і правопорядком ЄС вирішуються відповідно до загальних правил посилання на міжнародне право, які містяться в Конституції [7].

Натомість, у рамках загальної оцінки Конституції Словацької Республіки з точки зору членства Словацької Республіки в Європейському Союзі, можна констатувати, що конституція в принципі не створює жодних перешкод для членства в цьому транснаціональному угрупованні і створює передумови для виконання зобов'язань, які випливають із цього членства для Словацької Республіки. Однак проблемні питання залишаються. Так, проблемою є нечітке, неповне і по суті непотрібне налаштування

пріоритету права Союзу перед національними законами. Проблемним видається і відсутність конституційного регулювання ухвалення рішень Європейської Ради, які переглядають основний закон Союзу. Можлива поправка до конституції також має включати зміну можливості Національної Ради Словацької Республіки порушувати позов до Суду ЄС про визнання недійсним правового акта Союзу з причини порушення принципу субсидіарності та обов'язковості [4, с. 264].

У Конституції Республіки Словенія знаходимо положення щодо можливості передачі частини суверенних прав міжнародним організаціям, але без прямого вказівки на Європейський Союз. Конституція Хорватії містить окрему главу з чітким і вичерпним регулюванням відносин з ЄС. Так, у Розділі VIII – Європейський Союз регулюються правові основи вступу та передачі конституційних повноважень (Розділ I), участь в інститутах Європейського Союзу (Розділ II), право Європейського Союзу (Розділ III) та права громадян Європейського Союзу (розділ IV) [7].

Для Республіка Польща поворотним моментом євроінтеграційних конституційних змін стало прийняття нової Конституції Польщі 2 квітня 1997 р. Її проєктанти заклали в неї окреме підґрунтя для майбутнього делегування певних компетенцій до ЄС. Важливий пункт “Європа” вміщено у ст. 90 Конституції. Він мав за мету знайти рівновагу між збереженням засад національного суверенітету і передбаченою можливістю інтеграції в ЄС. У цій особливій ст. 90 Конституції стверджується, що: “Республіка Польща може, на підставі міжнародних угод, делегувати до міжнародної

організації або міжнародної інституції компетенцію органів державної влади з деяких конкретних питань”. Це положення створило достатню законну основу для приєднання Польщі до Європейського Союзу [1, с.15].

У свою чергу під час прийняття Болгарії до Європейського Союзу, Рада Європи зобов’язала її змінити Конституцію так, щоб її головні положення відповідали європейським стандартам. До першої глави Конституції – «Основні принципи» було включено імператив, який говорить: «Республіка Болгарія бере участь у будівництві та розвитку Європейського Союзу» [3]. Конституція Болгарії не виділяє жодної спеціальної назви/глави щодо відносин з ЄС, але є положення, які посилаються на це, коли регулюються повноваження конституційних органів влади [7].

Є також окрема стаття 148 в Конституції Румунії, що стосується європейської інтеграції, у якій зазначається, що «положення установчих договорів Європейського Союзу, а також інші зобов’язуючі нормативні акти Співтовариства мають пріоритет над протилежними положеннями внутрішнього законодавства, відповідно до положень акта приєднання» [5].

Конституція Угорщини передбачає ст. Е, пункт 2: «Для того, щоб брати участь у Європейському Союзі як держава-член, Угорщина може здійснювати деякі зі своїх повноважень, передбачених Основним законом, разом з іншими державами-членами через інституції Європейського Союзу на основі міжнародної угоди, в тій мірі, в якій це необхідно для здійснення прав і обов’язків, що виникають на основі встановлених договорів», і

в пункті 3, що «право Європейського Союзу може передбачати загальнообов'язкові правила поведінки, відповідно до умов, викладених у параграфі 2» [7].

Цікавий спосіб інкорпорації норм, що встановлюють відносини з ЄС, можна знайти у випадку Конституції Литовської Республіки, яка встановлює в ст. 150 невід'ємною частиною Конституції Литовської Республіки, серед іншого, «Конституційний акт про «приєднання Литовської Республіки до Європейського Союзу» від 13 липня 2004 року». У пункті 2 цього Закону передбачено, що «законодавство Європейського Союзу є невід'ємною частиною нормативної системи Литовської Республіки. У випадку засновницьких договорів Європейського Союзу правові норми Європейського Союзу застосовуються безпосередньо, тоді як у разі конфлікту правових норм вони матимуть перевагу над законами та іншими актами Литовської Республіки» [2]. Конституція Латвії посилається на ст. 79 щодо вступу до Європейського Союзу та можливих «суттєвих змін, пов'язаних із вступом» [7].

Отже, якщо дослідити кожен з конституцій країна-членів ЄС, ми помітимо різні способи регулювання відносин між відповідною державою-членом та ЄС, що також призводить до відсутності одноманітності підходів національних органів влади по відношенню до ЄС.

Список використаних джерел:

1. Демчишак Р. Особливості євроінтеграційного процесу у Польщі: внутрішньополітичний та зовнішньополітичний виміри. *Політичні науки*. 2015. №2. С.13-18.

2. Конституція Литовської республіки. URL: http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/lit_konst1.htm
3. Бучкова П. Конституционната основа на членството на Република България в Европейския съюз. URL: <https://law.nbu.bg>.
4. Jánošíková M. Ústava Slovenskej republiky a členstvo Slovenskej republiky v Európskej únii. *Acta Universitatis Carolinae Iuridica*. 2013, Issue 4, p.249-264.
5. Constituția României. URL: <https://www.constituaromaniei.ro/art-148-integrarea-in-uniunea-europeana/>
6. Preininger M. Evropské správní právo a Česká republika. URL: www.agris.cz/etc/textforwarder.php?iType=2&iId=153012&PHPSESSID=3e
7. Safta M. Justiția constituțională europeană. Prea mult drept constituțional în Uniunea Europeană? URL: <https://www.juridice.ro/essentials/5257/justitia-constitutional-a-europeana-prea-mult-drept-constitutional-in-uniunea-europeana>.

2.2. Integracja porządku prawnego Ukrainy z prawem Unii Europejskiej – potencjalne problemy legislacyjne na tle polskich doświadczeń. (Інтеграція правового порядку України з правом Європейського Союзу – потенційні законодавчі проблеми на фоні польського досвіду).

1. Polska droga integracji europejskiej – uwagi wprowadzające

Polska stała się członkiem Unii Europejskiej z dniem 1 maja 2004 r., a zatem już przeszło 19 lat temu. Akces poprzedził bardzo skomplikowany i żmudny pod względem organizacyjnym i prawnym etap dostosowania naszego systemu prawa do prawa Unii Europejskiej, a także referendum akcesyjne, w którym społeczeństwo polskie opowiedziało się za przystąpieniem Polski do UE. Adaptacja trwała długie lata, przybierając ewidentnie na tempie po roku 2000, a zwłaszcza po podpisaniu traktatu dotyczącego przystąpienia Rzeczypospolitej Polskiej oraz innych państw do Unii Europejskiej, podpisanego w Atenach w dniu 16 kwietnia 2003 r. Proces ten związany był jednak nie tylko z pracami nad zmianami ustrojowymi, organizacyjnymi i instytucjonalnymi, zmianami poszczególnych regulacji czy nawet całych gałęzi polskiego prawa. Wynikał on bowiem z przyjęcia prawa pierwotnego UE, które stało się częścią prawa krajowego z dniem 1 maja 2004 r., a wobec takiego rozwoju rzeczy, nie mogły funkcjonować w polskim porządku prawnym regulacje sprzeczne z dorobkiem *acquis communautaire*. Należało zatem wyprzedzająco dokonać bardzo wielu zmian (nowelizacji) polskich aktów

prawnych w celu dostosowania ich do prawa wspólnotowego – aby nie było wewnętrznych sprzeczności w systemie prawa. Przy okazji można w tym miejscu postawić pytanie, czy proces integracji naprawdę się zakończył, czy może nadal trwa – w miarę zmian, które dokonują się w samej Unii Europejskiej. Pytanie to dotyczy zwłaszcza aktualnych w ostatnich latach zarzutów Komisji Europejskiej i poszczególnych frakcji Parlamentu Europejskiego wobec Polski w zakresie naruszania praworządności i innych kardynalnych zasad Unii oraz dyskusyjnej wciąż relacji pomiędzy Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej a prawem wspólnotowym. Niestety uwidaczniają się na tym tle spory polityczne, które zawsze są szkodliwe dla racjonalnego kształtowania porządku prawnego. Przy omawianiu tematu integracji europejskiej, bardzo rzadko wskazuje się jednak na ważny aspekt tego procesu, a mianowicie na kwestie legislacyjne, związane z regułami tworzenia prawa.

2. Problemy legislacyjne w polskim procesie integracji europejskiej

Skalę prac legislacyjnych w ramach polskiego procesu integracji europejskiej w wymiarze porządku prawnego obrazuje choćby ilość aktów prawnych ogłoszonych w Dzienniku Ustaw w latach 2000 – 2004. Sytuacja ta przedstawia się następująco:

- w roku 2000 ogłoszono 1346 regulacji,
- w roku 2001 – 1866 (a zatem o ponad 500 więcej),
- w roku 2002 – 2098 regulacji (czyli kolejne 200 więcej)
- w roku 2003 – 2342 akty prawne (a zatem więcej o ponad 200)

- w roku 2004 (kulminacja) – 2889 aktów prawnych (czyli więcej o kolejne 500).

W roku 2004 nastąpił więc szczyt inflacji przepisów, bowiem już rok później liczba ogłoszonych aktów normatywnych spadła o ponad 600, osiągając wynik 2260.

Tak duży wzrost liczby aktów prawnych ogłoszonych w najważniejszym polskim publikatorze spowodował bardzo mocne zaangażowanie służb legislacyjnych – nie tylko w zakresie tworzenia prawa, ale również w zakresie jego ogłaszania – poszczególne numery Dziennika Ustaw stawały się bowiem coraz bardziej „opasłe” a poza tym było tych numerów znacznie więcej niż zwykle. To oczywiście przełożyło się na konieczność drukowania dużo większej ilości stron, a pamiętać należy, że wówczas Dziennik Ustaw wydawany był w formie papierowej (zmiana na postać wyłącznie elektroniczną nastąpiła dopiero z dniem 1 stycznia 2012 r.).

Konieczność ogłaszania prawa jako warunku koniecznego jego obowiązywania wynika z rzymskiej zasady *Lex non obligat nisi promulgata*. W związku z tym obowiązek urzędowego ogłoszenia dotyczył nie tylko aktów prawa krajowego wprowadzanych w ramach procesu integracji europejskiej, lecz również samych aktów pierwotnych, takich jak choćby Traktat o Unii Europejskiej, Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, czy Traktat ustanawiający Europejską Wspólnotę Energii Atomowej. Szkoda tylko, że najważniejsze regulacje (a zarazem najwięcej z nich) zostały ogłoszone w Dzienniku Ustaw na przełomie kwietnia i maja 2004 r. Obciążenie służb legislacyjnych było na

tyle potężne, że konieczne było wydawanie nawet kilku numerów Dziennika w jednym dniu:

- w dniu 26 kwietnia wydano 4 numery (79-82), w których ogłoszono łącznie 30 aktów prawnych (poz. 737-766),

- w dniu 27 kwietnia wydano 3 numery (83-85), w których ogłoszono łącznie 35 aktów prawnych (poz. 767-801),

- w dniu 28 kwietnia wydano 2 numery (86-87), w których ogłoszono łącznie 36 aktów prawnych (poz. 802-837),

- w dniu 29 kwietnia wydano 2 numery (88-89), w których ogłoszono łącznie 26 aktów prawnych (poz. 838-863),

- w dniu 30 kwietnia wydano już 7 numerów (90-96), w których ogłoszono łącznie aż 127 regulacji (poz. 864-961 – przy czym pod poz. 864 opublikowano 33 akty),

- w dniu 1 maja wydano natomiast aż 8 numerów (97-104), w których ogłoszono łącznie aż 151 aktów prawnych ! (poz. 962-1112).

Biorąc pod uwagę, że 1 maja roku 2004 wypadł na sobotę, a także brak możliwości fizycznego dostarczenia wydrukowanych Dzienników Ustaw do urzędów i instytucji w całym kraju w pierwszych dniach maja (1 maja – sobota, 2 maja – niedziela, 3 maja – święto państwowe: rocznica uchwalenia Konstytucji 3 Maja 1791 r.) społeczeństwo miało tak naprawdę możliwość zapoznania się z treścią ogłoszonych regulacji prawnych w granicach połowy maja, przyjmując optymistyczny scenariusz kolportażu dzienników. A zatem o obowiązującym prawie obywatele dowiedzieli się już po jego wejściu w życie, co należy oceniać w kategoriach mocy wstecznej, a więc naruszenia zasady *Lex retro non agit*.

Ogłoszone prawo zaczęło bowiem w tym przypadku obowiązywać przed uzyskaniem dostępu do jego treści.

Z tematem obowiązywania prawa nierozzerwalnie związane jest właśnie zagadnienie wejścia w życie. Wśród zasad prawidłowej legislacji wymienia się ważny nakaz ustanawiania okresu *vacatio legis* odpowiedniej dla danej regulacji długości. Okres ten, który biegnie pomiędzy ogłoszeniem aktu prawnego a jego wejściem w życie, ma pozwolić nie tylko na zapoznanie się z treścią regulacji, ale również na dostosowanie sfery życiowych interesów do nowego prawa – przed jego wejściem w życie. Ważne jest przy tym prawidłowe określenie momentu związania wprowadzającym prawem, która to data nie może być niepewna, bliżej nieokreślona. Niestety, w latach 2001 – 2004 ogłoszonych zostało wiele aktów normatywnych, w których jako moment wejścia w życie określono jako „dzień uzyskania [przez Polskę] członkostwa w Unii Europejskiej” lub „dzień przystąpienia [przez Polskę] do Unii Europejskiej”:

- w roku 2001 - 6 ustaw
- w roku 2002 - 6 ustaw i 7 rozporządzeń
- w roku 2003 - 11 ustaw i 52 rozporządzenia
- w roku 2004 - 42 ustawy i 224 rozporządzenia.

Powyższe dane wskazują na ewidentne odejście od zasad racjonalnego tworzenia prawa, określonych w *Zasadach techniki prawodawczej*. Opublikowanie tak dużej liczby aktów normatywnych na przełomie kwietnia i maja 2004 r. w połączeniu z ustaleniem terminu wejścia tych regulacji w życie na „dzień uzyskania członkostwa...” lub wprost na dzień 1 maja 2004 r. (wówczas gdy data

uzyskania członkostwa była już pewna) odebrało niewątpliwie adresatom, czyli polskiemu społeczeństwu możliwość zapoznania się z najważniejszymi regulacjami akcesyjnymi przed ich wejściem w życie, nie mówiąc już o jakimkolwiek przygotowaniu do stosowania nowego prawa. Nie ma tu bowiem znaczenia fakt, że społeczeństwo miało dostęp do tych dokumentów poprzez źródła internetowe, publikacje naukowe czy materiały prasowe. Jedynym wiarygodnym źródłem informacji o obowiązującym prawie jest bowiem jego tekst ogłoszony w państwowym oficjalnym publikatorze, czyli dzienniku urzędowym, jakim w tym wypadku jest Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej.

3. Integracja europejska Ukrainy – potencjalne problemy legislacyjne

W związku ze zbrojną agresją Rosji na Ukrainę, która rozpoczęła się 24 lutego 2022 r.

działanie państwa ukraińskiego (władz, instytucji, samorządu terytorialnego) nie jest obecnie normalne – jest to działanie kryzysowe, obronne. W tak trudnych warunkach nie można sobie wyobrazić spokojnego, zwyczajnego prowadzenia prac legislacyjnych mających na celu dostosowanie prawa Ukrainy do prawa Unii Europejskiej. A zmian trzeba przeprowadzić bardzo wiele – co pokazują choćby polskie doświadczenia. Niemniej jednak, zarówno ze strony Unii jak i naturalnie ze strony Ukrainy zaobserwować można w różnych formach potwierdzenie wzajemnych dążeń do integracji europejskiej. Po niespełna półtora roku od wybuchu wojny stwierdzić można, że paradoksalnie, wybuch wojny i opowiedzenie się narodu ukraińskiego przeciwko Rosji jako agresorowi, wzmocniło i wyklarowało dążenia proeuropejskie.

Ukraina pragnie zostać członkiem Unii Europejskiej, a jeszcze bardziej (z oczywistych względów bezpieczeństwa) - członkiem NATO. Ważną rolę państw wspierających ten proces jest natomiast trwanie w pomocy i umacnianie pozycji Ukrainy jako suwerennego państwa na arenie międzynarodowej.

Integracja porządków prawnych wymaga i będzie jednak wymagała przede wszystkim powołania odpowiednich zespołów eksperckich, zajmujących się poszczególnymi gałęziami systemu prawa Ukrainy. Nad tymi zespołami czuwać muszą eksperci z zakresu prawa Unii Europejskiej, odpowiednio przeszkoleni i przygotowani do prowadzenia prac legislacyjnych. Od strony technicznej, niewątpliwie konieczne będzie zabezpieczenie odpowiednich sił i środków dla umożliwienia parlamentowi procedowania zmian na poszczególnych etapach. Wreszcie, w przypadku dokonywania zmian adaptacyjnych w celu dostosowania prawa Ukrainy do prawa Unii Europejskiej, niezbędne będzie umożliwienie społeczeństwu otwartego dostępu do nowego prawa – w dzisiejszych realiach narzędziem takim będzie z pewnością Internet, za pomocą którego obywatele będą mogli zapoznać się ze zmianami na zasadzie elektronicznego ogłaszania prawa.

Na bazie polskich doświadczeń opisanych wyżej, wskazać jednocześnie trzeba na pewne zagrożenia, potencjalne problemy z zakresu legislacji, które z dużą dozą prawdopodobieństwa mogą wystąpić w procesie integracji europejskiej.

Pierwszym z nich jest okupacja części terytorium Ukrainy oraz ogromne zniszczenia w infrastrukturze, które mogą znacznie utrudnić komunikację ze społeczeństwem, organizację referendum akcesyjnego na

całym terytorium (sprzed 2014 roku), dokonywanie zmian ustrojowych, organizacyjnych i instytucjonalnych. Zakładać więc można utrzymanie się pewnego stanu zawieszenia, stagnacji w procesie akcesyjnym do czasu zwycięstwa Ukrainy nad Rosją o odzyskania wszelkich zajętych ziem.

Jako negatywne zjawisko w tym zakresie wskazać również trzeba brak jednolitego stanowiska wszystkich państw członkowskich, a zwłaszcza „dziwną” postawę niektórych krajów Europy zachodniej. Wobec tego należy się mieć na baczności, aby trudna sytuacja Ukrainy nie spowodowała pewnego wymuszonego stanu uległości wobec Unii, nie mówiąc już o wykorzystaniu potencjału obszarowego, geograficznego, czy choćby demograficznego dla rozwoju państw zachodnich.

Kolejnym problemem może być bariera językowa – alfabet, który wymaga zaangażowania tłumaczy do przekładania wszelkich dokumentów na język ukraiński i rosyjski.

Następny potencjalny problem, jaki rysuje się na tym etapie to właśnie wspomniana wyżej dwujęzyczność Ukrainy – będzie tutaj trzeba określić właściwy język urzędowy, w którym mogą się ukazywać akty prawne Unii Europejskiej.

W końcu należy przejść do kwestii *stricte* technicznych, związanych z tworzeniem prawa, technika prawodawczą. Warto zarówno w procesie integracji europejskiej jak i w „normalnym” prawodawstwie polegać na wiedzy fachowców, którzy będą czuwać nad projektami polityków i ograniczać możliwości wprowadzania wadliwych regulacji do systemu prawa. W Polsce takich możliwości nie ma, aczkolwiek zwyczajowo dokonywana jest przez służby legislacyjne ocena skutków prawnych,

ekonomicznych, czy społecznych uchwalanych aktów normatywnych. Niejednokrotnie jednak opinie specjalistów z zakresu legislacji nie są brane pod uwagę w procesie prawotwórczym – co później skutkuje uchwaleniem wadliwego aktu, a następnie jego uchyleniem przez Trybunał Konstytucyjny.

Trzeba ponadto zwrócić uwagę na precyzyjne określenie momentu wejścia w życie nowego czy zmienianego prawa jako podstawę bezpieczeństwa prawnego obywateli oraz samych instytucji państwa. Nie należy oddzielać momentu wejścia w życie od obowiązywania regulacji prawnej, nie powinno się również wprowadzać w życie poszczególnych części tego samego aktu w różnych terminach – powoduje to bowiem zamęt i niepewność.

Powinno się ponadto unikać tzw. ustaw „matrioszek”, czyli wprowadzania w jednej ustawie zmian dotyczących wielu różnych gałęzi prawa, gdzie wprowadzane zmiany nie są związane z ustawą główną. W Polsce pojawia się coraz więcej głosów krytyki takiej polityki legislacyjnej, prowadzonej w ostatnich latach, trochę na zasadzie „jest okazja to zmienimy, może nikt nie zauważy”.

Warto zatem poświęcić czas na rzetelną refleksję na temat podstaw tworzenia prawa na Ukrainie, potencjalnych zagrożeń i problemów w tym zakresie, nie tylko w procesie integracji europejskiej, ale również w przypadku normalnego toku prac legislacyjnych. Warto zawsze słuchać adresatów wprowadzanych zmian, a nade wszystko kierować się aksjologią opartą na wspólnie wyznawanych wartościach. W Unii Europejskiej widoczny jest bowiem ogromny kryzys wartości chrześcijańskich na korzyść różnorodnych ideologii sprzecznych z naturą i

zdrowym rozsądkiem. Nie bez wpływu na współczesne funkcjonowanie Unii Europejskiej jest przyjęta polityka migracyjna, energetyczna i ekologiczna. W procesie integracji europejskiej Ukraina będzie zatem musiała rozważyć wszystkie te aspekty, które w przypadku lekkomyślności lub niedbalstwa albo wręcz celowego zaniechania osób odpowiedzialnych za integrację– mogą być przekute na obowiązujące prawo.

2.3. Роль конституцій в захисті навколишнього середовища: досвід країн Європейського Союзу

The Constitution of Ukraine, adopted on June, 28, 1996 is one of the most comprehensive legislative acts among the post-soviet states, which is a fundament for current and future dynamic legislative changes. In the framework of development of Ukrainian constitution it is very important to be in line with the EU standards of environmental protection.

The United Nations Environment Program (UNEP) plays the main role in environmental protection. Among its tasks are as follows: observation, assessment and regular publication of indicators regarding changes in the state of the environment and natural resources; support of priority scientific and technical research on the most important problems of environmental protection and natural resources; development of criteria and indicators of the quality of the natural environment, as well as basic principles of long-term use and regulation of natural resources; managing of assistance in restoring, protecting and improving the ecological base of development; support of environmental protection plans and programs implemented and financed by directly interested states; stimulating the conclusion of international agreements, as well as supporting and encouraging the development of international legal norms, conventions and joint agreements on environmental protection and rational use of natural resources; providing assistance to other international institutions in the environmental examination of their programs and personnel training.

European environment policy rests on the principles of precaution, prevention and rectifying pollution at source, and on the ‘polluter pays’ principle. Multiannual environmental action programs set the framework for future action in all areas of environment policy. They are embedded in horizontal strategies and taken into account in international environmental negotiations. Environment policy has recently been moved to centre stage in EU policy making, with the European Commission launching the European Green Deal (2019) as the main driver of its economic growth strategy [1].

According to the article 191 of TFEU Union policy on the environment shall contribute to pursuit of the following objectives: preserving, protecting and improving the quality of the environment, protecting human health, prudent and rational utilization of natural resources, promoting measures at international level to deal with regional or worldwide environmental problems, and in particular combating climate change [2].

Moreover, the protective measures adopted pursuant to Article 192 shall not prevent any Member State from maintaining or introducing more stringent protective measures. Such measures must be compatible with the Treaties. They shall be notified to the Commission (art. 193 TFEU).

Therefore the TFEU demands from the EU states to be in line with its provisions and allows even stricter legal norms if their aim is to provide more comprehensive protection of nature. This rule concerns the associated states like Ukraine, Georgia, Moldova (EU candidate countries) as well.

Environmental aspect in the European constitutions

National constitutions are of great importance. In fact, the obligation to protect the environment or the right to a healthy and ecologically sustainable environment is gaining more and more recognition, as more than 100 constitutions in the world now contain provisions on this subject. Virtually no constitution established or amended after 1970 omits environmental issues. The objective criterion of environmental protection law, unlike other legal disciplines, has a deep foundation in the natural and biological sciences.

Ukraine. According to the article 50 of Ukrainian Constitution everyone has the right to an environment that is safe for life and health, and to compensation for damages inflicted through the violation of this right.

Everyone is guaranteed the right of free access to information about the environmental situation, the quality of food and consumer goods, and also the right to disseminate such information. No one shall make such information secret [3]. In fact, this norm is the one that directly concerns the protection of environment.

The constitutional norms on environmental protection should be interpreted in a broader sense.

The first group of constitutional norms, which contain relevant provisions on the use of natural resources, include the norms of Art. 13 and 14 of the Constitution of Ukraine, which establish the national ownership and national significance of the use of natural resources. According to the relevant provisions of Art. 13 of the Basic Law, land, its subsoil, atmospheric air, water and other natural resources located within

the territory of Ukraine, natural resources of its continental shelf, exclusive (marine) economic zone are objects of the property rights of the Ukrainian people. Every citizen has the right to use natural objects owned by the people in accordance with the law. Also important are the norms of Art. 14 of the Constitution of Ukraine, which stipulates that land is the main national wealth and is under special state protection. Land ownership is guaranteed. This right is acquired and exercised by citizens, legal entities and the state exclusively in accordance with the law.

The provisions of Art. 16 and Art. 50 of the Constitution of Ukraine. According to Art. 16 of the Basic Law of the country, ensuring ecological safety and maintaining ecological balance on the territory of Ukraine, overcoming the consequences of the Chernobyl disaster - a catastrophe of a planetary scale, is the duty of the state. According to the requirements of Art. 50 of the Constitution of Ukraine, everyone has the right to an environment safe for life and health and to compensation for damage caused by violation of this right.

The third group of constitutional norms, which establish the functions and powers of state authorities of various levels and local self-government bodies in the field of environmental protection, is quite widespread and is contained in various sections of the Constitution of Ukraine. For example, the Verkhovna Rada of Ukraine has an exclusive power on the approval of national environmental protection programs. In Art. 92 it is stipulated that only the laws of Ukraine determine the basics of environmental safety.

It is worth noting that none of the considered constitutional norms regarding the use of natural resources, environmental protection and

ensuring environmental safety have undergone any changes and additions, which indicates their permanent existence and stable effect. However, for example, the Law of Ukraine "On Environmental Protection" (1991) has undergone more than fifty changes and additions.

In this context it is important to take into account foreign experience of constitutional environmental protection.

German. German environmental regulations primarily concern soil and water protection, nature protection and mining laws (eg, gas underground storage, submarine cables and geothermal installations).

Environmental protection has been set out in the German Constitution as an executive power objective since 1994. The Constitution of Germany, recognizes environmental and climate change policy as one of the most constitutive values. In particular, article 20a of the German Constitution is the cornerstone of such policy in Germany. The state shall protect the natural foundations of life and animals by means of legislation and, in accordance with law and justice, by means of executive power and the administration of justice [4].

The provision on environmental protection in Article 20a of the constitution imposes a constitutional duty on the state to achieve climate neutrality. This duty to protect the climate is justiciable and limits political discretion

France. France found its own approach. The 2004 French Charter for the Environment was incorporated into the Constitution of France in 2005. The Charter focuses on the promotion of sustainable development. It incorporates the precautionary and preventive principles as objectives of constitutional value [5].

Czech Republic . Czech Republic directly sets out the constitutional obligation of the State to protect the environment, in Art. 7: The State shall attend to a prudent utilization of natural resources and to protection of natural wealth [6]. The value of environmental protection is stressed in the preface to the Constitution: We, the citizens of the Czech Republic in Bohemia, Moravia and Silesia determined to jointly protect and develop the inherited natural and cultural, material and spiritual wealth. This has been confirmed by the Constitutional Court in its subsequent decision-making practice, according to which in a democratic state governed by the rule of law, “the environment is a value whose protection is to be implemented with the active participation of all components of civil society, including civil associations and non-governmental organisations which have the status of legal persons. Discourse within an open society, where appropriate by legal means and in proceedings before the courts, is then an effective guarantee of the protection of the natural wealth of the State.”

Although explicitly recognized, the right to a favourable environment has been rarely litigated in courts. The Justices of the Constitutional Court have heard less than 20 constitutional complaints claiming directly the right to a favourable environment up to now. There were three main legislative and interpretative factors that made the right to environment practically unenforceable until 2014-2015. The real interpretational shift came in 2014 with the judgment of the Czech Constitutional Court of 30 May 2014. In this ground-breaking decision, the Constitutional Justices were commenting the role of environmental NGOs in a democratic society as highly positive. Regarding the right to environment, the decision

emphasized that it would not be correct to deny the environmental NGOs the chance to defend the environment. It stressed that these NGOs are created by individuals to protect their own right to a favourable environment, and that the previous interpretation restricting the personal scope of this right to only individuals seemed to be "outdated" [7].

Slovakia. Article 44 of the Constitution establishes the right to a favorable environment. Moreover, Article 45 ensures the right to information about the state of the environment. In the Article 44 (of the Slovakian Constitution is stipulated that everyone has the right to a favourable environment. Each person is obliged to protect and enhance the Slovakian nature. No one may endanger, or damage the environment, natural resources, and the cultural heritage beyond the extent laid down by law. The government looks after a cautious use of natural resources, the protection of agricultural and forest lands, ecological balance, and effective environmental care, as well as provides for the protection of specified species of wild plants and animals. Agricultural and forest lands as non-renewable resources merit special in Slovakia. The details of the rights and obligations according to paragraphs 1 to 5 shall be laid down by law. Additionally the Constitution of Slovakia guarantees that every person in Slovakia has the right to timely and complete information about the state of the environment and about the causes and consequences of its condition [8]. However, no constitutional provision exists regarding the definition of environment; the term or concept of environment is defined in Article 2 of the Act on environment. The discussion on the content of this definition resulted in the opinion that the Slovak legal definition of

environment is more ecocentric than anthropocentric because it is oriented on favorable conditions for the existence of all organisms [9].

Romania. The first steps towards implementing specific environmental protection legislation in Romania were taken at the beginning of 1970s, however even when such a legal framework was in place, effective administration provisions for the enforcement of these laws was not forthcoming. This was largely because of the communist policies which prioritized production at any cost [10].

The Constitution of Romania links the principle of environmental protection to the protection of private property. It is stipulated that "the right of property requires the observance of duties relating to environmental protection" (art. 41). The governmental bodies are bound by Constitution to secure "environmental protection and recovery, as well as preservation of the ecological balance" (arti. 134).

Hungary. The Constitution of the Republic of Hungary does not mention environment protection explicitly, yet according to a decision of the Constitutional Court, the so-called "right to a healthy environment" in art. 18 of the Constitution, though not a directly enforceable right, creates an obligation for the state to maintain the protection of nature and the environment.

According to the art. 221 Hungary shall recognise and give effect to the right of everyone to a healthy environment. Anyone who causes damage to the environment shall be obliged to restore it or to bear the costs of restoration, as provided for by an Act. The transport of pollutant waste into the territory of Hungary for the purpose of disposal shall be prohibited.

Poland. The Constitution of the Republic of Poland treats environmental protection as a civic duty: “Everyone is obliged to care for the condition of the environment and is responsible for its deterioration. Moreover the polish constitution prescribes that public authorities shall pursue policies ensuring the ecological security of current and future generations. Protection of the environment shall be the duty of public authorities. Everyone shall have the right to be informed of the quality of the environment and its protection. Public authorities shall support the activities of citizens to protect and improve the quality of the environment (art. 74).

However, in the content of art. 86 the Constitution of Poland treats environmental protection as a civic duty: “Everyone is obliged to care for the condition of the environment and is responsible for its deterioration. The principles of this liability shall be laid down by law.” It is about the Act of 27 April 2001 - Environmental Protection Law (consolidated text: Journal of Laws of 2020, item 1219, as amended). The legislator tries to regulate the issues of the obligation to protect the environment and responsibility for its condition, especially its deterioration. It establishes the principle of responsibility of everyone, not only natural persons, but also legal persons and organizational units, regardless of whether they conduct economic activity and what its nature is, for the deterioration of the environment. However, there are no specific rules for incurring it, which means that liability under Art. 86 of the Constitution of the Republic of Poland cannot be understood as an autonomous responsibility.

The Constitution of the Republic of Poland (art. 68 sec. 4) stipulates that public authorities are obliged to take action to combat epidemic

diseases and prevent the negative health effects of environmental degradation. In the light of this provision, health protection appears as one of the guarantees of the right to health care. The obligation to prevent the negative effects of environmental degradation on health should be implemented by public authorities both at the central and local level. No subjective rights can be derived from these obligations, but they are certainly related to health protection by taking actions aimed at combating diseases and preventing them by reducing some environmental pathogens in order to protect the constitutional value, which is the health of individuals. The environment undoubtedly affects human health. In its judgment of 13 May 2009, the Constitutional Tribunal constructs the concept of a healthy environment as a constitutional value, the implementation of which should be subordinated to the process of constitutional interpretation. In the opinion of the Tribunal, this issue should be considered in the context of related provisions of the Constitution of the Republic of Poland: Art. 68 sec. 4, art. 74, 86, as well as Art. 31 sec. 3 [11].

Noteworthy is a rule of article 5. The Republic of Poland safeguards the independence and integrity of its territory and ensures the freedoms and rights of persons and citizens, the security of the citizens, safeguards the national heritage and ensures the protection of the natural environment pursuant to the principles of *sustainable development* (art. 5). The last is really of great interest in the current global economic circumstances. And in author's opinion the legislative provision of provision on sustainable development is worth to be implemented into Ukrainian constitutional legislation.

Conclusions

Undoubtedly, the constitutional norms of the European states are fundamental sources of all branches of legislation and law, including environmental law. Their fundamental nature determines the legal basis of the environmental policy of the European states, the nature protection doctrine and the development of the system of general and special norms of nature use. These include the constitutional consolidation of the national ownership of natural objects and their resources, the definition of the basic principles of the use of natural resources and environmental protection, ensuring the protection and protection of environmental rights and the legitimate interests of people and citizens, etc.

The Constitution of Ukraine guarantees the right on healthy environment and declares the mechanism of compensation for damages. For this many laws were adopted to provide the procedures for the realization of above mentioned constitutive declarative norm.

Nevertheless in current conditions sustainable development plays more and more important role in the social progress. And for this purpose the appropriate rule should be implemented in the text of the Constitution of Ukraine. Otherwise there is the risk that after the end of the war ukrainian land resources and mineral resources could be used in the exhaustive way by the internal or the external (foreign) investors. That's why it is proposed to amend the Constitution of Ukraine with the norm providing and guaranteeing sustainable development in compliance with modern ecological EU and international standards.

Список використаних джерел

1. Environment policy: general principles and basic framework. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/71/polityka-ochrony-srodowiska-ogolne-zasady-i-podstawowe-ramy>
2. Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU). URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12012E/TXT:en:PDF>
3. Constitution of Ukraine, 28, July, 1996. URL: <https://rm.coe.int/constitution-of-ukraine/168071f58b>
4. Bettina Enderle, Julia Neutzner, Environmental law in Germany. URL: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=26c602be-adca-472a-aba4-ba3190820d3e>
5. David Marrani, Stephen J. Turner The French Charter of the Environment and Standards of Environmental Protection, Environmental Rights The Development of Standards, pp. 309-322.
6. Constitution of the Czech Republic of December 16, 1992. URL: <https://www.psp.cz/en/docs/laws/1993/1.html>
7. Hana Müllerová, The right to a favourable environment in the Czech Republic: a summary of the non-event and the first steps forward, April 2018. URL: <https://www.ilaw.cas.cz/en/research-and-projects/research-projects/env/findings/right-to-environment-in-the-cr.html>
8. Constitution of the Slovak Republic. URL: <https://fra.europa.eu/et/law-reference/constitution-slovak-republic-24>
9. Michal Maslen, Slovak Republic: Constitution and the Protection of Environment and Natural Resources. In: János Ede Szilágyi (ed.)

Constitutional Protection of the Environment and Future Generations, pp. 399–437.

10. Overview of environment legislation in Romania. URL: <https://cms-lawnow.com/en/ealerts/2000/07/overview-of-environment-legislation-in-romania>

11. Wyrok TK z dnia 13 maja 2009 r., Kp 2/09, OTK ZU 2009, nr 5A, poz. 66.

2.4. Перспективи змін законодавства у сфері гендерно зумовленого насильства з врахуванням викликів сучасності та в умовах вступу України в ЄС

Гендернозумовлене насильство — це те, яке вчиняється щодо людини через її приналежність до певної статі.

Згідно з Конвенцією Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству [1], до гендернозумовленого насильства належать: фізичне насильство; психологічне; сексуальне; економічне; домашнє; переслідування; зґвалтування; сексуальне домагання; каліцтво жіночих геніталій; примусова стерилізація; примусовий аборт; примусовий шлюб; злочини в ім'я так званої честі; насильство в інституційному середовищі; насильство у воєнних, конфліктних та постконфліктних ситуаціях; торгівля людьми; гендерна дискримінація. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок та домашньому насильству й боротьбу з цими явищами, або ж Стамбульська конвенція – це міжнародна угода Ради Європи прийнята 2011 року, яку підписали 47 країн, 36 (включно з Україною) – ратифікували. Україна підписала Конвенцію у листопаді 2011 року, проте ратифікувала її лише 22.06.2022 року.

Цілями Стамбульської Конвенції є:

захист жінок від усіх форм насильства, кримінальне переслідування та ліквідація насильства стосовно жінок і домашнього насильства, сприяння ліквідації всіх форм дискримінації стосовно жінок та заохочення дійсної рівності між жінками та чоловіками, у тому числі

шляхом надання жінкам самостійності, заохочення міжнародного співробітництва з метою ліквідації насильства стосовно жінок і домашнього насильства та інші.

Важливим аспектом є те, що Стамбульська Конвенція для забезпечення ефективного виконання Сторонами її положень установлює особливий механізм якісного моніторингу.

Стаття 9 Конституції України передбачає, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Частина 2 статті 19 Закону України «Про міжнародні договори України» передбачає, що, якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору.

Таким чином міжнародні акти, до яких і відноситься Стамбульська Конвенція, мають перевагу перед національним законодавством України. При цьому нові закони, які будуть впроваджені за умов ратифікації Стамбульської конвенції, – не можуть їй суперечити.

Останнім часом в заголовках новин сьогодення часто фігурують поняття «жертви торгівлі людьми», «постраждалі від домашнього насильства», «потерпілі від гендерних злочинів». Потрібно в першу чергу розмежувати поняття «жертва – постраждала – потерпіла особа.»

Негативне і розмите висвітлення в ЗМІ сприяє загостренню проблематики потерпілих від ГЗН та їх становлення у суспільстві.

Сучасна статистика наводить різні дані щодо того хто саме може бути в групі ризику та кого це стосуються. Нажаль однозначно жодна статистика не дасть чітких даних щодо того хто конкретно може бути в зоні ризику.

ГЗН загальний термін для будь-якого акту завдання шкоди, що вчиняється проти волі особи і пояснюється соціальними (гендерними) відмінностями між чоловіками і жінками, викликає серйозну і зростаючу стурбованість в умовах надзвичайних гуманітарних ситуацій. Зокрема, це дії, що заподіюють фізичну, сексуальну або моральну шкоду або страждання, погроза вчинення таких дій, примус та інші форми позбавлення волі, та які можуть вчинятись як публічно, так і в приватному порядку.

Стамбульська Конвенція направлена в першу чергу на запобігання (недопущення) ГЗН, зокрема ст. ст.12-17 Стамбульської Конвенції передбачають: розширення прав і можливостей жінок («надання жінкам самостійності»), врахування ролі чоловіків і хлопців у суспільних відносинах, врахування особливостей підготовки фахівців, зокрема у правоохоронних органах, розвиток інформаційних кампаній для підвищення обізнаності суспільства, залучення ЗМІ та приватного сектору, реалізація програм навчання ненасильницької поведінки, боротьбу та подолання гендерних стереотипів а також якісні програми для кривдників, які діють [2].

Пропонуються зміни в систему кримінального переслідування, зокрема: криміналізація насильства щодо жінок на законодавчому рівні, зміни до Кримінального Кодексу України, ефективне розслідування випадків ГЗН органами поліції та судове

переслідування, стримувальні санкції для правопорушників, кривдників, захист потерпілих під час розслідування і судового провадження, визначення та врахування права потерпілих на приватність, недопустимість звинувачення постраждалих, захист дітей та свідків та розробка скоординованої оцінки ризиків.

Для реалізації Стамбульської Конвенції необхідно впровадження скоординованої політики, зокрема здійснення міжвідомчої співпраці, надання підтримки громадянському суспільству та неурядовим організаціям, моніторинг реалізації, здійснення державної політики що ґрунтується на дотриманні прав людини, внесення змін в законодавство що враховують гендерні аспекти, організація досліджень та збір даних а також надання додаткового фінансування службам підтримки.

Модернізація норм Кримінального Кодексу України заслуговує додаткової уваги, зокрема співвідношення складів злочинів, зазначених у ст. ст.154, 155, 156, 126-1 КК України та впровадження окремої норми за сексуальні домагання.

Особливим аспектом який потрібно враховувати під час роботи з постраждалими від ГЗН є питання вторинної та повторної віктимізації потерпілих. Повторна віктимізація означає становище, коли та ж сама особа потерпає внаслідок більше як одного випадку з кримінально-правовими наслідками протягом певного періоду. Вторинна віктимізація означає віктимізацію, яка не є прямим наслідком злочинної дії, а спричиняється реакцією на потерпілого з боку інститутів та окремих осіб. Завдана вдруге шкода (вторинна

віктимізація) може мати фатальні наслідки як для потерпілих так і для успішного завершення кримінальних проваджень.

«Мінімальні стандарти» захисту потерпілих та їх реалізація у відповідності до Директиви 2012/29/Євросоюзу Європейського Парламенту та Ради від 25 жовтня 2012 року [3] та врахування принципу *victim centred approach* є необхідністю для системи нашого законодавства.

Щодо впровадження в дію та імплементації норм Стамбульської Конвенції є успішна практика країн ЄС. Ця практика направлена в першу чергу на недопущення ГЗН та на реалізацію інформаційних кампаній для підвищення обізнаності суспільств спільно з громадськими організаціями та національними правозахисними установами.

Як приклади професійної підготовки фахівців можна розглянути Австрію, де тема зокрема домашнього насильства входить в базову підготовку працівників правоохоронних органів. Обов'язкова професійна підготовка для фахівців, які взаємодіють з постраждалими є в Монако. В Італії якісно працює програма для кривдників та розроблені стандарти якості. В Андорі існує окрема програма для хлопців що стали свідками чи постраждали від насильства. У Португалії застосовується принцип пріоритезації насильства щодо жінок під час досудового розслідування. У Нідерландах державна прокуратура ухвалила інструкцію щодо справ про насильство по відношенню до дітей та статевих злочинів. Данія запровадила окрему структуру для захисту прав потерпілих дітей. Запроваджено модель Барнахус в Ісландії та в інших країнах світу.

Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини було проведено 26 безвізних перевірок і встановлено, що в умовах воєнного стану посилюються прогалини у забезпеченні координації та взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Ще 14 безвізних перевірок проведено з питань протидії торгівлі людьми. Відбувається моніторинг взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у цих сферах, функціонування спеціалізованих служб підтримки для осіб, які постраждали від домашнього насильства, документування результатів медичного обстеження постраждалих від домашнього насильства, отримання ними безоплатної вторинної правової допомоги, а також стану додержання прав осіб, які постраждали від торгівлі людьми на інформацію, захист і допомогу.

За результатами здійснених перевірок встановлено окремі випадки порушення прав постраждалих осіб на інформацію, допомогу та захист, а також зниження кількості проведених координаційних (міжвідомчих) рад, до повноважень яких відносяться питання протидії домашнього насильства та торгівлі людьми.

Уповноваженим надано рекомендації щодо забезпечення належного реагування на випадки вчинення домашнього насильства, потрапляння осіб в ситуації торгівлі людьми, надання допомоги постраждалим, активізації взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і торгівлі людьми.

Також на постійній основі здійснювався моніторинг засобів масової інформації та соціальних мереж щодо додержання прав осіб, які постраждали від торгівлі людьми [4].

Список використаних джерел:

1. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству.

2. <https://jurfem.com.ua/chomu-potribna-stambulaska-analitychnyi/>

3. Науково-практичне видання РЕФЕРАТИВНИЙ ОГЛЯД ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА, Випуск 27-28 За загальною редакцією В. О. З. С.42./ ІНСТИТУТ ЗАКОНОДАВСТВА ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ.

4. <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/rivni-prava#virospovidannia>

2.5. Konieczność zapewnienia praw wyborczych obywatelom Unii Europejskiej – uwagi w kontekście przyszłego członkostwa Ukrainy» (Необхідність забезпечення виборчих прав громадян Європейського Союзу – зауваження в контексті майбутнього членства України)

Przystąpienie państwa do Unii Europejskiej (UE) oznacza, że obywatele tego państwa zyskują status obywateli UE, co zapewnia im szczególne uprawnienia wyborcze: prawo wyborcze do Parlamentu Europejskiego (PE) i prawo wyborcze do organów samorządu lokalnego, które obywatel UE może realizować – w sytuacji, gdy stale zamieszkuje w innym państwie należącym do UE – w państwie zamieszkania.

Akcesja Ukrainy do UE będzie oznaczać, że także Ukraina będzie zobowiązana do zapewnienia możliwości realizacji wymienionych wyżej praw wyborczych tym obywatelom UE, którzy stale w Ukrainie zamieszkują. Tym samym konieczne będzie dokonanie zmian w przepisach ukraińskich regulujących wybory. Przygotowując się do akcesji warto zastanowić się, jakie są najważniejsze regulacje UE, które dotyczą przedmiotowego zagadnienia, jakie zobowiązania nakładają one na państwo członkowskie i – choć ogólnie – zarysować zmiany, które będą musiały zostać dokonane przez krajowego, ukraińskiego ustawodawcę. Warto też odwołać się do doświadczeń Polski, która dostosowała swoje przepisy do unijnych. Swoistym punktem wyjścia, najważniejszą konstrukcją prawną, jest w tym przypadku obywatelstwo UE. Artykuł 20 ust. 1 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej stanowi: „Ustanawia

się obywatelstwo Unii. Obywatelem Unii jest każda osoba mająca obywatelstwo Państwa Członkowskiego. Obywatelstwo Unii ma charakter dodatkowy w stosunku do obywatelstwa krajowego, nie zastępując go jednak”. Obywatelstwo UE nie ma charakteru samodzielny. Jest ono ściśle związane z obywatelstwem krajowym państwa członkowskiego, nabywa się je i traci, wraz z nabyciem i utratą obywatelstwa krajowego, według reguł prawa krajowego.

W ramach UE funkcjonuje prawo do swobodnego przemieszczania się i przebywania na terytorium wszystkich państw członkowskich. Coraz powszechniejsza mobilność ludzi powoduje, że w każdym państwie członkowskim UE pojawiają się osoby, które są obywatelami UE, ale nie posiadają obywatelstwa krajowego tego państwa członkowskiego UE, w którym stale zamieszkują. Osoby te określane są jako wyborcy unijni lub wyborcy europejscy. Prawo UE przyznaje im określone uprawnienia wyborcze: 1) prawo głosowania i kandydowania w wyborach lokalnych w państwie członkowskim UE, w którym mają miejsce zamieszkania; 2) prawo głosowania i kandydowania w wyborach do Parlamentu Europejskiego w państwie członkowskim, w którym ma miejsce zamieszkania. Regulacje traktatowe rozwinięto w dyrektywach Rady UE.

Najważniejszą zasadą, która wyłania się z analizy wskazanych wyżej regulacji jest ogólna zasada niedyskryminacji obywateli innych państw członkowskich UE w stosunku do własnych, krajowych obywateli. W efekcie wyborcy europejscy muszą realizować wskazane uprawnienia wyborcze „na takich samych zasadach jak obywatele tego państwa” członkowskiego UE, w którym zamieszkują. Odstępstwa od zasady niedyskryminacji państwo członkowskie może wprowadzić wówczas, gdy

prawo UE wyraźnie przewiduje tę możliwość. W Polsce przykładem jest tu funkcja wójta (burmistrza, prezydenta miasta). Może ją pełnić tylko osoba, która jest obywatelem polskim. Takie zastrzeżenie jest zgodne z prawem UE, bowiem państwo może zastrzec, że tylko jego obywatele mogą pełnić „urząd przewodniczącego, zastępcy lub członka kolegium zarządzającego organu wykonawczego danej jednostki samorządu terytorialnego, jeśli te osoby są wybierane do sprawowania urzędu na okres trwania mandatu”.

Zgodnie z prawem UE wyborca europejski może skorzystać z prawa wyborczego w państwie zamieszkania, o ile wyrazi taką chęć. Państwo członkowskie może wymagać, aby wyborca przedstawił ważny dokument tożsamości wraz z oficjalnym określeniem jego obywatelstwa oraz adres w państwie członkowskim zamieszkania. Wyborcy wpisani na listę wyborców na własną prośbę, mogą być z tej listy skreśleni, jeśli wyrażą taką wolę oraz mogą korzystać z ze środków prawnych na tych samych warunkach, jak wyborcy krajowi. W Polsce w pełni zrealizowano powyższe postanowienia. Oznacza to, że wpisanie wyborcy europejskiego do rejestru wyborców w podstawowej jednostce samorządu terytorialnego (gminie) następuje na jego pisemny wniosek. Podobnie na swój wniosek wyborca europejski jest wykreślany z rejestru. Wyborca europejski, który został pozbawiony prawa wybieralności (biernego prawa wyborczego) w swoim państwie pochodzenia, nie ma prawa wybieralności w Polsce. Prawo UE wymaga, by wyborcom europejskim zapewnić prawo wyborcze jedynie na poziomie podstawowej jednostki samorządu lokalnego. W Polsce chodzi tu o gminę, co oznacza, że wyborcy europejscy nie

dysponują prawem wyborczym (czynnym i biernym) na poziomie powiatu i województwa.

Wprowadzenie powyższych regulacji do polskiego porządku prawnego miało miejsce w 2004 r. wraz z przystąpieniem do UE. Zmieniono wówczas ordynację wyborczą. Zmiany te zaaprobował następnie Trybunał Konstytucyjny (TK) wyrokiem z 11 maja 2005 r., który uznał, że przeszkodą dla ich wprowadzenia nie może być brzmienie art. 62 ust. 1 Konstytucji RP. W konsekwencji wyborców europejskich włączono do rejestru wyborców, który służy do sporządzenia spisów wyborców uprawnionych do udziału w wyborach do organów samorządu gminnego i w wyborach do PE.

W dniu 23 czerwca 2022 r. przywódcy 27 państw członkowskich Unii Europejskiej podjęli decyzję o nadaniu Ukrainie statusu kandydata do członkostwa w UE. Był to efekt wieloletnich prac i jednocześnie początek nowego etapu w rozwoju systemu prawnego Ukrainy. Główną cechą tego etapu będzie poważna transformacja prawie wszystkich sfer regulacji prawnych w Ukrainie w celu dostosowania ich do ogólnie przyjętych standardów i wymogów UE. Bez wątplenia, do grona najważniejszych regulacji prawnych wymagających zmian należy dostosowanie do standardów UE prawa wyborczego, w tym i dość dyskusyjnej w gronie ukraińskich prawników kwestii udziału cudzoziemców w wyborach samorządowych. Rozszerzenie praw politycznych cudzoziemców zamieszkujących na terenie odpowiednich jednostek terytorialnych państwa w ciągu określonego czasu (zazwyczaj chodzi o co najmniej pięć lat) jest ogólną tendencją europejską. Jednak ukraińskie ustawodawstwo wyborcze nigdy nie przewidywało i nie przewiduje możliwości przyznania

cudzoziemcom i bezpaństwowcom czynnego i biernego prawa wyborczego w wyborach lokalnych. Nie przewiduje tego również czynny Kodeks Wyborczy Ukrainy z dnia 19 grudnia 2019 r., mimo tego że został on uchwalony już po podpisaniu i wdrożeniu w życie Umowy stowarzyszeniowej. Artykuł 7 rozdziału II Kodeksu dotyczącego podstawowych zasad prawa wyborczego wprost stanowi, że wybory w Ukrainie są powszechne. Prawo wyborcze mają obywatele Ukrainy, którzy w dniu głosowania mają ukończone 18 lat. Czyli w stosunku do legalnie zamieszkujących na terytorium Ukrainy obcokrajowców powszechne prawo wyborcze nie obowiązuje. Na tym polega zasadnicza różnica między normami ustawodawstwa ukraińskiego a ustawodawstwem państw członkowskich Unii Europejskiej, regulującym proces wyborów samorządowych.

Kodeks dobrych praktyk w sprawach wyborczych Komisji Weneckiej zaleca, aby państwa członkowskie Rady Europy zapewniały cudzoziemcom, którzy mieszkają na danym obszarze dłużej niż określony czas, prawo do głosowania w wyborach lokalnych. Rada Najwyższa Ukrainy w dniu 31 października 1995 r. uchwaliła ustawę o przyłączeniu się do Statutu Rady Europy, a 9 listopada 1995 r. została przyjęta w poczet jej członków. Jednak dotychczas nie dostosowała się do rekomendacji Komisji Weneckiej w tej kwestii. Chcemy zaznaczyć, że w tak długim „zwlekaniu” ukraińskiego ustawodawcy z dostosowaniem się do rekomendacji Komisji Weneckiej dotyczących zapewnienia prawa do głosowania zamieszkujących na terenie kraju obcokrajowców nie ma nic dziwnego. Po pierwsze, w stosunku do państw członkowskich UE mamy do czynienia z państwami należącymi do grona państw demokratycznych,

których ustawy zasadnicze należą do konstytucji rzeczywistych. Ukraina wśród krajów byłego Związku Radzieckiego jest jednym z nielicznych państw, które zastosowały w swoim prawie tzw. „zerową” zasadę uzyskania obywatelstwa. Obywatelstwo, zgodnie z art. 3 Ustawy Ukrainy „O obywatelstwie” obejmuje: 1) wszystkich obywateli byłego ZSRR, którzy z chwilą ogłoszenia niepodległości Ukrainy (24 sierpnia 1991) na stałe zamieszkiwali na terytorium Ukrainy; 2) osoby fizyczne, bez względu na rasę, kolor skóry, przekonania polityczne, religijne i inne, płeć, pochodzenie etniczne i społeczne pochodzenie, status majątkowy, miejsce zamieszkania, język lub inne cechy, które z chwilą wejścia w życie Ustawy Ukrainy „O obywatelstwie Ukrainy” (13 listopada 1991) zamieszkiwali w Ukrainie i nie byli obywatelami innych państw; 3) osoby, które przybyły na Ukrainę na pobyt stały po 13 listopada 1991 r. i w którym wpis „obywatel Ukrainy” został wpisany do paszportu obywatela byłego ZSRR według wzoru z 1974 r. przez organy spraw wewnętrznych Ukrainy, oraz dzieci tych osób, które przyjechały z rodzicami na Ukrainę i nie osiągnęły na czas przyjazdu pełnoletności, jeżeli wskazane osoby złożyły wnioski o rejestrację przynależności do obywatelstwa Ukrainy; 4) osoby, które nabyły obywatelstwo ukraińskie zgodnie z ustawodawstwem Ukrainy i umowami międzynarodowymi Ukrainy. Skutki tak liberalnego ujęcia uzyskania obywatelstwa ujawniły się już w czasie rosyjskiego „blitzkriegu” na Krymie w 2014 r., kiedy wśród ukraińskich przedstawicieli służb specjalnych i wojska okazało się wielu agentów rosyjskich służb specjalnych i zdrajców. W zdecydowanie mniejszym stopniu sytuacja ta miała miejsce po rozpoczęciu wojny rosyjsko-ukraińskiej w lutym 2022 roku. A więc kwestia udziału w wyborach

samorządowych w Ukrainie dużej ilości obywateli innych krajów byłego Związku Radzieckiego (Armenii, Azerbejdżanu, Białorusi, Gruzji, Mołdawii, Rosji) ma oprócz wymiaru przestrzegania praw wyborczych przede wszystkim wymiar zapewnienia bezpieczeństwa państwowego. Rosja nie zdążyła pozbyć się swojej przeszłości imperialnej i obecnie próbuje odbudować liberalne imperium, którego projekt jeszcze w 2003 r. zaproponował A. Czubajs. Po rozpadzie ZSRR realizowano tak zwany projekt rosyjskiego imperium neoliberalnego, wedle którego wiodącą rolę Rosji w tym imperium powinna być zapewniona nie tylko przez jego siłę militarną, ale przede wszystkim przez tzw. soft power – energia, rosyjski biznes, rosyjska kultura, wpływ i rozprzestrzenianie się języka rosyjskiego. Ukraińskie władze obawiają się, że udział w wyborach dużej ilości inspirowanych przez rosyjską propagandę obcokrajowców może destruktywnie wpływać na rozwój państwa. Jednak po przystąpieniu do Unii Europejskiej Ukraina bez wątpienia zmuszona będzie aktywnie pochylić się nad kwestią ustawodawczego uregulowania prawa do głosowania w wyborach do Parlamentu Europejskiego oraz w wyborach samorządowych obywateli państw Unii Europejskiej niebędących obywatelami państwa członkowskiego miejsca zamieszkania.

2.6. Основні напрями модернізації Конституції України в умовах вступу України до ЄС

Історичні традиції українського конституціоналізму мають глибинні корені у державно-правовому будівництві. «Руська правда», «Литовські статuti», універсали Б. Хмельницького, Конституція П. Орлика, демократичні конституції УНР та ЗУНР, ось лише далеко неповний перелік конституційних віх України.

Кожен із цих документів базується на древніх європейських звичаях, традиціях і документах. Тісні тисячолітні економічні, політичні культурні зв'язки накладали відбиток на українське державне будівництво та правотворення нації.

Радянський період існування української квазідержави, зокрема, його конституційне забезпечення, підтверджує фіктивність декларованого суверенітету Української Республіки. І навіть сьогодні з висоти 32-річного досвіду будівництва суверенної держави, ми знову пригадуємо риторичне запитання Тараса Шевченка виголошене у поемі «Юродивий» «... Коли ми діждемося Вашингтона з новим і праведним законом? А діждемось таки колись!» [1, с. 3].

Сьогодні наша країна стоїть перед важливим історичним вибором вступу до Співки Європейських держав та НАТО і трансформації всього державного механізму у структури Євросоюзу, головною передумовою якої є перемога у війні за Незалежність.

Формування, творення і уконституювання нової України буде реально можливим лише після Перемоги у цій війні яка є єдино можливою умовою самостійності нації, що не може відбутися і

утвердитися внаслідок «органічної», «мирної», «автоматичної» еволюції, адже народ «поневолений політично ніколи не зможе в усіх відношеннях піднятися до рівня державного народу» [2, с. 60].

Силою зброї окупанти завоювали українські землі і тому боротися з ними можна лише застосовуючи зі свого боку насильство. Аналізуючи геополітичне становище України та етнополітичні умови формування нації П. Полтава ще у 1948 році у статті «Елементи революційності українського націоналізму» переконливо твердив, що «оскільки основним засобом завоювання українських земель окупантом була війна, насильство, остільки основним засобом визволення українського народу також мусить бути війна в точному розумінні цього слова. А війна – це саме така форма боротьби, в якій все вирішується за допомогою сили» [2, с. 157].

Тому формування, укладання, обговорення її проекту, погодження та затвердження майбутньої післявоєнної конституції Української держави повинно базуватись на трьох складових: використання світового досвіду та прийнятність тих чи інших положень у нинішніх умовах; знання власних історико-правових традицій. Саме український переможний досвід державотворення і допоможе нам обрати найбільш прийнятні норми суспільного життя.

Зрозуміло, що чинна Конституція України сьогодні передбачає можливість внесення до неї змін, однак, вони повинні бути обумовлені беззаперечною та явною потребою, а не політичною кон'юктурою або обіцянками, даними людям під час виборів.

Коли в Україні було прийнято Конституцію, «Інтерфакс» процитував радника президента росії, який заявив, що вважає

Україну «тимчасовим феноменом», а московська «Общая газета» (10 грудня 1996 р.) повідомила своїм читачам, що «в недалекому майбутньому події в східній частині України можуть поставити перед росією дуже важкі завдання», а масові незадоволення поставлять вимогу приєднати цей регіон до росії [3, С. 223].

Нинішні події в Україні стали неминучим етапом формування новітньої європейської держави, а війна за Незалежність і потреби в нових механізмах державного управління вимагають усебічних досліджень проблем конституційного будівництва світового та європейського досвіду, реальних проблем конституційного процесу в Україні [3, с. 230].

Теоретичним підґрунтям новітнього конституційного та державно-правового процесів впливу законів на формування новітньої моделі держави і громадянського суспільства повинні бути: особливості історичного розвитку суспільства, політичні та правові трансформації суспільних відносин, правові засади відродження і функціонування національних і загальнолюдських цінностей, тісне поєднання теоретичного відображення реальних суспільних відносин з юридичними (політико-правовими) моделями держави і суспільства.

Список використаних джерел:

1. Слюсаренко А. Г., Томенко м. В. Історія Української конституції. К. : Т-во «Знання» України, 1993. 192 с.

2. Полтава П. Хто такі бандерівці та за що вони борються // П. Полтава Збірник підпільних писань. В. ВО «Український самостійник». Мюнхен, 1959. 296 с.

3. Кафарський В. І. Право і політика в Українському конституціоналізмі : монографія. Івано-Франківськ, Супрун В. П. 2020. 256 с.

2.7. International civil procedure as a form of protection of children from the consequences of their illegal displacement and detention in a state other than the state of their habitual residence, including during armed conflict – world’s practice and Ukraine’s fundamental law (Міжнародний цивільний процес як форма захисту дітей від наслідків їх незаконного переміщення та тримання під вартою в державі, відмінній від держави постійного проживання, у тому числі під час збройного конфлікту – світова практика та основне право України)

“Mankind owes to the Child the best that it has to give”
(Preamble of the Geneva Declaration of the Rights of the Child)

I. Introduction and review of the public legal framework

Children are a particularly vulnerable population category because:

- 1) before reaching a certain age, they have partial or incomplete legal capacity (in Ukraine: up to 14 years of age – partial [1, Article 31], between the ages of 14 and 18 – incomplete [1, Article 32]);
- 2) the dispute between the spouses, that is, the child’s parents, leads to the fact that the child is the most affected party due to an internal conflict caused by moral trauma and/or a change of habitual residence [2];
- 3) due to lack of independence, weakness, gullibility, children are frequent victims of forced displacement as part of war crimes for the

purpose of blackmailing the other warring party, so-called re-education, etc.

1. The 1924 Geneva Declaration on the Rights of the Child enshrines in para 3: “The child must be the first to receive relief in times of distress.”

2. The UN General Assembly adopted the Declaration of the Rights of the Child, which, *inter alia*, contains principle 2 (“The child shall enjoy special protection, and shall be given opportunities and facilities, by law and by other means, to enable him to develop”) and principle 9 (“The child shall be protected against all forms of neglect, cruelty, and exploitation. He shall not be the subject of traffic, in any form.”)

3. The UN Convention on the Rights of the Child called the “world constitution of the rights of the child” contains a complete list of children’s rights, including special protection (for example, against abduction and traffic). Article 11 of the Convention obliges States to take measures to combat the illicit transfer and non-return of children abroad. The Convention stipulates that, in accordance with their obligations under IHL related to the protection of civilians during armed conflicts, States Parties are obliged to take all possible measures to ensure the protection and care of children affected by armed conflict [4, Part 4 of Art. 38].

II. Illegal displacement and detention in a country other than their country of habitual residence? Kidnapping? Genocide?

Peculiarities of the specified acts during an armed conflict

The specified three qualifications of illegal actions have a common denominator: the child changing their place of residence, their displacement against their will and legal norms. It is important to

distinguish the features of these three qualifications, which are based on either a distinctive circle of actors of the offense or a “chapeau element.”

Child displacement or detention are seen as illegal if:

a) the rights of custody of the child belonging to any person, institution, or other body, collectively or individually, in accordance with the legislation of the state in which the child permanently resided before the transfer or retention, are violated; **and**

b) at the time of the transfer or detention, those rights were effectively exercised, collectively or individually, or would have been exercised but for the transfer or detention.

That is, it refers exclusively to the **displacement and detention of the child by the parents** (father/mother living separately, with the other (former) spouse, guardian, or custodian, one of the parents from the orphanage, etc.) [7, p. 12].

Kidnapping is a crime with a formal structure and direct intent, the main direct object of which is the will, honour and dignity of a person. Given that the parents/guardians/custodians are presumed to have the authority to determine the whereabouts and residence of the child, the **subject of this crime cannot be persons who, according to the law, have the right to keep a person in a place where they do not want to be**, or place them in a location that they cannot leave freely, but only for reasons of caring for the ward’s physical and mental health or for other socially useful reasons [9].

The international crime of genocide – inter alia, meaning the forcible transfer of children from one human group to another – has a “chapeau element”, namely a special intent (*dolus specialis*) to destroy in whole or in part, a national, ethnical, racial, or religious group as such [10]. Herewith:

1. The perpetrator forcibly transferred one or more persons. (The term “forcibly” is not restricted to physical force but may include threat of force or coercion.)

2. Such person or persons belonged to a particular national, ethnical, racial, or religious group.

3. The perpetrator intended to destroy, in whole or in part, that national, ethnical, racial, or religious group, as such.

4. The transfer was from that group to another group.

5. The person or persons were under the age of 18 years.

6. The perpetrator knew, or should have known, that the person or persons were under the age of 18 years.

7. The conduct took place in the context of a manifest pattern of similar conduct directed against that group or was conduct that could itself effect such destruction [11].

III. Overview of sources of international civil procedure as protection of children from the consequences of their illegal displacement and detention

Convention on Civil Legal Aspects of International Child Abduction

The Convention was concluded as part of the Hague Conference on Private International Law in 1980. Its parties are 103 states [5]. It establishes a simple procedure: the application of a person, institution or other body claiming that a child (a person under the age of **16**) has been moved or is being held in violation of custody rights to the established Central authorities, cooperation of the relevant Central authorities of the participating states to ensure the return of children, illegally exported or detained on the territory of a foreign state, to the state of their permanent residence. In Ukraine, such a central body is the Ministry of Justice of Ukraine, which acts directly or through territorial administrations of justice [6]. Central bodies can act both independently and with the involvement of other competent bodies within the limits of the powers granted to them by national legislation.

The decision on the return of the child, or the refusal to return, is made by the court or competent body of the state party to the Treaty in which the child is located because of displacement. In Ukraine, such a decision is made by the court. Based on the content of the Convention, it is seen that to decide on the return of the child, it is important for the court to establish that:

- the child resided permanently in the State Party immediately before the removal or retention (Article 3 a);
- the removal or retention of the child was a violation of custody rights under the law of that State (Article 3 b);

- the applicant actually exercised such custody rights during the removal or retention of the child or would have exercised such rights if not for the removal or retention (Article 3 b).

If there is a fact of moving or keeping a child by a **person who does not have the right to take care of them**, the provisions of the Convention do not apply to such legal relations. In this case, the actions contain signs of a **crime under national law** (according to Ukrainian legislation, they can be qualified under Articles 146 and 149 of the Criminal Code) or an international crime (see Section II).

Convention on Jurisdiction, Applicable Law, Recognition, Enforcement and Cooperation in Respect of Parental Responsibility and Child Protection Measures

The Convention is the legal basis for the cooperation of competent authorities and services for children (persons under the age of **18**), as well as other authorities empowered in their countries to make decisions on child protection measures, on all matters related to the decision-making on children, exchange of information about decisions made, etc. Requests sent through a central body (identical to the aforementioned Hague Convention, i.e., the Ministry of Justice of Ukraine [9, p. 33]) are made by children's institutions on the basis of Articles 31, 32, 34, 35 and 36 of the Convention [8].

It is important that when applying the Convention, only the **child's place of residence is decisive**, the child's citizenship plays no role.

The main idea of the Convention is to establish rules allowing to clearly define the contracting state whose authorities are competent to take

measures to protect the child, as well as to facilitate the resolution of situations in which the authority to take measures to protect the child's person or property can simultaneously be exercised by judicial or administrative authorities of different states. The convention does not determine which judicial or administrative body should decide the case in each specific state, this is established by the internal legislation of that state, however, it answers the question of which state's bodies are under the competence of a specific case in which child protection measures must be taken. If the protective measures taken in one Contracting State require enforcement in another Contracting State, at the request of the interested party, they shall be recognized as subject to enforcement or registration for the purpose of enforcement in such other State in accordance with the procedure determined by the law of the latter State (Article 26 of the Convention) . Thus, on the basis of the provisions of the Convention, the decision of a foreign authority is recognized, and permission is granted for its enforcement.

Regarding the armed conflict: according to Art. 6 of the Convention, for refugee children and children who, as a result of social unrest in their country, have been moved to other states, the bodies of the Contracting State, on the territory of which these children are located as a result of their displacement, have jurisdiction to take measures aimed at protecting the person of the child or their property.

Proposed amendments to the Constitution of Ukraine

Great efforts have been and are being made for condemning the illegal displacement and detention of children from Ukraine to the russian

federation and the forcible transfer of children within the territories of Ukraine that are temporarily occupied by Russian forces. The repercussions of displacement are long-term and provided that children are the future of the country, must be made top priority for martial law legal work, as well as state efforts *post bellum*. The international community must demonstrate its readiness to protect Ukrainian children and guarantee their return to the Motherland, in particular, by adopting the relevant Resolution of the UN General Assembly, appointing a third-party guarantor, and concluding an international agreement on the repatriation of children. Meanwhile, the Ukrainian Basic Law only briefly states in p.3 of Article 51 that “[...]childhood [...] are protected by the state” and in p.2 of Article 52 that “Any violence against a child and their exploitation are prosecuted by law.” However, the displacement must be proven to constitute violence; and the Criminal Code of Ukraine does not provide for illegal displacement of a child as a form of violence. Hence, the only mechanism to bring perpetrators to justice is following international agreements. The hierarchy of legal acts in Ukraine looks as follows: the Constitution → international agreements (to which the consent of the parliament has been given according to Article 9 of the Constitution) → laws → regulations. We see that the working mechanism is enshrined in the international agreements (that is, stage II according to the hierarchy), **and stage I – the Constitution fails to provide an impetus, a general roadmap, a strong principle of protection of the children from the consequences of their illegal displacement and detention** in a state other than the state of their habitual residence.

Cognizant of the above, the author suggests supplementing Article 52 of the Constitution of Ukraine with the following narrative: “As its top priority, the state counters the illegal displacement of children and the consequences of such acts committed by the aggressor state exploiting mechanisms of cooperation of states in civil cases and international judicial institutions.” Notably, it is only possible to amend the Constitution after the state of war ends.

Conclusions

1. The issue of protecting children from the consequences of their illegal transfer and detention in a state other than the state of their habitual residence is a subject of regulation of both public and private international law. Meanwhile, the sources of international public law and the key principles outlined in them serve as a road map for international private law, in particular, international civil proceedings as a form of protection of children from such violations of their rights. Key sources from the field of public law:

- the 1924 Geneva Declaration on the Rights of the Child;
- Declaration of the rights of the child;
- UN Convention on the Rights of the Child.

2. Depending on the circumstances, the change of the child’s place of residence, his/her movement against his/her own will and legal norms can be qualified as:

- illegal transfer and detention in a state other than the state of habitual residence (the subject is one of the parents/guardian/custodian);

- abduction of a person (mainly the subject is a third party, criminal intent is present, as well as awareness of the illegality of the act committed);
- genocide (the intent to destroy, in whole or in part, a national, ethnic, racial or religious group as such by, among other things, the forcible transfer of children from one human group to another).

3. The Hague Conference on Private International Law has become a hub for the creation of sources of international civil procedure as a means of protecting children from the consequences of their illegal displacement and detention in a state other than the state of their habitual residence. Thus, the Convention on Civil Legal Aspects of International Child Abduction and the Convention on Jurisdiction, Applicable Law, Recognition, Enforcement and Cooperation Regarding Parental Responsibility and Child Protection Measures provide an awareness of the mechanisms of child return through the central authority, which in both cases is the Ministry of Justice of Ukraine acting directly or through territorial administrations of justice.

4. After the state of war ends, the author suggests supplementing Article 52 of the Constitution of Ukraine with the following narrative:

“As its top priority, the state counters the illegal displacement of children and the consequences of such acts committed by the aggressor state exploiting mechanisms of cooperation of states in civil cases and international judicial institutions.”

Reference list:

1. The Civil Code of Ukraine, available at:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

2. Website of the parliamentary Committee on Youth and Sports, article “On February 11, 2019, committee hearings on the topic *Protection of the rights and interests of the child in civil proceedings* were held, in which people’s deputies of Ukraine, representatives of executive authorities, the Supreme Court and local courts, the General Prosecutor’s Office, the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine, public and international organizations”, available at:
<https://komsport.rada.gov.ua/print/74139.html>

3. Slovo i Dilo website, article “The Russian Federation moved more than 6 thousand Ukrainian children to camps for ‘ideological re-education’ – investigation” available at:
<https://www.slovoidilo.ua/2023/02/15/novyna/suspilstvo/rf-pereselyla-6-tysyach-ukrayinskyx-ditej-tabory-ideolohichnoho-perevyxovannya-rozsliduvannya>

4. Convention on the Rights of the Child, available at:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#n172

5. Website «Hague Conference on Private International Law», page «Convention of 25 October 1980 on the Civil Aspects of International Child Abduction», available at:
<https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/status-table/?cid=24>

6. Website of the Ministry of Justice of Ukraine, article “Application of the Convention on Civil Legal Aspects of International Child Abduction”, available at: https://minjust.gov.ua/m/str_28838

7. Handbook “Disputes on international child abduction” available at: <https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/2021-01%20Гаро%20Міжнародне%20викрадення%20дітей.indd.pdf>

8. Website of the Embassy of Ukraine in the Republic of Poland, article “Information on the 1996 Hague Convention on Jurisdiction, Applicable Law, Recognition, Enforcement and Cooperation in Respect of Parental Responsibility and Measures for the Protection of Children” available at: <https://poland.mfa.gov.ua/konsulski-pitannya/zahist-prav-ditej/informaciya-pro-gaazku-konvenciyu-pro-yurisdikciyu-pravo-shcho-zastosovuyetsya-viznannya-vikonannya-ta-spivrobotnictvo-shchodobatkivskoyi-vidpovidalnosti-ta-zahodiv-zahistu-ditej-1996-roku>

9. “Legal protection of the rights of children and adolescents and a safe information space”, V. M. Steshenko, available at: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/msc_7_copy.pdf

10. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, available at: <http://www.preventgenocide.org/law/convention/index.htm#text>

11. ICC Document «Elements of Crimes», available at: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/ElementsOfCrimesEng.pdf>.

2.8. Zakres harmonizacji prawa podatkowego z prawem Unii Europejskiej w kontekście akcesji Ukrainy do Unii Europejskiej - wybrane regulacje prawa traktatów i dyrektyw (Сфера гармонізації податкового законодавства з правом Європейського Союзу в контексті вступу України до Європейського Союзу – вибрані норми права міжнародних договорів та директив)

Akcesja Państwa do Unii Europejskiej powoduje liczne i ważne zmiany zarówno w krajowym porządku prawnym jak również w sferze gospodarczej. Niewątpliwie w następstwie akcesji Państwa do tej struktury międzynarodowej modyfikacji ulega władztwo podatkowe państwa. Akcesja jest realizowana za pośrednictwem umowy międzynarodowej – traktatu akcesyjnego. Dla Państw Członkowskich przystępujących do Unii Europejskiej traktat akcesyjny pełni analogiczną rolę jak traktaty założycielskie. Od dnia akcesji do Unii Europejskiej nowe Państwa przystępujące do Unii Europejskiej są związane postanowieniami traktatów założycielskich i aktów prawa wtórnego. Oznacza to, że dotychczasowy dorobek prawny Unii Europejskiej staje się elementem ich systemu prawnego. Wzajemne relacje pomiędzy prawem krajowym, a prawem unijnym określone są przez zasadę przyznania[1], która określa podział kompetencji, pomiędzy Unię Europejską, a państwem członkowskim[2].

W prawie pierwotnym Unii Europejskiej brak jest przepisu który określałby katalog źródeł prawa z jednoczesnym zakreśleniem hierarchii poszczególnych aktów prawnych[3]. Źródła prawa unijnego dzielone są na pierwotne i wtórne. Do źródeł pierwotnego prawa podatkowego należy

zaliczyć Traktat Akcesyjny, Traktat o Unii Europejskiej oraz Traktat o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Źródłem prawa pierwotnego odnoszącym się do prawa podatkowego są ogólne zasady prawa[4] oraz umowy międzynarodowe zawierane przez Unię z państwami i organizacjami międzynarodowymi[5]. Jako źródło prawa pierwotnego uznaje się także Kartę Praw Podstawowych Unii Europejskiej[6]. Natomiast do aktów prawa wtórnego są zaliczane rozporządzenia, dyrektywy, decyzje, opinie i zalecenia[7].

Opisane źródła prawa pozwalają na sformułowanie hierarchii aktów prawa unijnego, wśród których pierwszoplanowe miejsce odgrywają Traktaty, a następnie rozporządzenia, dyrektywy, decyzje, zalecenia i opinie. Hierarchii źródeł prawa nie należy wyłącznie dopatrywać się w systematyce przyjętej w TFUE[8], ale również w oparciu o ich stosowanie. Bezpośredniemu stosowaniu podlegają normy zawarte w traktatach, jak również rozporządzeniach, dyrektywach i decyzjach. Jednak w odniesieniu do dyrektyw wiążące jest osiągnięcie celów przewidzianych w dyrektywie, natomiast decyzja wiąże tylko państwo wobec którego została wydana. Z kolei zalecenia i opinie nie mają mocy wiążącej. Wobec tego systematyka przyjęta w Traktacie odzwierciedla zarówno hierarchię i zakres zastosowania aktów prawa unijnego. Skutkiem tego jest, iż nie wszystkie akty prawa unijnego stanowią element krajowego porządku prawnego. Normy o charakterze programowym i celowościowym zawarte w Traktatach, rozporządzeniach i dyrektywach winny być uwzględniane przy kreowaniu unijnego i krajowego porządku prawnego[9].

Przepisy traktatowe określają, że Unia Europejska działa w granicach zasady przyznania kompetencji[10]. W Traktacie o Funkcjonowaniu Unii

Europejskiej określono zakres kompetencji wyłącznych oraz dzielonych z państwami członkowskimi[11]. Zasada przyznania kompetencji oznacza, iż Unia Europejska może działać wyłącznie w zakresie przyznanym. Oznacza to, że UE działa w oparciu o kompetencje powierzone przez państwa członkowskie[12]. Treść zasady przyznania jest zdeterminowana przez dwie reguły traktatowe: pomocniczości oraz proporcjonalności. Zgodnie z zasadą pomocniczości Unia Europejska podejmuje działania w dziedzinach nie stanowiących jej wyłącznych kompetencji i tworzy regulacje prawne w zakresie, w jakim zamierzone cele nie mogą zostać osiągnięte przez państwo członkowskie[13]. Natomiast zasada proporcjonalności ogranicza kompetencje Unii Europejskiej do działania w takich formach, aby doprowadzić do realizacji celów traktatowych[14].

Bez wątpienia znaczenie dla sfery władztwa podatkowego państwa w warunkach członkostwa w Unii Europejskiej, mają przepisy dotyczące ukształtowania rynku wspólnego. W tej perspektywie istotne są normy dotyczące swobodnego przemieszczania towarów, które z punktu widzenia władztwa podatkowego państwa członkowskiego ustanawiają zakaz wprowadzania ceł wywozowych i przywozowych między państwami członkowskimi oraz wszelkich opłat o równoważnym skutku[15]. Zakaz ten należy interpretować nie tylko jako zakaz wprowadzania ceł w klasycznym ich rozumieniu, ale również wszelkich danin publicznych, których skutek będzie równoważny dla ceł i może zakłócić funkcjonowanie rynku wspólnego[16]. Ograniczenia te zmierzają do uniknięcia działań typowych dla protekcjonizmu podatkowego, a tym samym naruszających swobodę przemieszczania towarów[17]. W celu ochrony funkcjonowania rynku wspólnego wprowadzono również zakaz

dyskryminacji podatkowej towarów. Przejawia się on w niemożności wprowadzania dla produktów z innych państw członkowskich podatków wyższych od tych, jakie nakładane są na towary krajowe. Ma on zastosowanie do opodatkowania zarówno pośredniego, jak i bezpośredniego[18]. Zakaz dyskryminacji podatkowej wyraża się również w niedopuszczalności ukształtowania zwrotu podatku od towaru wywożonego z terytorium państwa członkowskiego w stopniu wyższym aniżeli podatki nałożone w sposób pośredni lub bezpośredni na dany produkt[19]. W wypadku wywozu towarów z obszaru jednego państwa członkowskiego na teren drugiego państwa członkowskiego niedopuszczalny jest zwrot podatków innych niż podatek obrotowy, akcyza i inne podatki pośrednie[20]. Innymi słowy, normy traktatowe umożliwiają realizację władztwa podatkowego w zakresie kształtowania zwrotu określonych podatków[21]. Kluczowym zagadnieniem dotyczącym władztwa podatkowego państwa członkowskiego jest harmonizacja podatków obrotowych, akcyzy oraz innych podatków pośrednich. Przy czym harmonizacja następuje w zakresie, w jakim jest niezbędna dla ustanowienia i funkcjonowania rynku wewnętrznego[22].

Współpracy pomiędzy państwami członkowskimi w kształtowaniu instytucji podatkowych dotyczą również normy traktatowe dotyczące zbliżania ustawodawstw. Wpływ prawodawstwa Unii Europejskiej na krajowy porządek prawny związany jest kształtowaniem i zbliżeniem systemów podatkowych dla zapewnienia funkcjonowania jednolitego rynku wewnętrznego. Bez podjęcia działań zmierzających do standaryzacji norm prawa podatkowego, zwłaszcza odnoszących się do podatków

pośrednich, spójne funkcjonowanie rynku wewnętrznego byłoby niemożliwe[23].

W ramach władztwa podatkowego państwa członkowskiego należy uwzględnić regulacje zawarte w Karcie Praw Podstawowych Unii Europejskiej[24]. Obejmuje ona ochroną własność[25]. Zastrzega również, iż pozbawienie tego prawa może nastąpić w interesie publicznym w przypadkach i na warunkach przewidzianych w ustawie[26]. Karta Praw Podstawowych jest częścią prawa pierwotnego, wobec tego jej postanowienia stosowane są bezpośrednio. Jednakże z uwagi na to, iż nie została włączona do żadnego z traktatów nie jest zaliczana do norm prawa traktatowego[27].

Regulacje dotyczące uprawnień do dobrej administracji[28] uznać należy za wpływające na władztwo podatkowe. Zasada dobrej administracji stanowi gwarancję dla jednostek, że ich sprawa zostanie rozpoznana w sposób bezstronny i sprawiedliwy w odpowiednim czasie. Przedmiotowa reguła odnosi się nie tylko do funkcjonowania administracji, ale również jej tworzenia. Organy administracyjne jak i normy procesowe powinny być tworzone w sposób umożliwiający realizację tej zasady[29]. Z uwagi na charakter prawa podatkowego jako prawa ingerencyjnego, które posiada rozbudowane mechanizmy zabezpieczeń oraz egzekucji, jak również preferowanie interesu publicznego nad interesem prywatnym, jest uzasadnione odniesienie norm KPP UE jako dotyczących władztwa podatkowego. Prawo podatkowe ingeruje w sferę własności prywatnej. Mając na uwadze powszechny charakter opodatkowania, należy uznać za uzasadnione stwierdzenie, iż wprowadzanie norm nakładających obowiązek podatkowy będzie

następowało w zgodzie z poszanowaniem prawa własności. Prawo podatkowe cechuje się znacząco posuniętą ingerencją wobec podatników. Wobec czego normy postępowania i tworzenie zasad prawa procesowego oraz proces kształtowania organów podatkowych powinien być oparty o regułę dobrej administracji.

Ogólne zasady prawa po części wynikające z norm prawa traktatowego oraz dorobku orzeczniczego TSUE mają istotny wpływ na władztwo podatkowe. Stanowią one wyznacznik dobrego prawa. W szczególności uwzględnienia wymagają zasady nieretroaktywnego działania prawa, pewności prawa, ochrony praw nabytych czy też proporcjonalności prawa[30].

W tym miejscu należy zwrócić uwagę na zjawisko harmonizacji prawa, które na gruncie doktryny jest analizowane wraz z pojęciem zbliżania ustawodawstw pomiędzy państwami członkowskimi UE. W nauce przyjęto, że pojęcia te mają charakter synonimiczny[31]. Harmonizacja ma następujące konstytutywne cechy:

- charakter procesu interaktywnego i wieloczynnikowego,
- występuje pomiędzy co najmniej dwoma porządkami prawnymi,
- jej wynik jest relatywny co do treści zmian i czasu trwania,
- wynik harmonizacji oznacza określony stan prawny bez jego analizy wartościowej.

Dwie pierwsze cechy harmonizacji nie budzą wątpliwości. Dość oczywistym jest, iż poszczególne normy prawne oddziałują na siebie wzajemnie, a harmonizacja musi nastąpić pomiędzy co najmniej dwoma porządkami prawnymi. Jednak nie jest ona zbliżeniem praw poszczególnych krajów, a zbliżeniem porządku prawnego poszczególnych

państw do określonego wspólnie standardu. Relatywny charakter zmian w rezultacie harmonizacji następuje poprzez porównanie stanu sprzed harmonizacji ze stanem jaki nastąpił po niej, jak również w relacji zewnętrznej do państw, które harmonizacji nie dokonały. Nie należy wartościować harmonizacji, ponieważ zmierza ona do implementacji określonych rozwiązań prawnych do systemu prawnego danego państwa[32]. Efektem implementacji jest wprowadzenie określonego stanu prawnego, którego podstawowym kryterium jest realizacja celu. Wobec czego sam proces harmonizacji nie powinien podlegać ocenie, gdyż kluczowym założeniem jest realizacja określonego celu.

Harmonizacja prawa podatkowego zmierza do implementacji określonych rozwiązań podatkowych zgodnie z wzorcem określonym przez prawo unijne. Celem harmonizacji regulacji podatkowych zwłaszcza w kontekście podatków pośrednich jest umożliwienie funkcjonowania wspólnego rynku. Podatki pośrednie oddziałują na swobodny przepływ towarów, swobodę świadczenia usług i przepływu kapitału[33]. Swobody te są immanentną cechą wspólnego rynku. Celem harmonizacji jest usunięcie barier podatkowych mogących zakłócić jego funkcjonowanie. Źródłami prawa w zakresie harmonizacji są dyrektywy i decyzje[34].

Rozporządzenie jest aktem prawa wtórnego o charakterze ogólnym i abstrakcyjnym, obowiązuje w całości i bezpośrednio, a jego skutki dotyczą wszystkich państw członkowskich[35]. Ma ona na celu ujednoczenie systemu prawnego w zakresie przez nie objętym we wszystkich państwach członkowskich. Akt ten nie wymaga implementacji, chyba, że z treści rozporządzenia wynika konieczność wydania przez państwo członkowskie ustawy[36]. W sytuacji wejścia w życie rozporządzenia z którym w danym

państwie członkowskim występują przepisy sprzeczne z jego treścią, państwo członkowskie ma obowiązek uchylić stosowne przepisy. Jednocześnie nie może przyjmować przepisów sprzecznych z treścią rozporządzenia, a organy stosujące prawo, w szczególności sądy są zobowiązane do dokonywania prounijnej wykładni prawa[37].

W odróżnieniu od rozporządzeń dyrektywy wiążą państwo członkowskie w zakresie rezultatu jaki poprzez jej wprowadzenie ma zostać osiągnięty, pozostawiając państwom członkowskim swobodę w doborze środków, za pomocą których cel ma zostać zrealizowany[38]. Zasadniczym celem dyrektywy jest harmonizacja prawodawstw poszczególnych krajów Unii Europejskiej i ich maksymalne zbliżenie do siebie. W odniesieniu do władztwa podatkowego państwa wskazać należy, że dyrektywy nie powodują skutków w postaci powstania podatku. Wynika to z dwóch kwestii. Po pierwsze, dyrektywa jest kierowana do państwa członkowskiego, a nie do podatnika. Po drugie, polskie regulacje konstytucyjne uniemożliwiają wykreowanie podatku bez ustawy[39]. Postanowienia dyrektywy mogą być natomiast źródłem uprawnienia podatnika, polegającego na ograniczeniu jego obowiązków w sytuacji wadliwej implementacji. Warunkiem uzyskania takiego przez podatnika uprawnienia jest jednak sformułowanie postanowienia dyrektywy w sposób precyzyjny i bezwarunkowy[40].

Decyzja jest aktem prawa wtórnego wiążącym w całości, a jej adresatem jest każdy podmiot prawa unijnego, o ile w swej treści nie wskazuje adresatów[41]. Adresatem decyzji może być zarówno państwo członkowskie, obywatel Unii Europejskiej, osoba prawna jak również jednostka organizacyjna nieposiadająca osobowości prawnej[42].

Źródła prawa pierwotnego znajdują bezpośrednie zastosowanie w krajowym porządku prawnym. Mają przy tym znaczenie dla władztwa podatkowego. Po pierwsze, normy traktatowe uniemożliwiają wprowadzanie podatków, których skutek byłby równoważny z cłem w obrocie pomiędzy państwami członkowskimi. Po drugie, niedopuszczalnym jest wprowadzanie podatków różnicujących wyroby krajowe z wyrobami z innych państw członkowskich. Służy to zapewnieniu stabilnego funkcjonowania rynku unijnego. Po trzecie, państwo członkowskie nie może podejmować działań protekcyjnych względem własnych towarów i gospodarki narodowej. Regulacje unijnego prawa pierwotnego wpływają na władztwo podatkowe również poprzez postanowienia zawarte w Karcie Praw Podstawowych. Zasady ogólne prawa unijnego zostały wyprowadzone z norm prawa pierwotnego przez Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej i są tożsame z wyrażoną w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej zasadą demokratycznego państwa prawnego[43]. Natomiast reguły zawarte w Karcie Praw Podstawowych mają dla obywateli Unii Europejskiej charakter gwarancyjny. Zapewniają m. in. prawo do administracji i poszanowanie prawa własności. Akcesja państwa do Unii Europejskiej skutkuje koniecznością uwzględnienia norm prawa unijnego o charakterze gwarancyjnym, jak również tych zakazujących określonych działań w procesie kształtowania przepisów prawa podatkowego.

Należy zwrócić uwagę, że normy prawa wtórnego w odróżnieniu od prawa pierwotnego mają zdecydowanie bardziej skonkretyzowany charakter. Rozporządzenia oddziałując w sposób bezpośredni zawierają co prawda normy prawne o charakterze generalnym i abstrakcyjnym,

jednakże z uwagi na ich bezpośrednie stosowanie rodzą skutki prawne dla państw członkowskich oraz podmiotów prawa UE. Dyrektywa nie kreuje podatku, ale zawiera określone wytyczne dla państw członkowskich w zakresie tworzenia prawa podatkowego. Natomiast decyzje mają charakter indywidualny i konkretny są skierowane bezpośrednio do adresatów, a w wypadku braku ich wskazania do wszystkich podmiotów prawa UE. W drodze decyzji mogą zostać przyznane państwu członkowskiemu uprawnienia w zakresie ukształtowania norm prawa podatkowego.

1. Art. 5 Traktatu o Unii Europejskiej z dnia 26 października 2012 r., r., Dz. Urz. UE C 2012 Nr 326.13, powołany dalej TUE i art. 7 Traktat o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej z dnia 26 października 2012 r., Dz. Urz. UE C 2012 Nr 326.47, powołany dalej TFUE.

2. A. Gorgol, *Władztwo podatkowe Polski w zakresie kształtowania konstrukcji akcyzy w warunkach członkostwa w Unii Europejskiej*, (w:) *Prawo celne i podatek akcyzowy. Blaski i cienie dziesięciu lat członkostwa Polski w Unii Europejskiej*, red. T. Nowak, P. Stanisławiszyn, Warszawa 2016s. 127-128.

3. D. Antonów, *Wykładnia prawa podatkowego po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej*, Warszawa 2009, s. 33.

4. M. Anhalt, M. Szpunar, *Prawo Europejskie*, Warszawa 2011, s. 27.

5. Zob. art. 216 ust. 1 TFUE.

6. Zob. art. 6 ust. 1 TUE.

7. Zob. art. 288 TFUE.

8. Art. 288 TFUE.

9. A. Gorgol, *Władztwo podatkowe...*, op. cit., s. 126.

10. A. Gorgol, *Władztwo podatkowe...*, op. cit., s. 127;

11. Por. art. 3 i 4 ust. 2 TFUE.

12. J. Barcz, M. Górka, A. Wyrozumska, *Instytucje i prawo Unii Europejskiej*, Warszawa 2012, s. 80.

13. Zob. art. 5 ust. 3 TUE.

14. Zob. art. 5 ust. 4 TUE.

15. Por. art. 28 TFUE i art. 30 TFUE.
16. Wyrok TSUE z dnia 14 grudnia 1962 r., w sprawie Komisja Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej v. Wielkie Księstwo Luksemburga, sygn. C 2/62, curia.europa.eu, dostęp z dnia 30.09.2020 r.,
17. Por. art. 28 – 37 TFUE.
18. Zob. art. 110 TFUE.
19. Zob. art. 111 TFUE.
20. Zob. art. 112 TFUE.
21. K. Lasiński-Sulecki, W. Morawski, *Wstęp*, (w:) *Akcyza w prawie Unii Europejskiej*, pod red. K. Lasińskiego-Suleckiego, Warszawa 2014, s. 24.
22. Zob. art. 113 TFUE.
23. V. Babčák, K. Prievozíková, *Wpływ prawodawstwa Unii Europejskiej w prawnej regulacji stosunków podatkowych na Słowacji*, (w:) *Problemy Europeizacji – Teoria i Praktyka*, pod red. E. Jasiuk, G. P. Maj, Radom 2014, s. 215.
24. Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej z dnia 30 marca 2010 r., Dz. Urz. EU., C 2012, Nr 326, poz. 391, powołana dalej KPP UE.
25. Zob. art. 17 zd. 1 KPP UE
26. Zob. art. 17 zd. 2 i 3 KPP UE.
27. A. Wróbel, *Wprowadzenie*, (w:) *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej. Komentarz*, pod red. A. Wróbla, Warszawa 2019, dostęp elektroniczny SIP Legalis, nb. 4, dostęp z 30.09.2020 r.
28. Zob. art. 41 KPP UE.
29. M. Wyrzykowski, M. Ziółkowski, *Konstytucyjne zasady prawa i ich znaczenie dla interpretacji zasad ogólnych prawa i postępowania administracyjnego*, (w:) *System Prawa Administracyjnego t. 2, Konstytucyjne podstawy Funkcjonowania administracji publicznej*, pod red. R. Hausera, A. Wróbla, Z. Niewiadomskiego, Warszawa 2012, s. 28.
30. B. Brzeziński, *Wprowadzenie do prawa podatkowego*, Toruń 2008, s. 316.
31. R. Tokarczyk, *Problemy harmonizacji polskiej kultury prawnej z kulturą prawną Unii Europejskiej*, „Studia Europejskie”, 2004, nr 3, s. 69.
32. J. Osiejewicz, *Harmonizacja prawa państw członkowskich Unii Europejskiej*, Warszawa 2016, s. 13-16.
33. E. Małecka-Ziembińska, *Harmonizacja podatku dochodowego od osób fizycznych w prawie Europejskim*, (w:) *Stanowienie i stosowanie prawa podatkowego w Polsce*, pod red. M. Münnich, A. Zdunek, Lublin 2010, s. 220.

34.B. Brzeziński, M. Kalinowski, *Prawo podatkowe Wspólnoty Europejskiej*, Gdańsk 2005, s. 161; K. Lasiński-Sulecki, W. Morawski, *Wstęp...*, *op. cit.*, s. 14.

35.Zob. Art. 288 TFUE.

36.A. Trubalski, *Prawne aspekty implementacji prawa UE do systemu prawnego RP*, Warszawa 2016, dostęp elektroniczny SIP Legalis, dostęp z 30.09.2020 r.

37.A. Łazowski, *Źródła prawa Unii Europejskiej*, (w:) *Prawo instytucjonalne Unii Europejskiej*, pod red. Marii Magdaleny Kenig-Witkowskiej, Warszawa 2007, s. 188.

38.Zob. art. 288 TFUE.

39.Zob. art. 217 Konstytucji RP.

40.*Prawo podatkowe Wspólnoty Europejskiej*, pod red. B. Brzezińskiego, M. Kalinowskiego, Gdańsk 2005, s. 161; K. Lasiński-Sulecki, W. Morawski, *Wstęp... op. cit.*, s. 16.

41.Zob. art. 288 TFUE.

42.Wyrok TSUE z dnia 6 października 1970 r., w sprawie Franz Grad vs. Finanzamt Traunstein, sygn. C 9/70, curia.europa.eu, dostęp z 30.09.2020 r.

43.Zob. art. 2 Konstytucji RP.

2.9. Завдання та значення Конституції в процесі набуття повноправного членства України в ЄС

Розширення Європейського Союзу сьогодні є одним з найважливіших процесів, що відбуваються на нашому континенті. Зв'язки України із зовнішнім світом є об'єктивним наслідком процесу її становлення як незалежної, суверенної та демократичної держави.

З моменту проголошення незалежності, наша держава проходила та продовжує проходити складний та неоднозначний шлях, щоб стати частиною європейської спільноти. Цей шлях обумовлений географічними, історичними, політичними, економічними та іншими чинниками. Українською владою як пріоритетним завданням зовнішньої та внутрішньої політики України проголошувався вступ нашої держави до Європейського Союзу як повноправного члена. Протягом цього періоду були здійснені певні кроки, окремі з яких за своїм значенням можна вважати невідворотними точками на шляху до набуття повноправного членства України в Європейському Союзі. Йдеться насамперед про закріплення цього вектору державного розвитку в українському законодавстві. Цим шляхом йшли країни-учасниці Європейського Союзу, закріплюючи в конституціях (інших нормативно-правових актах) своїх держав зовнішньополітичні наміри і відповідний стратегічний курс.

Питання щодо конституціоналізації інтеграції України до Європейського Союзу вже тривалий час привертало увагу

вітчизняних науковців і практиків. Дослідження даного питання та окремих його аспектів були відображені у працях Г. Довгань, В. Кампо, В. Муравйова, Т. Подорожної, Н. Пархоменко, Т. Середи, О. Стрельцової, Я. Чернопищук, Ю. Шемшученко, Я. Чистоколяний. Більшістю науковців підтримувалася думка щодо необхідності закріплення у Конституції цивілізаційного вибору та стратегічного курсу України. Адже вибір європейського вектору розвитку нашої держави у Конституції України мав поставити крапку в дискусії, яким має бути майбутнє нашої держави. Цей момент мав засвідчити не просто визначення засад зовнішньополітичної діяльності, а прощання з минулим та початок нової сторінки в історії України.

Проте, фактично з моменту прийняття Конституції України і до 2019 року дане питання на конституційному рівні не вирішувалося, оскільки впродовж цього періоду не вистачало насамперед політичної волі. Цей час можна вважати втраченим, оскільки така невизначеність свідчила про відсутність вибору напряму подальшого розвитку держави. Є очевидним те, що такий стан речей не сприяв поступовому та системному руху у напрямку набуття повноправного членства України в Європейському Союзі. Окрім того, варто пригадати, що у 2013 році проросійський Президент України Віктор Янукович не підписав Угоду про асоціацію з Європейським Союзом. Можемо припустити, якби на той час у Конституції України було зафіксовано, що наша держава прагне стати членом Європейського Союзу, то швидше за все не підписати Угоду про асоціацію з Європейським Союзом було б набагато важче або неможливо. Це було б в певній мірі стримуючим фактором.

Тільки у 2019 році Верховною Радою України було ухвалено конституційні зміни щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору» від 07.02.2019 № 2680-VIII до Конституції України були внесені зміни, а саме, доповнено абзац п'ятий преамбули, викладено у іншій редакції пункт 5 частини першої статті 85, доповнено частиною третьою статтю 102, доповнено статтю 116 пунктом 1-1 [1]. Ці зміни були надзвичайно важливими для нашої держави як у 2019 році, так і сьогодні, коли ми стримуємо російську агресію. Адже росія робить все, аби завадити нашій державі стати повноправним членом Європейського Союзу та Організації Північноатлантичного договору.

Аналізуючи преамбулу Конституції України ми бачимо, що абзац п'ятий після слів «громадянської злагоди на землі України» доповнено словами «та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України».

Досліджуючи особливості формулювання та внесення змін до преамбули конституції як виразник динаміки конституційної ідентичності у постсоціалістичних державах О. Никорак звертає увагу на те, що внесення змін до преамбули конституції не завжди є виправданим кроком, бажаним внесення змін до преамбули є лише у

випадку настільки значимих метаморфоз, що преамбула до конституції не може залишатись у попередній редакції, не суперечачи при тому наявній суспільній дійсності [2].

На нашу думку, внесення змін до преамбули в частині «підтвердження європейської ідентичності Українського народу і незворотності європейського та євроатлантичного курсу України» не було в достатній мірі обґрунтованим. Незважаючи на наявність Висновку Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) вимогам статей 157 і 158 Конституції України [3], в якому схвалено внесення доповнень до преамбули, ми не можемо не брати до уваги саму сутність конституції та преамбули. Так, суддя Конституційного Суду України Микола Мельник в окремій думці робить висновок про те, що об'єктивно неможливо змінити існуючі на той момент передумови, мотиви та цілі її прийняття, бо прийняття Конституції було одноразовим актом реалізації ВРУ суверенітету народу, до того ж прийняття Конституції як цілісного документа в контексті реалізації установчої влади Українського народу істотно відрізняється від внесення змін до нього. Отже, ці зміни до преамбули означали, що прийняття Конституції, яке відбулося 28 червня 1996 р., було зумовлене і здійснювалося з метою підтвердження європейської ідентичності Українського народу і незворотності європейського та

євроатлантичного курсу України. Проте це не відповідає дійсності, бо вказані обставини не були зумовлюючим фактором і метою прийняття Конституції, до них призвела Революція Гідності та істотні суспільні та політичні зрушення в напрямі євроінтеграції України. Зрештою, відкоригувати історичний момент (передумови, мотиви, цілі) прийняття Конституції неможливо, бо це штучно спотворить фактологічні передумови цього прийняття. Окрім того, внесення змін у Преамбулу є своєрідним «обходом» особливого порядку внесення змін до розділу I «Загальні засади», який, зокрема, передбачає затвердження законопроекту всеукраїнським референдумом [4].

Ми погоджуємося із думкою судді Конституційного Суду України Мельника М.І. щодо необґрунтованості внесення змін до преамбули Конституції України, і вважаємо, що є цілком достатніми зміни до Розділу IV (Верховна Рада України), Розділу V (Президент України) та Розділу VI (Кабінет Міністрів України. Інші органи виконавчої влади).

Відповідно до пункту 5 частини першої статті 85 Конституції України до повноважень Верховної Ради України належить визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору [5].

Згідно з частиною третьою статті 102 Конституції України Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору [5].

Відповідно до пункту 1-1 статті 116 Конституції України Кабінет Міністрів України забезпечує реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору [5].

Як бачимо, у правовому статусі вищих органів державної влади на конституційному рівні було закріплено стратегічний курс на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору як єдиний шлях подальшого розвитку української державності. Такий підхід безумовно є виправданим. З цього приводу Я.В. Чистоколяний зазначає, що такі зміни до Конституції мають створити міцне конституційно-правове підґрунтя для цілеспрямованої і послідовної діяльності органів державної влади з метою забезпечити його незворотність [6].

Практична реалізація наміру України щодо незворотності європейського та євроатлантичного курсу потребує внесення комплексних доповнень не тільки до Конституції України, але й до законодавства України, яке розвиває її положення.

Аналізуючи конституційні зміни щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС та НАТО (проблеми реалізації) П. Стецюк звертає увагу на те, що за три (неповних) роки «існування» конституційних положень, передбачених Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в

Організації Північноатлантичного договору)» практика їхнього застосування не стала особливо помітною. Існує необхідність подальшої нормативно-правової деталізації, зокрема, на рівні законів України, конституційних змін 2019 року щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС та в НАТО. З огляду на зазначене, науковець пропонує внести зміни до низки чинних законів та, можливо, підготувати нові нормативні акти щодо належного законодавчого забезпечення стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Наприклад, внести зміни до Закону України «Про Кабінет Міністрів України», Закону України «Про комітети Верховної Ради України» чи підсилити роль глави держави в забезпеченні незворотності європейського та євроатлантичного курсу Української держави шляхом підготовки та прийняття спеціального Закону України «Про гарантування Президентом України реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору». Усі ці пропозиції, на думку автора, могли б суттєво покращити стан практичної реалізації конституційних положень щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі і в Організації Північноатлантичного договору та реально їх наблизити [7].

Можемо констатувати, що на сьогодні такі пропозиції залишились не реалізованими. Однак, ухвалення конституційних

змін щодо стратегічного курсу на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі все ж таки стало поштовхом для подальшого розвитку поточного законодавства щодо наближення до ЄС.

Після 24 лютого 2022 року, коли розпочалося повномасштабне вторгнення росії в Україну, питання щодо повноправного членства нашої держави в Європейському Союзі набуло особливого значення. Робота як нашої держави, так і головних керівних органів Європейського Союзу в цьому напрямку суттєво активізувалася, оскільки ідея набуття повноправного членства України в ЄС стала дійсно визначальною як для України, так і для ЄС, його держав-учасниць. І вже 23 червня 2022 року під час саміту лідерів країн ЄС Україна отримала статус кандидата на членство у Європейському Союзі.

Таким чином, Конституція України як основний державний закон відіграла та продовжує відігравати надзвичайно важливе значення в процесі набуття повноправного членства України в Європейському Союзі. З моменту, коли відносини щодо набуття повноправного членства України в Європейському Союзі стали в повній мірі предметом конституційно-правового регулювання, Конституція України стала надійним фундаментом для впорядкування взаємовідносин між вищими органами державної влади, спрямувала їх розвиток у потрібному напрямку. Ухвалення конституційних змін щодо стратегічного курсу на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі стало поштовхом для подальшого розвитку поточного законодавства щодо

наближення до ЄС. Завдяки таким змінам Конституція України почала виконувати своє міжнародно-правове завдання (призначення). Вона утвердила і показала важливість для нашої держави загальнолюдських (європейських) цінностей.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору): Закон України від 07.02.2019 № 2680-VIII, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#n6> (дата звернення: 23.06.2023)

2. Ольга Никорак Особливості формулювання та внесення змін до преамбули конституції як виразник динаміки конституційної ідентичності у постсоціалістичних державах. Український часопис конституційного права 3/2019, URL: <https://www.constjournal.com/pub/3-2019/osoblyvosti-formuliuвання-vnesennia-zmin-preambuly-konstytutsii-yak-vyraznyk-dynamiky/> (дата звернення: 23.06.2023)

3. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 22.11.2018 р. Справа № 2-361/2018(5008/18),

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-18#Text> (дата звернення: 23.06.2023)

4.Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М.І. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) (реєстр. № 9037) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 22.11.2028 р., URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nd03d710-18#n2> (дата звернення: 23.06.2023)

5.Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР,
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 23.06.2023)

6.Я.В. Чистоколяний Нагальні проблеми конституціоналізації курсу України на здобуття повноправного членства в Європейському Союзі. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції № 6. 2019, с. 15-19, URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_2019/5.pdf (дата звернення: 23.06.2023)

7.Петро Стецюк Конституційні зміни щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС та НАТО (проблеми реалізації). Правові засади європейської та євроатлантичної інтеграції України: досягнення та перспективи. Збірник матеріалів учасників П'ятої міжнародної науково-практичної

конференції (Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 19 листопада 2021 р.), URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/stecyuk_p._konstytuciyni_zminy_shchodo_strategichnogo_kursu_derzhavy_na_nabuttya_povnopravnogo_chlensstva_ukrayiny_v_ues_ta_nato.pdf (дата звернення: 23.06.2023)

2.10. Нове доктринальне тлумачення конституційного права на працю в умовах євроінтеграції України

Доктрина «живої конституції» передбачає й можливість нового бачення положень Конституції з огляду на політичні, соціально-економічні та інші зміни, що відбуваються у суспільстві і державі. Одним із елементів реалізації цієї доктрини є можливість перегляду рішень, прийнятих Конституційним Судом України. На практиці вже є такі приклади. Зокрема, такими можна вважати рішення органу конституційної юрисдикції, прийняті в 2008, 2011, 2012 рр. (справи про соціальні гарантії). Більше того, відповідно до ч. 2 ст. 92 Закону України від 13 липня 2017 року № 2136-VIII «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд може розвивати і конкретизувати юридичну позицію Суду у своїх наступних актах, змінювати юридичну позицію Суду в разі суттєвої зміни нормативного регулювання, яким керувався Суд при висловленні такої позиції, або за наявності об'єктивних підстав необхідності покращення захисту конституційних прав і свобод з урахуванням міжнародних зобов'язань України та за умови обґрунтування такої зміни в акті Суду.

У цілому з такою точкою зору треба погодитися, оскільки прояви суспільного життя не можна вкласти у раз і назавжди встановлені рішення, навіть такої важливої інституції як Конституційний Суд України.

Серед вітчизняних та зарубіжних учених, що займалися дослідженням соціальної політики та її законодавчого врегулювання,

варто виокремити: О.О. Шутаєву, В.В. Побірченко, Ю.О. Чалюк, Г.О. Спіцину, О.В. Тищенко, Дж.С. Мошера, Д.М. Трубека, П. Пірсона, Дж. Квіста та ін. Природа, сутність та зміст права на працю розкриваються в роботах Г.Ю. Вдовіна, Р.С. Веприцького, Г.А. Гаджиєва, В.Л. Костюка, Н.С. Мокрицької, В.Ф. Пеньківського, О.В. Пушкіної, В.В. Хромея, А.М. Хурматуліної та інших учених. Теоретична основа дослідження – наукові й навчальні праці видатних учених, як-от: Л.С. Таль, М.В. Баглай, І.С. Войтинський, Л.Я. Гінцбург, В.М. Догадов, Б. Н. Жарков, С.А. Іванов, І.Я. Кисельов, А.Є. Пашерстник, В.У. Єсенін та ін. Серед сучасних дослідників теорії права та теорії конституційного права необхідно відзначити праці С.П. Головатого, М.І. Козюбри, О.В. Петришина, О.В. Скрипнюка, Ю.М. Тодики та ін. Значний вплив на формування критичного порівняльно-правового підходу авторів справили роботи Г. Вольмані, В. Каскеля, Г. Кельзена (Німеччина), Ф. Коллена, Р. Докуа, П.Г. Гутьєра (Франція) та інших учених.

Уявляється, що саме зміна акцентів у поглядах на праворозуміння дозволить по-новому з'ясувати зміст права на працю на нинішньому етапі розвитку держави і суспільства. Метою цього дослідження є виявлення нових аспектів змісту конституційного права на працю на основі останніх досягнень гуманітарних наук, зокрема правової, зміну, на цій основі, доктринального тлумачення соціально-економічних прав громадян України.

Не обґрунтованою уявляється позиція тих учених, які пов'язують наявність у Конституції тих чи інших прав людини і громадянина лише з можливістю їх судового захисту. Це дещо звужене розуміння

законодавчого закріплення сучасного «пакету» конституційних прав у демократичній, соціальній і правовій державі. З'ясувати природу права на працю можливо лише після з'ясування сутності цих важливих правових категорій.

Теорію «природних прав людини» розглядають як наріжний камінь для тлумачення будь-яких положень Конституції України. Ніяк не принижуючи значення цієї політико-правової теорії, все ж необхідно зазначити, що частина вчених сповідують альтернативну, компромісну правову ідеологію, яка відрізняється від теорії природного права тим, що не відкидає значну роль держави і закону в теорії праворозуміння. З точки зору інтегративної (природно-позитивної) теорії, право бінарне соціальне явище, тобто має подвійну природу. Природа права являє собою складне, але необхідне переплетення двох компонентів: природного початку (природа особистості) й позитивного початку (політична природа). Третій ступінь – природно-позитивне право. Саме тому, на наш погляд, в Україні до тепер точиться дискусія між прибічниками гарантування свободи і демократії, але без гарантування соціальних прав громадян, і прибічниками пріоритету гарантування соціально-економічних прав громадян із певними поступками для визначальної ролі держави у житті суспільства.

Результати проведеного дослідження рішень Конституційного Суду України дають підстави для наступних науково-обґрунтованих висновків:

1. Ключовими ідеями тлумачення права на працю, здійсненого у чинних рішеннях Конституційного Суду України, є такі:

- 1) право на працю закладено у самій людській природі;
- 2) право на працю є невідчужуваним правом кожної людини;
- 3) право на працю є можливістю заробляти собі на життя, яке є не відчужуваним від самого права на життя;
- 4) право на працю пов'язане зі свободою особи працювати чи не працювати, а якщо вона обирає працю, то зі свободою вибору роду діяльності чи занять;
- 5) право на працю реалізується в умовах гарантування державою рівних можливостей у виявленні людиною своїх здібностей до праці, а не гарантування працевлаштування людини;
- 6) право на працю може бути реалізоване через різні форми залучення людини до суспільно-корисної діяльності, які тим чи іншим чином урегульовані нормами різних галузей права України.

2. Акценти зроблені Конституційним Судом України на свободі праці, свободі вибору видів діяльності, невідчужуваності цього права людини, дещо нівелюють іншу частину змісту цього права, яке міститься як у ч. 2 ст. 43 Конституції України, так й у декількох міжнародних актах. Подібний підхід суттєво звужує зміст права на працю, яке первинно було закріплено у Загальній декларації прав людини 1948 р., де у ч. 1 ст. 23 вказано, що кожна людина має право на захист від безробіття.

3. Права у сфері праці, закріплені у ст. 1, 3, 8, 13, 38, 41, 42, 43, 44, 45, 54 Конституції України, в різних варіаціях складають зміст конституційного права на працю, який, в свою чергу, обумовлюється правовою формою його реалізації. Право на працю можна розглядати у контексті єдності аксіологічного та формально-юридичного

підходів, яке виступає як забезпечені державою можливості реалізації цінностей вищого порядку у сфері праці за допомогою визначених правових інструментів та інститутів.

4. Розглядаючи право на працю, як конституційну цінність, необхідно виокремлювати такі його особливості:

1) конституційне право на працю є вищою цінністю, яка є похідною від вищого блага – праці;

2) конституційне право на працю – це складна за будовою цінність, його зміст складається з відносно самостійних конституційних цінностей вищого порядку та обумовлюються обраною формою реалізації конституційного права на працю (трудові відносини, державна служба, підприємницька діяльність та ін.);

3) реалізація конституційного права на працю ґрунтується на прийнятті забезпечувальних заходів з боку інших суб'єктів права, особливо держави.

Саме останній аспект фактично не фігурує у рішеннях Конституційного Суду України щодо тлумачення права на працю.

5. В Україні принцип пов'язаності держави з правами людини закріплено в ч. 2 ст. 3 Конституції України, відповідно до якої права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Ці конституційні положення в аспекті тлумачення права на працю означають наступне. По-перше, кореспонденцію прав і обов'язків громадянина і держави, а не просте проголошення конституційних прав громадян. По-друге, наявність

зобов'язаної сторони у праві на працю – соціальної держави, для якої гарантованість виконання своїх соціальних обов'язків є сутністю її діяльності.

6. Ключовою ознакою юридичних гарантій прав, у тому числі й соціально-економічних, виступає те, що це система засобів і механізмів, які нормативно передбачені та реально організаційно забезпечені відповідними суб'єктами діяльності. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Це положення ч. 2 ст. 43 Конституції України – невід'ємна складова тлумачення права на працю. Право на працю і гарантованість сприяння зайнятості виступають у нерозривному зв'язку в тлумаченні положень ст. 43 Конституції. Виходячи з характеристики України як соціальної держави і ролі кожного державного органу, особливо органів служби зайнятості в забезпеченні зайнятості, й повинне тлумачитися право на працю. Ці конституційні положеннями є продовженням положень, закріплених у Європейській соціальній хартії (переглянутій) 1996 р.

7. Пункт 1 ст. 1 Європейської соціальної хартії (переглянутої) 1996 р. ключовий для тлумачення змісту права на працю, оскільки передбачає необхідність визнати однією зі своїх найголовніших цілей і одним зі своїх найголовніших обов'язків держави досягнення та підтримання якомога високого і стабільного рівня зайнятості, маючи на меті досягнення повної зайнятості. Гарантованість права на працю

– це не тільки можливість його судового захисту, але й ефективна робота усього державного механізму та інститутів громадянського суспільства щодо досягнення мети – забезпечення повної зайнятості громадян України та гарантування, на цій основі, для них добробуту й гідного життя.

Розділ 3.

КОНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТІВ ТА ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ ТА МІЖНАРОДНИХ ІНСТИТУЦІЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

3.1. Тлумачення міжнародних договорів у період військового стану

На сучасному етапі функціонування інституту тлумачення міжнародних договорів судами України відбуваються різноманітні міжнародно-правові процеси, що свідчить про виникнення непростих питань щодо інституту тлумачення міжнародних договорів. Практичне функціонування інституту тлумачення міжнародних договорів судами України у період військового стану є одними із найактуальніших для науки міжнародного права на теперішній час.

На сьогоднішній день у світі склалося багато різноманітних поглядів на інститут тлумачення міжнародних договорів, кожен з яких має свої переваги і недоліки. Більшість європейських країн стоять перед непростим вибором найбільш оптимальної варіації функціонування інституту тлумачення міжнародних договорів, яка б відповідала об'єктивним потребам розвитку європейського суспільства. У цьому процесі наука міжнародного права займає передове становище, вона пропонує найбільш ефективні шляхи розв'язання тих практичних проблем, що стоять на шляху модернізації інституту тлумачення міжнародних договорів задля

максимально ефективного функціонування інституту міжнародно правових надбань в середині нашої країни.

Офіційне тлумачення міжнародних договорів за участю України здійснюється Конституційним судом України та судами загальної компетенції. Відповідно до статті 147 Конституції України Конституційний суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції, і одним із його завдань є здійснення офіційного тлумачення Конституції України та законів України. Крім того, в його функції входить перевірка актів українського законодавства на предмет їх конституційності, а також забезпечення прийняття рішень про відповідність Конституції України міжнародних договорів України, укладених від імені держави. При здійсненні всіх цих повноважень судам часто доводиться застосовувати норми міжнародного права.

Формально жодне з положень статті 147 Конституції України безпосередньо не наділяє Конституційний суд України повноваженнями щодо тлумачення міжнародних договорів. Однак, якщо прийняти позицію М. Сергієнка, який прирівняв ратифіковані міжнародні договори України до Законів України, то це є підставою для визнання існування таких повноважень Конституційного Суду України [1]. У той же час, якщо хтось не згоден з підходом дослідника і вважає міжнародні договори і закони України про їх ратифікацію окремими документами з певним статусом, не слід забувати, що, незважаючи на відсутність у Конституційного Суду України офіційно закріплених повноважень стосовно здійснення офіційного тлумачення міжнародних договорів, міжнародні договори

і закони, що стосуються їх ратифікації, є окремими документами.

Особливий зміст має положення статті 147 Конституції України, про здійснення тимчасового конституційного контролю. Ця процедура здійснюється органами конституційної юрисдикції багатьох світових держав (Албанія, Андорра, Азербайджан, Болгарія, Вірменія, Іспанія, Словенія, Франція, Естонія, Угорщина та ін.). Ця функція Конституційного Суду України безпосередньо передбачає тлумачення міжнародних договорів, які подаються до Верховної Ради України для отримання згоди на прийняття на себе зобов'язань щодо них [2]. Однак слід зазначити, що статус цих тлумачень в даному випадку явно не є офіційним (якщо проводити паралелі з офіційним тлумаченням конституційною юрисдикцією Конституції України та законів України). Нарешті, в цьому його повноваження аналогічні повноваженням судів загальної юрисдикції.

У переважній більшості випадків Конституційний суд України інтерпретував міжнародні договори при здійсненні своїх повноважень: при наданні офіційного тлумачення законодавства України, включеного до його компетенції Конституцією України та вищезазначеним законом, а також при наданні офіційних постанов про відповідність Конституції України відповідним нормативно-правовим актам.

При розгляді питання про застосування цих норм більшість юристів ігнорують проблему тлумачення міжнародного права органами конституційної юрисдикції. Причина пояснюється досить великим впливом позитивізму, представники якого бачать відсутність прямої вказівки на тлумачення міжнародного права в переліку

компетенцій органів конституційної юрисдикції європейських держав і відсутність проблеми такого тлумачення [3].

Більшість досліджень, пов'язаних із застосуванням міжнародних договорів Конституційним судом України, зводяться або до вивчення характеру цих договорів, або до простої згадки про їх застосування органом конституційної юрисдикції.

Поряд з Конституційним судом України суди загальної юрисдикції також займаються тлумаченням міжнародних договорів в Україні. Як уже згадувалося, українські суди дуже часто при застосуванні міжнародних договорів не проводять поглибленого аналізу, а просто використовують певні частини міжнародних договорів, які необхідні для обґрунтування їх ділових позицій. Серед великої кількості судових рішень, винесених українськими судами та внесених до Єдиного державного реєстру судових рішень, лише невелика їх кількість включає тлумачення міжнародних договорів.

Цікавим аспектом судової практики українських судів загальної юрисдикції при тлумаченні міжнародних договорів в Україні є, зокрема, відсутність загально-прийнятої процедури тлумачення, правила якої застосовувалися б усіма судами. При цьому, на жаль, не вдалося знайти жодного рішення судів касаційної інстанції або Верховного Суду, де б цьому питанню приділялася увага. Однак існує невелика кількість рішень судів першої інстанції та апеляційних судів, які конкретно розглядали це питання і встановлювали правила тлумачення міжнародних договорів [4].

Березень 2008 р., рішення Господарського суду Автономної Республіки Крим у справі № 2-24/17536-2007а від 21 березня 2008 р.,

рішення Апеляційного суду Севастополя від 19 травня 2008 р. У цій же справі рішення районного суду було замінено рішенням адміністративного суду Автономної Республіки Крим у справі № 2а-3222/09/6/0170.

У цій серії справ суб'єкт господарювання «Центрінвест» подало позов до Ялтинської державної податкової інспекції з вимогою визнати незаконними і недійсними ряд податкових декларацій - рішень, якими податковий орган зобов'язав позивача сплатити відповідну суму податків і штрафів. Спори постійно виникали з одного і того ж питання – застосування та тлумачення пунктів 1-2 статті 11 Конвенції між Урядом Австрійської Республіки та Урядом України про уникнення подвійного оподаткування та ухилення від сплати податків щодо прибуткового податку та податку на майно від 16 жовтня 2007 року. Увагу в цій серії рішень привертає той факт, що суди встановили буквально наступне, що основою для тлумачення міжнародних договорів є Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23.05.1969 р., статті 31-33 якої містять основні правила тлумачення міжнародних договорів.

Конвенція вимагає, щоб міжнародний договір тлумачився добросовісно і ці терміни повинні мати звичайне значення в їх контексті з урахуванням об'єкта та мети договору. Таке буквально формулювання присутнє в кожному з рішень судів загальної юрисдикції [5]. В цілому такий підхід судів перших двох прикладів характеризується тим, що серед усіх наявних рішень українських судів це перше і поки єдине, в якому суд не тільки фактично застосував би відповідне тлумачення, а й пояснив, виходячи з чого він

це робить. Звичайно, це не означає, що інші суди ігнорують вимоги Конвенції щодо тлумачення міжнародних договорів, але в їх рішеннях немає чіткої вказівки на це. Саме в цьому двоїстому характері міжнародних договорів полягає основна складність їх тлумачення. Касаційний суд повинен був вказати на цей недолік, але в його рішеннях по цих справах немає відповіді.

Українські суди також вдаються до тлумачення міжнародних договорів у кримінальних справах. Закон про видачу осіб, засуджених іншими державами для відбування покарання в Україні, а також видача Україною засуджених в інших державах для відбування покарання.

Таких випадків багато. Суд вирішує в цих випадках різні питання видачі засуджених громадян, одночасно посилаючись на дві згадані Конвенції, але не застосовуючи їх, а тільки фактично використовуючи граматичне тлумачення і не аналізуючи детально зміст положень Конвенції, суд розглядає різні питання, щостосуються видачі засуджених громадян [6].

Інша категорія справ, в яких українські суди повинні тлумачити міжнародні договори це справи про викрадення дітей. У цій категорії справ суди повинні керуватися положеннями Конвенції про права дитини, а також Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей.

Рішення Верховного Суду України від 24 листопада 2010 р. у справі панамської компанії SEA EMERALD S. A. є прикладом застосування і тлумачення судами України міжнародних договорів (серед їх великого числа) для забезпечення виконання рішення

Міжнародного суду від 24 листопада 2010 року. Тут суду довелося звернутися до Конвенції про визнання і приведення у виконання іноземних арбітражних рішень від 10 червня 1958 року.

Крім вищесказаного, суди України розглянули тисячі справ, в яких їм доводилося застосовувати норми міжнародних договорів України, але не в кожному випадку вони вдавалися до їх тлумачення. Найчастіше міжнародні договори використовуються тільки для обґрунтування позиції суду, і коли суд вдається до їх тлумачення, це в основному тлумачення інших органів (зокрема, Європейського суду з прав людини).

Таким чином, щодо тлумачення міжнародних договорів Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції у період військового стану, слід зауважити, що суди все ж таки мають право здійснювати тлумачення міжнародних договорів, хоча це повноваження прямо не передбачене ні Конституцією України, ні Законом України «Про Конституційний Суд України», Законом України «Про Верховний суд України». В даному аспекті діяльності Конституційного суду України можна застосовувати доктрину прихованих повноважень. Відповідно до Конституції України міжнародний договір, ратифікований ВРУ є частиною національного законодавства, а отже Конституційний суд України як суб'єкт правозастосування використовує ті чи інші міжнародні договори у сфері виконання своїх повноважень і при такому використанні він в будь-якому випадку буде здійснювати тлумачення міжнародного договору, і це буде абсолютно правомірною його дією, хоч вони не регламентуються як повноваження.

Список використаних джерел:

1. Гончарова В. До питання про зміст юридичної норми як об'єкт її тлумачення (у світлі практики Європейського Суду з Прав Людини). Вісник Львівського Університету. Серія Юридична. Вип. 50. 2010. С. 3-11.
2. Буткевич О. В. Теоретичні аспекти походження і становлення міжнародного права. К.: Україна, 2003. 800 с.
3. Буткевич В. Г. Міжнародне право. К.: Либідь, 2002. 608 с.
4. Власов Ю. Л. Проблеми тлумачення норм права. НАН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2001. 179 с
5. Власов Ю. Л. Проблеми тлумачення норм права: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. К., 2000. 190 с.
6. Головін А. Застосування методів юридичної герменевтики в інтерпретаційній діяльності Конституційного Суду України. Вісник Конституційного Суду України: загальнодержавне періодичне видання. 2012. № 4. С. 43-54.

3.2. Форми допомоги Міжнародної організації праці у вирішенні соціальних питань щодо подолання негативних явищ в контексті російсько-української війни

Війна, яку розв'язала Російська Федерація щодо України, спричинила виникнення вагомих кризових явищ в економічній, соціальній сферах, стала причиною гуманітарної катастрофи в нашій державі. Дії агресора сприяли появі десятків тисяч загиблих і поранених цивільних та військових, знищенню вщент міст і сіл, небаченої досі міграційної кризи (понад 8 млн. біженців і приблизно 5,4 млн. внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО)), фінансовій нестабільності, уповільненню економічного розвитку, навантаженню на систему соціального захисту як з точки зору збільшення видатків, так і зменшення доходів, прискоренню інфляції тощо. Тому цілком очевидно, що «сьогодні вітчизняна економіка стає одним з пріоритетних фронтів, який визначатиме як подальший перебіг військових дій, так і спроможність України успішно відбудовуватися після завершення війни» [1, с.5]. Це в першу чергу залежатиме як від злагоджених дій уряду в середині країни, так і міжнародної допомоги у різних сферах.

Стратегічною основою роботи Міжнародної організації праці (далі – МОП) в Україні є Програма гідної праці 2020-2024. Вона містить середньостроковий план, що спрямовує роботу МОП у країні відповідно до пріоритетів і завдань, розроблених за участю та погоджених з урядами, профспілками та роботодавцями та передбачає три основні напрямки: 1) покращення соціального

діалогу; 2) інклюзивна та продуктивна зайнятість; 3) поліпшення умов праці та соціальний захист [2, с. 13]. Ще до початку війни, на час розроблення цієї Програми, під впливом глобальної економічної кризи Україна зіткнулась з численними труднощами на ринку праці, зокрема найнижчим доходом на душу населення в Європі, низьким рівнем зайнятості, високим рівнем економічної не активності молоді, спричиненої невідповідністю кваліфікації потребам ринку праці, високим рівнем зайнятості громадян у неформальному секторі економіки, заборгованістю заробітної плати, недосконалістю пенсійної системи та трудового законодавства. Тому, у зв'язку з війною, для МОП надання підтримки Україні у соціально-економічній сфері стало ще більш нагальним. У Центральній та Східній Європі ця Організація працює понад 25 років через центр у Будапешті, який надає консультаційні послуги 18 країнам регіону з приділенням особливої уваги Західним Балканам, Молдові та Україні.

У березні 2022 р. Адміністративна рада МОП прийняла Резолюцію щодо агресії Російської Федерації проти України з точки зору мандату Міжнародної організації праці, в якій зазначила, що дії Росії є несумісними з цілями і завданнями Організації, а також принципами, що визначають членство в ній та вказала на призупинення технічного співробітництва та надання допомоги МОП Російській Федерації, за винятком гуманітарної, до досягнення домовленості про припинення вогню, а також призупинення запрошення останньої до участі у технічних зустрічах та нарадах експертів, конференціях та семінарах, склад яких визначається Адміністративною радою [3, с. 4]. Крім цього, МОП підтвердила

принцип, закріплений у її Статуті, що загальний і тривалий мир може бути встановлений лише тоді, коли він ґрунтується на соціальній справедливості, нагадавши при цьому, що Декларація століття МОП про майбутнє сфери праці 2019 р. закріплює положення про те, «що тривала бідність, нерівність і несправедливість, конфлікти, катастрофи та інші гуманітарні надзвичайні ситуації... становлять загрозу економічному і соціальному прогрес» та закликала Міжнародне бюро праці надати Україні всю можливу допомогу в межах своєї компетенції [3, с. 1-2].

З початку 50-х років ХХ ст. МОП реалізує програми технічного співробітництва з країнами усіх регіонів світу у тісній співпраці з країнами-донорами. Основна мета технічного співробітництва полягає у забезпеченні належної реалізації програм гідної праці на національному рівні, розширенні можливостей та зміцнення партнерів МОП, в першу чергу організацій трудящих та роботодавців, реформуванні законодавства у сфері праці, а також економічній реінтеграції учасників збройних конфліктів. Ще у Версальському мирному договорі 1919 р. було сформульовано положення про те, що сприяння зайнятості має вирішальне значення для побудови миру, а Статут МОП, як складова частина цього договору, а згодом і Філадельфійська декларація 1944 р. визначили вказану роль як невід'ємну частину її мандату.

Під час Другої світової війни, Міжнародна конференція праці на своїх 25-ій (1941 р.) і 26-ій (1944 р.) підкреслила важливість ролі МОП у пост конфліктній відбудові країн, а також організації

зайнятості в умовах переходу від війни до миру. Основні питання, що обговорювались зводились зокрема до наступного:

- необхідність звернення міжнародним співтовариством уваги на соціальні проблеми, що виникли в останній період війни і матимуть місце в подальшому після закінчення воєнних дій, та винесення цих питань на порядок денний Міжнародної конференції праці та прийняття рішень щодо них;

- визначення ролі МОП в контексті складової міжнародного механізму планування заходів післявоєнної відбудови та формування у цьому контексті власної майбутньої політики та програми дій;

- забезпечення участі МОП у будь-яких конференціях з питань миру та післявоєнної відбудови та звітування про це на сесіях Міжнародної конференції праці, з метою належної реалізації соціальних цілей, покладених на неї у цьому контексті, зокрема шляхом вдосконалення стандартів праці, економічного прогресу та соціального розвитку;

- реінтеграція демобілізованих солдатів у сферу праці;

- роль служб зайнятості в умовах переходу від війни до миру;

- професійна орієнтація;

- підготовка і перепідготовка кадрів;

- національні програми зайнятості та реалізація їх у співпраці з роботодавцями та організаціями працівників;

- працевлаштування молоді та жінок та осіб з обмеженими можливостями;

- планування громадських робіт з метою швидкого працевлаштування демобілізованих військовослужбовців та інших груп населення, які постраждали від війни;

- фінансове забезпечення, що передбачає, зокрема допомогу на випадок безробіття тощо.

За підсумками 26-ої сесії Міжнародна конференція праці ухвалила ряд важливих рекомендацій (Рекомендація № 68 щодо соціального забезпечення збройних сил, Рекомендація № 71 про зайнятість в період переходу від війни до миру (1944 р.), Рекомендація № 72 про службу зайнятості, Рекомендація № 73 про національне панування громадських робіт), підкресливши важливість соціально-економічної складової у подоланні негативних явищ, спричинених війною та провідної ролі МОП у цій сфері. З часів Другої світової війни положення прийнятих вище стандартів дещо втратили свою актуальність, оскільки відбулися значні зміни у веденні війни, її наслідках, посилилась роль приватного сектору у пост конфліктній відбудові, тому у 2017 р. Міжнародна конференція праці переглянула Рекомендацію № 71, підкресливши при цьому, що МОП повинна відігравати провідну роль в процесі сприяння своїм членам у реалізації заходів реагування на кризу, приділяючи основну увагу питанням зайнятості та гідної праці, сприяння працевлаштуванню, інтеграції на ринку праці, нарощування потенційних можливостей і інституціонального будівництва в тісній співпраці з регіональними і міжнародними установами [4, с. 28].

Надання технічної допомоги МОП в конфліктних і пост конфліктних ситуаціях реалізовано в Боснії і Герцеговині, Камбоджі,

Сальвадорі, Еритреї, Гватемалі, Лівані, Мозамбіку, Намібії, Руанді, Південно-Африканській Республіці та ряді інших країнах [5, с. 24] та передбачало здійснення аналізу та моніторингу першопричин та наслідків конфліктів, пов'язаних з трудовими відносинами; вироблення рекомендацій для посилення потенціалу тристоронніх членів та інших інституцій у державі; сприяння навчанню і працевлаштуванню з метою реінтеграції різних груп населення, які постраждали від конфлікту; сприяння громадським роботам, які спрямовані на відновлення зруйнованої інфраструктури і забезпечують можливість працевлаштування; розробка та реалізація програм соціальної допомоги, в тому числі виплат у зв'язку з інвалідністю, а також створення накопичувальних систем медичного страхування; сприяння розробці відповідних програм та нормативно-правових актів у сфері зайнятості; сприяння дотриманню міжнародних трудових стандартів, в першу чергу тих, які найчастіше зазнають порушень під час конфліктних ситуацій (Конвенції № 111 про дискримінацію в галузі праці та занять, № 29 про примусову чи обов'язкову працю, № 105 про скасування примусової праці; № 87 про свободу асоціації та захист права на організацію; № 98 про застосування принципів права на організацію і на ведення колективних переговорів; № 138 про мінімальний вік для прийому на роботу; № 144 про тристоронні консультації для сприяння застосуванню міжнародних трудових норм; № 150 про адміністрацію праці: роль, функції та організація та ін.).

У зв'язку із агресією Росії МОП реалізує шість основних форм допомоги Україні у вирішенні соціально-трудова питань [6, с. 2]:

1. Надання гуманітарної допомоги. Цей напрямок передбачає:

- сприяння надання притулку для біженців та ВПО у профспілкових об'єктах в Україні та Молдові (найбільш вразливій країні, що приймає українських біженців), та скеровано фінансову допомогу для цих потреб;

- проведення навчання експертами МОП щодо запобігання трудовій експлуатації та торгівлі людьми для роботодавців та служб зайнятості; підвищення обізнаності біженців про ризики та їхні права у сфері праці; надання рекомендацій щодо належного дотримання норм в сфері трудового законодавства.

Поява великої кількості біженців та ВПО створили ризики торгівлі людьми та трудової експлуатації, які часто поширені у сфері домашньої праці, надання послуг, сільського господарства, тому даний напрямок технічної допомоги спрямований в першу чергу на сприяння справедливому найму всіх працівників як в Україні, так і за її межами, захисту осіб, які стали жертвами обману, та надання їм доступу до засобів правового захисту, шляхом організації спеціальних навчальних програм. Гнучке та ефективне короткотермінове навчання надається групам населення, що постраждали від війни, також з метою підвищення їхньої здатності до працевлаштування, особливо у сфері самозайнятості. Враховуючи особливості постконфліктного контексту, МОП залучає широке коло провайдерів навчання - навчальні заклади, державні та приватні установи, неурядові організації тощо, зосереджуючи увагу на навичках, що користуватимуться в першу чергу попитом на етапі післявоєнної відбудови, таких як будівництво, транспорт, ремонт та

обслуговування обладнання, а також на програмах реінтеграції учасників бойових дій у цивільне життя. Крім того, беруться до уваги потреби населення у соціальних навичках, менеджменті та додатковій освіті для успішної реалізації свого навчання у сфері зайнятості.

2. Включення біженців та ВПО до ринків праці та освіти, шляхом підтримки державних та приватних служб зайнятості в Україні та Молдові, сприяння визнанню документів про освіту.

3. Підтримка доходів. Оскільки війна змусила підприємства різного масштабу перебазуватися в більш безпечні регіони, останні зазнали труднощів у зв'язку із розірванням експортно-імпортних зв'язків, кінцевих ринків збуту, втрату робочої сили тощо. Тому допомога МОП у цьому контексті стосується надання технічних консультативних послуг щодо розробки та реалізації місцевих програм створення робочих місць, а також рекомендацій та підтримку для прискорення інклюзивного відновлення та зростання малих і середніх підприємств. На сьогодні відсутня комплексна стратегія подолання неформальної зайнятості та запобігання подальшій неформалізації економіки, відповідно МОП може підтримати розробку та впровадження комплексної стратегії, спрямованої на полегшення переходу підприємств і працівників до офіційного працевлаштування та запобігання не задекларованій праці, зниження розміру тіньової економіки, яка ще у 2021 р. склала 50% ВВП.

4. Заходи економічної стабілізації у відносно безпечних регіонах країни, що передбачає розвиток приватного сектору, зокрема збільшення місцевого виробництва предметів допомоги, підтримка

переміщення бізнесу з територій ведення бойових дій в безпечні райони, навчання підприємництву ВПО, біженців, репатріантів.

5. Підтримка пріоритетних реформ уряду в сфері трудового законодавства та електронного навчання.

Як відомо, Угода про асоціацію з ЄС і надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС вимагають здійснення ґрунтовних реформ в трудовій та соціальній сфері, включаючи приведення у відповідність національного законодавства до міжнародних трудових стандартів та *acquis* ЄС. З огляду на це, МОП на прохання уряду готує: експертні висновки та рекомендації щодо проекту Трудового кодексу, який має замінити чинний Кодекс законів про працю 1971 р.; технічні коментарі щодо реформування законодавства у сфері безпеки та гігієни праці, відпусток, колективних договорів, врегулювання трудових спорів; висновок щодо впровадження обов'язкової програми накопичувальної пенсії в рамках пенсійної реформи, що розробляється Міністерством соціальної політики на відповідність її принципам і контрольним показникам, визначених в нормах МОП з питань соціального забезпечення; правовий аналіз на предмет виявлення прогалин правового регулювання питань, що охоплюються конвенціями МОП, які має намір ратифікувати Україна в майбутньому [7, с. 7-8].

З грудня 2022 р. за підтримки МОП Міністерство освіти і науки України запустило платформу «Професійне навчання онлайн» для продовження професійно-технічної освіти як в Україні так і за її межами. Дана платформа на сьогодні охоплює 250 тис. студентів та

35 тис. викладачів та включатиме в подальшому також можливість підвищення кваліфікації останніх.

6. Фінансова підтримка профспілок та роботодавців. Принцип тристоронності, який покладений в основу формування органів МОП полягає не тільки в тому, що представники трудящих та роботодавців спільно з представниками урядів беруть участь у роботі її органів на рівних засадах, але й те, що на національному рівні МОП сприяє соціальному діалогу між ними, допомагаючи реалізувати державну політику в економічній та соціальній сфері. Тому надання допомоги соціальним партнерам є обов'язковою складовою технічного співробітництва МОП в цілому і в Україні зокрема та передбачає:

- підтримку діяльності профспілок, у зв'язку із скороченням поступлень членських внесків останнім, зменшення кількості працюючих членів, а також прийняттям Закону України № 5371» Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо спрощення регулювання трудових відносин у сфері малого і середнього підприємництва та зменшення адміністративного навантаження на підприємницьку діяльність», відповідно якого, колективні договори не можуть укладатися на підприємствах із чисельністю працівників менше 250 осіб, що ускладнить надання послуг профспілками працівникам малих і середніх підприємств;

- налагодження зв'язку між гуманітарними організаціями ООН та організаціями роботодавців, надання підтримки у розробленні стратегій в сфері розвитку.

Профспілки та організації роботодавців мають відігравати важливу роль у пост конфліктній відбудові країни, сприяти

соціальному відновленню суспільства, надавати консультативні послуги та сприяти діяльності, що пов'язана із отриманням прибутку особами, що постраждали від конфлікту, проводити інформаційно-просвітницькі заходи серед своїх членів, співпрацювати з іншими організаціями громадянського суспільства для сприяння зусиллям соціально-економічного відновлення країни. Тому підтримка МОП у цьому контексті спрямована на зміцнення їх потенціалу у реалізації їхніх функцій та завдань під час кризових явищ у країні.

Таким чином, в основі мандату МОП у кризових ситуаціях лежить інтеграція підходів, які об'єднують стратегічні компетенції МОП. Програми, які реалізуються МОП в рамках технічного співробітництва спрямовані на реалізацію чотирьох основних цілей цієї Організації, а саме: сприяння основоположним принципам і правам в сфері праці; зайнятість; соціальний захист; укріплення трипатризму і соціального діалогу. Більша частина їх стосується скорочення масштабів бідності, шляхом створення робочих місць та збільшення кількості підприємств та кооперативів; розширення можливостей та підтримка основних партнерів МОП на національному рівні; розвиток системи соціального забезпечення; гендерних питань; та дотримання міжнародних трудових норм.

За оцінками МОП перспективи ринку праці залишатимуться вкрай невизначеними з огляду на продовження війни в Україні. За останніми підрахунками Організації зайнятість скоротилась на 15,5 % у 2022 р., що еквівалентно 2,4 мільйона робочих місць і стійке відновлення та високі темпи зростання зайнятості навряд чи матимуть місце у 2023 р. у зв'язку з відсутністю покращення

безпекової ситуації в країні [8, с. 1]. Тому зменшення рівня безробіття та стабілізація на ринку праці має стати ключовим у порядку денному державної політики, в тому числі як необхідна умова післявоєнного відновлення країни в соціально-економічній сфері, зокрема шляхом залученням міжнародних організацій до цього процесу. Цілком слушно у цьому контексті звертають увагу міжнародні контрольні-наглядові механізми в сфері захисту прав та свобод людини, що нехтування економічними, соціальними та культурними правами під час конфліктів та інших надзвичайних ситуацій може призвести до подальших порушень прав людини і появи нових конфліктів у майбутньому [9, с. 2].

Список використаних джерел

1. Соціально-економічні та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства. Київ: Центр Разумкова. 2022. 277 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf
2. Програма гідної праці 2020-2024. Україна. Міжнародна організація праці. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/genericdocument/wcms_774455.pdf
3. Resolution concerning the Russian Federation's aggression against Ukraine from the perspective of the mandate of the International Labour Organization. ILO. GB.344/Resolution. March 2022. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_839998.pdf

4. Employment and decent work for peace and resilience. Revision of the Employment (Transition from War to Peace) Recommendation 1944 (№ 71). International Labour Conference, 106th Session, 2017. Report V (2B). URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_546549.pdf

5. A Framework for ILO Policy and Action in the Conflict-affected Context: Training and Employment Promotion for Sustainable Peace. Geneva: Training Policies and System Branch, International Labour Office. 1999. 89 c. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/---ifp_crisis/documents/publication/wcms_116724.pdf

6. Support for Ukraine Recovery. Introducing the ILO service offer. ILO Office for Central and Eastern Europe. 2022. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/publication/wcms_861948.pdf

7. Report on developments relating to the resolution concerning the Russian Federation's aggression against Ukraine from the perspective of the mandate of the International Labour Organization. ILO. Governing Body. 347th Session, Geneva, 13–23 March 2023. GB.347/INS/16. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_869200.pdf

8. ILO Monitor on the world of work. Tenth edition. Multiple crises threaten the global labour market recovery. ILO. 31 October 2022. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/--publ/documents/briefingnote/wcms_859255.pdf

9. Protection of economic, social and cultural rights in conflict. Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/ESCR/E-2015-59.pdf#:~:text=During%20emergency%20%20situations%2C%20such%20as%20armed%20conflicts%2C%20the,health%20care%20or%20other%20services%20%20necessary%20for%20livelihood>

3.3. На шляху до ратифікації та імплементації Україною Римського статуту МКС (в контексті ст. 124 Конституції України та ст. 8 Угоди про асоціацію)

Обговорюючи конституційні засади вступу України до ЄС важливими є питання чи надає Конституція України в повній мірі можливість долучення нашої держави до органів міжнародного кримінального правосуддя. Передусім мова йде про можливість ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) та можливості створення окремого міжнародного кримінального трибуналу *ad hoc* щодо притягнення до відповідальності за злочин агресії російської федерації проти України. Також такі питання виникають і у зв'язку з виконанням Угоди про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським співтовариством з атомної енергії і їїніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію).

Ці питання є значно складніші, ніж може виявитися на перший погляд. Чому ж Україна, яка зазнає агресії РФ досі не є учасницею МКС? Це при тому, що вона була однією з тих держав, які дуже активно виступали за прийняття Римського статуту МКС, а 17 липня 1998 р. 120 держав (включаючи Україну) проголосували за прийняття Римського статуту [1, с. 227-228]. Відповідно до Розпорядження Президента України від 11 грудня 1999 р., Постійного Представника України при ООН було уповноважено підписати Римський статут МКС. Статут МКС був підписаний Україною 20 січня 2000 року без будь-яких очікувань можливих проблем на шляху його ратифікації.

Проте, після підписання, Римський статут не був ратифікований після його підписання у зв'язку з прийняттям висновку Конституційного Суду України від 11 липня 2001 р. № 3-в/2001. Відповідно до зазначеного Висновку, ратифікація Римського статуту МКС суперечитиме Конституції України, оскільки, як зазначає Конституційний Суд, “можливість такого доповнення судової системи України не передбачена розділом VIII “Правосуддя” Конституції України. Це дає підстави для висновку, що абзац десятий преамбули та ст. 1 Статуту не узгоджуються з положеннями ч. 1, 3 ст. 124 Конституції України, а тому приєднання України до цього Статуту відповідно до ч. 2 ст. 9 Конституції України можливе лише після внесення до неї відповідних змін”.

Після окупації Автономної Республіки Крим та визнання *ad hoc* юрисдикції МКС, Верховна Рада України 02 червня 2016 р. прийняла зміни до Конституції України щодо правосуддя. Відповідно до внесених змін, ст. 124 Конституції України була викладена в новій редакції, зокрема, ч. 6 ст. 124 передбачає, що Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду. Відповідно до п. 1 Перехідних положень згаданих змін до Конституції, положення ч. 6 ст. 124 набирають чинності через три роки з дня, наступного за днем опублікування цього Закону, тобто вони набрали чинності 30 червня 2019 р. Розумних підстав для затягування, аж на три роки процесу ратифікації Римського статуту явно не вбачалося [2, с. 169].

Викликає сумнів і саме формулювання ч. 6 ст. 124 Конституції. Видається за доцільне поділяти думку, що ст. 124 Конституції України вартувало би доповнити положенням з дещо ширшим формулюванням, передбачивши визнання Україною юрисдикції міжнародних судових органів, створених на підставі міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України [3, с. 24]. Це би дало змогу поширити на Україну юрисдикцію не тільки Міжнародного кримінального суду, а й міжнародних судів, які будуть створюватися у майбутньому.

Власне питання формулювання ч. 6 ст. 124 Конституції України може бути знову підняти в контексті ймовірного створення нового *ad hoc* трибуналу, метою якого може стати притягнення до відповідальності за злочин агресії РФ, адже, оскільки згідно ч. 6 ст. 124 Україна може визнати тільки «юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду», тому в контексті рішення Конституційного Суду України від 11 липня 2001 р. № 3-в/2001 до внесення відповідних змін до ст. 124 Конституції України знову може виникнути проблема що «можливість такого доповнення судової системи України не передбачена розділом VIII “Правосуддя” Конституції України.

Повертаючись до питання використання засобів міжнародної кримінальної юстиції за умови не відповідності положень Римського статуту Конституції України на момент вчинення злочинів проти людяності вчинених під час Революції Гідності у 2013 р. та воєнних злочинів після окупації Автономної Республіки Крим (з 2014 року та

до цього часу), то Україна цілком правильно використала можливості передбачені у ст.12 (3) Римського статуту. Зокрема, п.3 ст. 12 Римського статуту передбачає, що держава, яка не є учасницею цього Статуту вправі шляхом подання заяви Секретареві визнати здійснення Судом юрисдикції стосовно відповідного злочину. Визнання юрисдикції нашою державою відбулося двічі: щодо міжнародних злочинів, вчинених під час мирних протестів з 21 листопада 2013 до 22 лютого 2014 року [4] та воєнних злочинів і злочинів проти людяності, що вчинені з 20 лютого 2014 р. [5] Правові наслідки такого визнання визначені ст. 12 (3) Статуту МКС: «держава, яка визнала юрисдикцію співпрацює з Судом без яких затримок або виключень відповідно до частини 9 Статуту». Власне частина 9 Римського статуту передбачає зобов'язання щодо міжнародного співробітництва між державами-учасницями та МКС. Тобто, визнання Україною *ad hoc* юрисдикції МКС має своїм наслідком прийняття нашою державою таких же обов'язків щодо співпраці з МКС, які мають держави-учасниці Римського статуту.

Варто підкреслити, що Україна, визнавши юрисдикцію *ad hoc* МКС у порядку ст. 12 (3) Римського статуту МКС, взяла на себе ідентичні зобов'язання щодо співпраці як держава-учасниця відповідно до ч. 9 Статуту. Однак визнання юрисдикції *ad hoc* МКС тільки покладає на державу обов'язки щодо співпраці, водночас не даючи прав, які мають держави-учасниці, зокрема, права брати участь у роботі Асамблеї держав-учасниць, і тим самим обирати суддів, Прокурора МКС та його заступників тощо. Тому, з цих міркувань доцільно ратифікувати Римський статут, тим більше що зараз жодних

перешкод у цьому немає. На додаток до цього слід підтримати думку, що ратифікація Римського статуту значно полегшить співробітництво зі МКС та зробить можливим проведення розслідування і кримінального переслідування відповідно до найсучасніших, еталонних стандартів кримінального провадження – стандартів МКС [6, с. 55].

Варто зауважити, що внаслідок подачі згаданих заяв наша держава має подвійні зобов'язання щодо співпраці з МКС. Основні зобов'язання виникають відносно принципів співпраці та комплементарності, що передбачає: зобов'язання співпрацювати з МКС відповідно до ч. 9 Римського статуту та приймати відповідні законодавчі акти про співпрацю; принцип комплементарності, який встановлює, що Суд може здійснювати юрисдикцію тільки тоді, коли держави, які повинні були би мати юрисдикцію в цій ситуації, дійсно “не бажають або не можуть” проводити розслідування або притягати винних осіб до відповідальності [7, с. 23-24].

Тим не менше, після визнання юрисдикції *ad hoc* у 2014 та 2015 рр., і до повномасштабного вторгнення РФ в Україну в лютому 2022 року, Прокурор МКС навіть не прийняв рішення про початок розслідування. Власне така значна тривалість пов'язана особливим ускладненим механізмом прийняття та узгодження рішення про початок розслідування. Справа у тому, що коли провадження ініціюється державою у порядку прийняття нею *ad hoc* юрисдикції, то Прокурору МКС потрібно для початку розслідування отримати погодження його рішення про початок розслідування з боку Палати попереднього (досудового) провадження МКС, відтак, це займає

більше часу, ніж у випадку передачі “ситуації” державою-учасницею Римського статуту чи Радою Безпеки ООН. Крім того, практика МКС показує, що провадження по таких справах, оскільки держави не є учасниками Римського статуту, здійснюється по «залишковому» принципу, тому й тримає довше.

Однак, після збройного вторгнення росії в Україну в лютому 2022 р., виникло питання щодо пошуків співпраці з МКС щодо кримінального переслідування за вчинені міжнародні злочини. Оскільки Україна не була державою-учасницею Римського статуту, для пришвидшення прийняття рішення щодо початку розслідування, протягом березня-квітня 2022 року “Ситуацію в Україні” (міжнародні злочини, вчинені в Україні) було передано до МКС 43 державами-учасниками [8; 9; 10; 11]. Передача “Ситуації в Україні” державами-учасниками дало змогу Прокурору МКС прийняти рішення про початок розслідування 2 березня 2022 р [12]. Водночас Прокурор МКС у своїй Заяві щодо “Ситуації в Україні” (25 лютого 2022 р.) зазначив, що “Офіс Прокурора отримав численні запити щодо поправок до Римського статуту щодо злочину агресії, які набули чинності у 2018 році та застосування цих поправок до поточної ситуації. З огляду на те, що ні Україна, ні РФ не є державами-учасниками Римського статуту, Суд не може здійснювати юрисдикцію щодо цього ймовірного злочину в цій ситуації”. Фактично це означає, що МКС не може притягнути до відповідальності осіб, які вчинили злочин агресії під час збройного вторгнення рф в Україну. В цьому контексті, для притягнення за злочин агресії можливим залишається хіба що створення

Спеціального трибуналу, який би володів юрисдикцією щодо цього злочину.

Інша група питань пов'язаних зі співробітництвом між Україною та МКС у контексті притягнення до відповідальності осіб, які міжнародні злочини пов'язана з Угодою про асоціацію. Згідно ст. 8 Угоди про Асоціацію, «сторони співпрацюють із метою зміцнення миру та міжнародного правосуддя шляхом ратифікації та імплементації Римського статуту МКС 1998 р. та пов'язаних із ним документів» [13]. Отож, Україна має пряме зобов'язання щодо ратифікації та імплементації норм Римського статуту задля «зміцнення миру та міжнародного правосуддя».

Зобов'язання сторін (України, ЄС та держав-членів ЄС) щодо імплементації Римського статуту дуже важливе і водночас незвичне. Бо якщо зобов'язання щодо ратифікації Римського статуту дуже чітке і зрозуміле, то зобов'язання щодо питання імплементації на перший погляд викликає подив. Справа у тому, що сам Римський статут МКС не містить жодних зобов'язань для держав щодо імплементації його положень у внутрішньодержавне законодавства. Власне це пов'язано з тим, що творці Римського статуту були зацікавлені, щоб у такий спосіб залучити максимальну кількість держав у якості учасниць його статуту, не покладавши на них додаткових зобов'язань щодо імплементації [14, с. 318]. Крім цього, міжнародні кримінальні суди мають змішану модель кримінального провадження, відтак говорити про можливість імплементації у повній мірі процесуальних норм МКС у національне законодавство не можливо [14, с. 318].

Отож, в контексті імплементації норм Римського статуту можна вести мову хіба що про імплементацію норм матеріального права, які визначають склади відповідних міжнародних злочинів (геноциду, воєнних злочинів, злочинів проти людяності та злочину агресії). Що стосується процесуальних норм, то зобов'язання щодо їх імплементації можливе *mutatis mutandis*, беручи до уваги різні системи права держав-учасниць.

У контексті зобов'язань щодо «зміцнення миру та міжнародного правосуддя» важливим є всебічне сприяння Європейського Союзу та його держав-членів у допомозі зі збирання доказів вчинених міжнародних злочинів в Україні. Зокрема в рамках Євроюсту створена Спільна слідча група щодо ймовірно вчинених злочинів в Україні, яка початково була створена ще в березні 2022 року між Україною, Литвою та Польщею, після чого послідувало швидке членство ще чотирьох додаткових країн (Естонії, Латвії, Словаччини та Румунії), участь Міжнародного кримінального суду та Меморандум про взаєморозуміння зі Сполученими Штатами. Спільна слідча група забезпечує тісну співпрацю між усіма залученими сторонами, а також ефективний і швидкий обмін інформацією та доказами. Самою ж метою згаданої слідчої групи є сприяння розслідуванню та судовому переслідуванню у відповідних державах, а також тих, які можуть бути передані до МКС. Євроюст забезпечує узгодженість роботи Спільної слідчої групи з національними розслідуваннями, пов'язаними з Україною, які зараз тривають у понад 20 країнах, включаючи 14 держав-членів ЄС. Протягом 2022 року 18 справ було відкрито в Євроюсті національними органами у 8

країнах-членах і 2 третіх країнах на підтримку поточних розслідувань у зв'язку з воєнними злочинами та злочинами проти людяності після вторгнення росії в Україну [15].

Варто також наголосити, що зобов'язання за ст.8 Угоди про асоціацію стосуються не тільки України, а й усіх держав ЄС, відтак, жодна з них (наприклад, Угорщина) не може відмовитися від співпраці з МКС, зокрема не виконати видані МКС ордери на арешт.

Підсумовуючи наведене вище щодо ратифікації та імплементації Україною Римського статуту МКС (в контексті ст. 124 Конституції України та ст.8 Угоди про асоціацію) можна зробити висновок, що Конституція України не містить сьогодні жодних перепон для ратифікації Римського статуту МКС, однак, чинне формулювання ст.124 Конституції може стати перешкодою для створення *ad hoc* міжнародного кримінального трибуналу у майбутньому. Україна має пряме зобов'язання щодо ратифікації Римського статуту та імплементації його норм задля «зміцнення миру та міжнародного правосуддя» відповідно до Угоди про асоціацію.

Список використаних джерел:

1. Гутник В. В. Процесуальні права учасників міжнародних збройних конфліктів у міжнародних кримінальних судах : монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 302 с.

2. Гутник В. Міжнародний кримінальний суд : навчальний посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2023. 194 с.

3. Селівон М. Проблеми конституційності Римського статуту Міжнародного кримінального суду. *Український часопис міжнародного права*. 2003. № 4. С. 20-25.

4. Declaration by Ukraine lodged under Article 12 (3) of the Rome Statute, 9 April 2014. URL: https://www.icc-cpi.int/iccdocs/other/Ukraine_Art_12-3_declaration_08092015.pdf

5. Заява Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій "ДНР" та "ЛНР", які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян», 4 лютого 2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19?lang=uk>

6. Сенаторова, О. В. Юрисдикція Міжнародного кримінального суду щодо ситуації збройного конфлікту в Україні. *Застосування норм міжнародного гуманітарного, національного кримінального та кримінального процесуального права в ході проведення антитерористичної операції на сході України* : матер. міжкафедр. “кругл. столу”: (м. Харків, 12 лют. 2015 р.). Харків. С. 52-55.

7. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права на національному рівні в Україні (2016). Підготовлено: Global Rights Compliance LLP, 2016. С. 23-24.

8. Referral submitted by the Republic of Lithuania (2022). URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2022-04/1041.pdf>.

9. Referral letter submitted in coordination with 38 States Parties (2022). URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2022-04/Article-14-letter.pdf>.

10. Referral submitted by the Republic of North Macedonia (2022). URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2022-04/State-Party-Referral-North-Macedonia.pdf>; Referral submitted by Japan (2022). URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2022-04/JAPAN_referral.pdf.

11. Referral submitted by Montenegro (2022). URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2022-04/20220321164751497-ukraine-referral-montenegro.pdf>; Referral submitted by Chile (2022). URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2022-04/20220401-Chile-Letter-to-OTP.PDF>.

12. Statement of ICC Prosecutor, Karim A.A. Khan QC, on the Situation in Ukraine: Receipt of Referrals from 39 States Parties and the Opening of an Investigation (2022). URL: <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-situation-ukraine-receipt-referrals-39-states>.

13. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. *Офіційний вісник України* від 26.09.2014 2014 р., № 75, том 1, стор. 83, стаття 2125.

14. Гутник В.В. Право на захист у міжнародних кримінальних судах: доктрина та практика: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.11 / Гутник Віталій Володимирович; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2018. 442 с.

15. Joint investigation team into alleged crimes committed in Ukraine.

URL: <https://www.eurojust.europa.eu/joint-investigation-team-alleged-crimes-committed-ukraine>

3.4. Проблеми соціальної адаптації та професійної інтеграції ветеранів війни в Україні

Війна в Україні створила ряд особливих соціальних ризиків та значним чином загострила існуючі соціальні ризики, оскільки військова агресія російської федерації проти України за своєю сутністю є процесом, який обумовлює складні та нестабільні умови життя людей, що перебувають у зоні активних бойових дій чи знаходяться (перемістились) на відносно безпечні території України. Серед таких груп осіб найбільш соціально вразливими можна вважати учасників бойових дій і членів родин, а також членів родин померлих та загиблих захисників та захисниць. Питання забезпечення соціальних гарантій, соціального захисту захисників і захисниць, безумовно, є пріоритетом для України, що зазначено президентом та урядом. Вказана тематика на сьогодні є наболілою і актуальною, потребує ретельного вивчення і виважених підходів у складний воєнний час для України.

До 24 лютого в Україні налічувалося майже один мільйон учасників бойових дій, що складало 3 % відсотки від загальної кількості громадян України. Після 24 лютого 2022 року ситуація різко змінилася, оскільки більшість ветеранів, які з 2014 року боронили Україні під час різних хвиль мобілізації, були уже демобілізовані зі Збройних сил України, і впродовж семи років інтегрувалися у цивільне життя. Але з приходом російської навали знову взяли до рук зброю і стали на захист України. Міністерство у справах ветеранів проводить різні оцінювання і на сьогодні прогнозується, що після

нашої перемоги кількість учасників бойових дій і членів родин, а також родин загиблих наших воїнів, зростає у багато разів. Тому існує потреба у забезпеченні професійного супроводу ветеранів війни під час їхньої соціальної інтеграції у цивільне життя та сприянні їхньому економічному добробуту на знак вдячності за подвиги і за захист України.

На нашу думку, дуже важливим є впровадження ефективного державного управління процесу переходу від військової служби до цивільного життя, у результаті якого кожен український ветеран має почуватися фізично та духовно здоровим, стати соціально захищеним. Кабінет Міністрів України затвердив Стратегію формування системи переходу від військової служби до цивільного життя на період до 2032 року, а також План дій щодо допомоги ветеранам в адаптації на наступні два роки [1]. Урядом визначено чотири ключові стратегічні цілі, процес моніторингу та організаційного забезпечення. Система переходу включає різні види допомоги супроводу, від психологічної до професійної адаптації ветеранів. Зокрема, стратегія передбачає: оновлення законодавства України, що спрямовано на впровадження системи переходу від військової служби до цивільного життя; розроблення переліків послуг у системі переходу відповідно до категорії учасників цієї системи та порядків їх надання; формування системи моніторингу за якістю надання таких послуг та оцінки їх якості; впровадження новітніх інформаційних технологій накопичення та автоматизованого оброблення інформації у системі переходу та забезпечення взаємодії електронних реєстрів; підвищення

рівня заінтересованості територіальних громад щодо використанні потенціалу учасників системи переходу.

Слід наголосити, що Міжнародна організація з міграції та Міністерство закордонних справ Німеччини у співпраці з Міністерством у справах ветеранів України розпочали 18-місячний проєкт, що спрямований на підвищення стійкості України шляхом інтеграції на рівні громад та зміцнення потенціалу психосоціальної підтримки ветеранів, членів їхніх сімей та громад. Таким чином, проєкт «Шлях стійкості», який фінансується Урядом Німеччини, зокрема Міністерством закордонних справ Німеччини, буде підтримувати державні ветеранські політики, місцеві органи влади, 14 громадських організацій та установ. Загалом на його реалізацію виділено 4,8 млн євро[2].

В Україні розпочалось створення центрів ветеранського розвитку, яке ініціювало Міністерство ветеранів в рамках формування уніфікованої системи переходу від військової служби до цивільного життя ветеранів війни. Система переходу від військової служби до цивільного життя ветеранів війни є загальнонаціональним проєктом, реалізація якого дозволить ветеранам отримати все необхідне для того, щоб інтегруватися у суспільство і розвивати післявоєнну економіку України. Запровадження центрів ветеранського розвитку стане ключовим поштовхом запуску ефективної системи супроводу ветеранів війни та членів їхніх сімей після звільнення та протягом року для задоволення їхніх освітніх потреб, підвищення рівня конкурентоспроможності на ринку праці та запровадження підприємницьких ініціатив.

Однією із проблем є те, що після безпосередньої участі у бойових діях військовослужбовці та ветерани, які повертаються додому мають труднощі під час адаптації до цивільного життя. Учасники бойових дій гостро відчують несправедливість свого становища і перешкоди в адаптації до цивільного життя. Тому, що подолання життєвих стресів мають відігравати важливу роль у реінтеграції військовослужбовців та ветеранів після повернення з війни [3, с. 49-51]. На нашу думку, Центри ветеранського розвитку покликані забезпечити соціально-психологічний супровід та правову підтримку ветеранів, проведення профорієнтаційної роботи, сприяння перепідготовці та підвищенню кваліфікації ветеранів, підтвердження професійних кваліфікацій, здобутих шляхом неформального навчання, взаємодія суб'єктів господарювання, які надають послуги з посередництва у працевлаштуванні ветеранів, реалізацію програм з розвитку ветеранських підприємницьких ініціатив, а також надання інформаційно-консультаційних послуг з питань професійної адаптації ветеранів.

Щодо ситуації на ринку праці станом 2022 року, тобто до початку військового наступу російської федерації 24 лютого 2022 року, рівень безробіття серед ветеранів був відносно низьким, але ситуація із працевлаштуванням ветеранів була досить нестабільною. Кожен п'ятий ветеран, який завершив військову службу або службу у правоохоронних органах, підтвердив відсутність постійного місця роботи протягом останніх шести місяців. Ветерани називали різні проблеми з працевлаштуванням, пов'язані з інвалідністю, хронічними захворюваннями або статусом учасника

бойових дій. Інші називали причиною погіршення можливості їхнього працевлаштування після повернення до цивільного життя свою тривалу відсутність у середовищі цивільної зайнятості. Представники НУО, які співпрацюють з ветеранами, зазначали, що ветерани часто потребують перекваліфікації, оскільки військовий досвід трансформує погляди та цінності людини і ветерани починають шукати інший шлях для самореалізації [4, с.43].

Слід наголосити, що Хорватія створила одну з найкращих у світі моделей соціального захисту ветеранів війни та їхньої реінтеграції у мирне життя, накопичила значний досвід ефективної реалізації державної ветеранської політики. Адже через війну за незалежність у 1991-1995 роках пройшло майже все доросле чоловіче населення цієї європейської країни. Тому хорватський досвід турботи про ветеранів може виявитися найбільш прикладним для України [5]. Таким чином, Україна має вдосконалювати досвід Хорватії, який для нас є надзвичайно цінним та корисним, зважаючи на значну кількість ветеранів та членів їхніх сімей, якими держава має опікуватись та забезпечувати соціальний захист, надавати медичну та психологічну підтримку, сприяти у перенавчанні та працевлаштуванні, допомогати у започаткуванні власної справи, підвищувати їхню конкурентоспроможність на ринку праці.

Не зважаючи на те, що війна ще триває держава та суспільство має напрацьовувати дієві механізми для якомога скорішої та ефективної адаптації та соціалізації даної категорії осіб. Таким чином, вирішення питання адаптації в соціумі, соціалізація та працевлаштування захисників і захисниць може бути лише

завдячуючи спільним зусиллям всіх учасників соціального діалогу та бажанню адаптуватися та працювати самої людини не дивлячись на життєві перешкоди.[6, с. 371-373]

Як наслідок, результатами мають бути упровадження інституту адаптації та підтвердження професійної кваліфікації ветеранів, створення акредитованих центрів ветеранського розвитку, супровід ветеранів війни протягом року після звільнення з подальшим перезапуском складових їх професійної адаптації та задоволення освітніх потреб ветеранів війни та членів їхніх сімей. Тому відновлення професійних навичок, перекваліфікації, залучення до новітніх освітніх програм дозволить забезпечити повний цикл соціальної реінтеграції як комплексу заходів, які будуть спрямовані саме на забезпечення, повернення ветерана у цивільне середовище з метою створення умов для його психологічної реабілітації, фахової підготовки, єдиної системи соціальних послуг і стандартів, забезпечення процесу супроводження ветерана від моменту прийняття рішення про звільнення. Ветераном війни повинні починати опікуватися після його рішення не продовжувати контракт і до безпосередньої перепідготовки та працевлаштування.

Список використаних джерел:

1. Схвалено Стратегію переходу військовослужбовців до цивільного життя. URL: <http://www.golos.com.ua/article/369874>
2. Уряд Німеччини виділив 4,8 млн.євро на підтримку ветеранів, членів їхніх родин та сімей полеглих Захисників URL:

<https://mva.gov.ua/ua/news/uryad-nimechchini-vidiliv-48-mln-yevro-na-pidtrimku-veteraniv-chleniv-yihnih-rodin-ta-simej-poleglih-zahisnikiv>

3. Сіньова Л.М. Щодо забезпечення права на психологічну підтримку ветеранів Захисників/Захисниць України та членів їх сімей Вплив ідей Л.Й. Петражицького на сучасну політико-правову доктрину (до 156 річчя від дня народження науковця): матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 13 квітня 2023 р.). Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 92 с. С. 49-51

4. Реінтеграція ветеранів в Україні. Національне опитування Лютий 2022 рік URL: https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/VETERANS%E2%80%99%20REINTEGRATION%20IN%20UKRAINE_UKR-NEW.pdf

5. Хорватія передала Мінветеранів свої правові напрацювання щодо захисту ветеранів. URL: <https://mva.gov.ua/ua/news/horvatiya-peredala-minveteraniv-svoyi-pravovi-napracyuvannya-shchodo-zahistu-veteraniv-cej-praktichnij-dosvid-bude-vikoristano-v-ukrayini-yuliya-laputina>

6. Сіньова Л.М. Щодо адаптації та соціалізації ветеранів: порівняльний аналіз. Актуальні питання розвитку юридичної науки і практики в умовах воєнного стану та мирної розбудови: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (5 травня 2023 року): ел. збірник. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2023. 721 с. С. 371-373.

3.5. Інтерпретаційно-правова діяльність Конституційного суду України як засіб модернізації Конституції України

Конституційні положення розраховані на тривалу дію, характеризуються високим рівнем узагальнення. А розвиток суспільних відносин обумовлює трансформацію політичних, економічних, соціальних умов життєдіяльності, державотворчі процеси. Всі ці фактори витребовують модернізацію, удосконалення норм конституції, зміну їх змісту відповідно до сучасних реалій в процесі їх реалізації.

Слід зауважити, що з часу прийняття Конституції України вона піддавалася модернізації шляхом реформування, яке й досі вважається незавершеним процесом. Перманентні заходи, які мали місце, не забезпечили на належному рівні створення конституційно-правових механізмів публічної стабілізації.

Водночас реалії сьогодення витребовують якісно оновленого конституційного регулювання, що базуватиметься на виважених підходах з урахуванням кращих світових практик. Адже «модернізація виступає як комплексний процес який забезпечує не лише трансформацію конституційно-правового регулювання, але і зміну сутності доктринальних підходів науки конституційного права до проблеми визначення ролі Конституції України на сучасному етапі розвитку нашої держави» [1, с. 21].

І вона відбувається не тільки завдяки внесенню змін до Конституції України, але і в такий спосіб як тлумачення її норм. Саме

Конституційному Судові належать повноваження щодо визначення міри модернізаційних процесів, їх характер і наслідки.

Зазвичай в юридичній літературі важливість тлумачення пов'язують з «відірваністю» юридичних приписів від реальних суспільних відносин (особливо коли йдеться про нормативні акти чи договори, які були прийняті більше ніж 50 років тому); наявністю у нормативно-правових актах спеціальних, багатозначних, оцінних правових понять; нечіткістю, недбалістю, недоглядом правотворчих органів (часом їх воля знаходить своє відображення вельми схематично); необхідністю, яка випливає зі змісту самого нормативного акта (використовуються вирази «інші», «тощо») [2, 3, 4].

Вважається, що тлумачення норм права загалом виступає своєрідною інтелектуальною рушійною силою всього процесу правового регулювання, забезпечує адекватне розуміння волі законодавця через презумпцію конституційності нормативних актів та інше [5, с.76], оскільки його сутність полягає в тому, що суб'єкт інтерпретаційної діяльності адаптує правовий акт до тих змін, які відбуваються в суспільних відносинах, адже тлумачення норми права не може постійно і назавжди зберігати лише той зміст, який був їй наданий у момент її прийняття [6].

Щодо модернізації то в довідкових джерелах термін «модернізація» трактується як оновлення, удосконалення, надання будь-чому сучасного вигляду, переробка відповідно до сучасних вимог; штучне перенесення сучасних понять, термінології тощо на минулі часи, яким це не властиво [7].

В юридичних джерелах категорію «модернізація» розглядають як постійно триваючий процес змін суспільного буття заснованим на творчому підході до практичного застосування нових знань та нових концепцій політичного устрою. механізм постійного вдосконалення правовідносин шляхом системної реалізації відповідними суб'єктами права конституційних норм і принципів», як «практику еволюційного розвитку конституційної системи», яка «не пов'язана з радикальними її змінами [8]; конституційну модернізацію – як динамічний аспект буття конституції, який проявляється в її удосконаленні; функціональні характеристики забезпечення конституційного реформування, що має за мету створення оптимальної моделі конституції, яка відповідає вимогам і викликам, що стоять перед національною правовою системою, державою і соціумом для їх належного функціонування та адаптації до змін у майбутньому [1, с. 16].

В Україні модернізація конституційних положень шляхом створення формально-обов'язкових правил-роз'яснення змісту норм Конституції України, й фіксації їх в інтерпретаційно-правових актах може відбуватися в межах компетенції Конституційного Суду України відповідно до положень чинних джерел права. Цей суб'єкт є уповноваженим органом держави з роз'яснення змісту норм Основного Закону України шляхом усунення неточностей в їх розумінні, з'ясування сенсу, з метою реалізації Конституції України та пристосування її норм до потреб держави й суспільства, що постійно змінюються [9, с. 100].

Офіційне тлумачення норм Конституції України відбувається через застосування технології інтерпретаційно-правової діяльності, формування правових позицій. Водночас на законодавчому рівні відсутнє формальне закріплення вимог щодо таких дій.

Вважається й неефективною з точки зору засобів тлумачення заміна законодавцем поняття «правові позиції» на поняття «юридичні позиції». Слід зауважити, що зміст поняття «правові позиції» є ширшим, ніж поняття «юридичні позиції». Вживане законодавцем поняття звужує його зміст, зокрема в частині застосування лише юридичних аргументів, на підставі яких вони формуються. Натомість інтерпретаційно-правова практика інших держав, свідчить про використання правових аргументів (зокрема і соціальних) в широкому їх розумінні. У вітчизняній практиці також наголошується на важливості використання правових аргументів, оскільки об'єктивно аргументовані інтерпретаційно-правові приписи мають формально-обов'язковий характер і забезпечують однотипне розуміння змісту норм Конституції України [10, с. 220].

Незважаючи на важливість інтерпретаційно-правової діяльності Конституційного Суду України в контексті модернізації конституційних положень, нині спостерігається практично її згорання. Все це зумовлює науковий пошук розв'язання проблемних питань у цій сфері, з огляду на те, що держава Україна функціонує в складних умовах повномасштабної війни та активного поступу незворотнім європейським та євроатлантичним курсом.

Список використаних джерел:

1. Бондаренко О.В. Конституційна модернізація: онтологічне розуміння, аксіологічна значущість, компаративна цінність: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2019. 256 с.
2. Ведерніков Ю.А., Папірна А.В. Теорія держави і права: навчальний посібник. К.: Знання, 2008. 333 с. 350.
3. Легка О. Динамічне юридичне тлумачення: практика Європейського суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право: науково-практичний господарсько-правовий журнал*. 2016. № 10. С. 119-123.
4. Палешник С.І. Тлумачення в судовій практиці: поняття, особливості, види: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2016. 185 с.
5. Малишев Б.В., Москалюк О.В. Застосування норм права (теорія і практика): навч. посібник; за заг. ред. Б.В. Малишева. К.: Реферат, 2010. 260 с.
6. Суходубова І.В. Динамічне тлумачення як засіб адаптації текстуальної форми законодавства до змін суспільних відносин. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2014. № 2. С. 264-272.
7. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ: Голов. ред. Укр. рад. енцикл., 1974. 775 с.
8. Кампо В. Інструмент конституційної модернізації. *Голос України* 2009. 12 листопада

9. Сліденко І.Д. Тлумачення конституції: питання теорії і практики в контексті світового досвіду: наукове видання. Одеса: Фенікс, 2003. 233 с.

10. Мельничук С. М. Правові форм реалізації функцій сучасної держави Україна. дисс. ... д. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2019. 484 с.

3.6. Правові засади діяльності публічної служби під час війни

Сучасні держави та їх об'єднання неможливо уявити без публічної служби. При цьому дане поняття має різний зміст в теорії права для високорозвинених країн та країн, що розвиваються, а також неоднозначно сприймається українськими науковцями. Як відомо, інформаційне суспільство сприяє активному обміну науковими напрацюваннями і для вітчизняних адміністративної та конституційної наук важливим є використання відповідних сучасних міжнародних підходів правого розуміння та застосування категорії публічної служби. Варто також оптимізувати позитивні міжнародні концепції розуміння та функціонування публічної служби в публічне адміністрування України під час війни. Тому дослідження публічної служби є актуальним на всіх етапах державотворчих процесів, зокрема й під час війни.

Предметом даного дослідження є правова основа публічної служби під час війни. Задля його розкриття потрібно проаналізувати зміст публічної служби та окреслити правову основу діяльності публічних службовців під час війни в Україні.

Дослідження науковців з питань публічної служби наявні у всіх адміністративно-правових школах, проте основна частина з них присвячена окремим інститутам (поліцейське, прокурорське право тощо) даної підгалузі адміністративного права (як службового права). Крім цього частину відносин публічної служби досліджують

науковці-конституціоналісти, управлінських наук (в тому числі менеджери), політологи й соціологи.

Оскільки питання впливу війни на країну має розглядатись як комплексна характеристика її впливу на політичний, економічний, соціальний лад та безпеку, і виходить за межі даного дослідження, обмежимось лише характеристикою правової основи діяльності публічних службовців в умовах воєнного стану в Україні.

Отож, категорію «публічна служба» часто сприймають майже тотожною з «державною службою», проте остання є лише одним із видів публічної служби. Варто зазначити, що інституту державної служби набагато більше досліджений у національній правовій системі, але сприймається як невід'ємна частина публічної служби (public services) в економічно високо розвинутих країнах. В. Малиновський зазначає, що у «системі публічної служби виокремилися цілі групи посад, які неможливо об'єднати у понятті «державна служба», що об'єктивно потребувало введення у вітчизняний законодавчий обіг універсального терміна, який би об'єднав зазначені види служб. Саме таким є термін «публічна служба», котрий в адміністративних системах західних країн має тривалу історію» [1,с.44]. Варто погодитись із твердження Н. Янюк, що «у світі немає жодної універсальної моделі, яку можна було б використати під час формування національного інституту публічної служби. Проте врахування досвіду зарубіжних країн, передовсім членів Європейського Союзу, дасть змогу визначити основні засади публічної служби в Україні і сприятиме створенню відповідної законодавчої бази» [2, с. 162].

В Україні поняття публічна служба уперше було запроваджено на законодавчому рівні у Кодексі адміністративного судочинства України 2005 року (надалі – КАСУ) [3]. В ньому її визначено як «діяльність на державних політичних посадах, у державних колегіальних органах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, інша державна служба, патронатна служба в державних органах, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування» [3]. Таке визначення є фактично характеристикою тих видів діяльності суб'єктів публічної адміністрації, як і реалізують публічний інтерес. Проте кожен з перелічених видів публічної служби буде мати як спільні, так і спеціальні ознаки, що їм притаманні, а розуміння публічної служби в цілому має охоплювати всі ці види.

Розгляд правових засад діяльності публічної служби варто почати з Конституції України [4] – як Основного Закону та фундаменту функціонування публічної служби в Україні. Зокрема, діяльність осіб на політичних посадах пов'язана з Верховною Радою України (Розділ 4 Конституції), Президента України (Розділ 5), Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади (Розділ 6 Основного Закону України); професійна діяльність суддів та прокурорів з правосуддям (Розділ 8 Конституції України) та Конституційним Судом України (Розділ 12); служба в органах місцевого самоврядування пов'язана з місцевим самоврядуванням (Розділ 11) та ін.

Проаналізувавши напрацювання науковців щодо публічної служби варто виділити широке та вузьке розуміння публічної служби, що пов'язано не тільки з традиційним та новітнім тлумаченням предмета адміністративно-правового регулювання, але і з такою категорією сучасної адміністративно-правової науки як публічна адміністрація; філософсько-правовими питаннями суспільного договору; тлумаченням принципу верховенств права як основи правової системи.

Наприклад, О. Петришин є прихильником широкого трактування публічної служби і розуміє її як державну, муніципальну службу та службу в недержавних організаціях (громадських організаціях, політичних партіях та навіть окремих приватних підприємствах) [1, с. 45]. На нашу думку, такий підхід пов'язаний із широким трактуванням категорії «публічна адміністрація», що включає в себе діяльність всіх суб'єктів, яка спрямована на реалізацію суспільного блага/інтересу та фінансується публічними коштами, а також приватними на благодійних засадах. Для того, щоб детально проаналізувати широке розуміння публічної служби потрібно вивчати її не тільки в межах адміністративного права, але й інших галузей права, зокрема конституційного; а також на основі економічної науки – менеджменту (управління) та публічних фінансів, політології, психології й соціології.

На основі вузького розуміння публічна служба – служба в апараті органів державної влади та місцевого самоврядування [1, с. 44]. Багато науковців трактують публічну службу як професійну, політично нейтральну діяльність осіб, на адміністративних посадах в

органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування. Тобто не включають сюди осіб на політичних посадах, діяльність суддів, прокурорів, що не дає змоги повноцінно охарактеризувати цю категорію та суперечить законодавчому підходу (визначення в КАСУ), а також обмежують публічних службовців держави тільки виконавчою гілкою влади, попри те, що формування органів влади у країні здійснюється не тільки за принципом поділу влад на три гілки, але і за принципом інституційності (для тих органів влади, які характеризують державу як інституцію і створені на основі історичного розвитку – наприклад, Збройні Сили України, Рада Національної безпеки та оборони, Рахункова палата, Національний Банк України, Служба безпеки, тощо). До публічної служби також варто віднести професійну організаційно-розпорядчу діяльність в органах державної влади: глави держави, парламенту, судів та місцевого самоврядування.

О. Лазор та І. Шелепницька визначають публічну службу як професійну діяльність публічних службовців органів та установ, підпорядкованих політичній владі, які забезпечують виконання чинного законодавства та нормативно-правових актів [1, с. 45].

На нашу думку, цей підхід обмежує коло посад, які відносяться до публічної служби, найперше, політичних, а також діяльність суддів і прокурорів. Найбільш логічним, на нашу думку, є третій підхід, котрий відносить до публічної служби всі види служби в державних органах та органах місцевого самоврядування, а також інших органах, що здійснюють функції держави або місцевого самоврядування. При цьому, ми погоджуємось із зауваженнями В.

Авер'янова та О. Андрійко, які зазначають, що «зважаючи на те, що публічно-правовий статус мають (наразі — повинні мати) не всі працівники органів виконавчої влади і виконавчих органів місцевого самоврядування, поняття публічної служби можна обмежити службою тих працівників, які безпосередньо виконують повноваження публічної адміністрації» [10]. Слово «публічна», крім поєднання державного та самоврядного елементів, підкреслює також, чий інтерес повинні захищати службовці — усього суспільства (громади), а не приватний чи корпоративний. Таким чином, «публічна служба є особливим видом діяльності осіб, що працюють в органах публічної адміністрації (іноді й в інших публічних інституціях), та основним завданням яких є забезпечення реалізації публічних інтересів» [11, с. 18].

У наукових працях виокремлюють такі ознаки публічної служби:

(1) виникнення правовідносин на підставі фактичного складу, обов'язковим елементом якого, відповідно до норм чинного законодавства про державну службу і службу в органах місцевого самоврядування, є акт призначення на посаду чи результат виборів;

(2) постійність та професійна основа виконання службовцем своїх повноважень;

(3) зайняття публічної посади в органі публічної влади;

(4) спрямованість діяльності службовців на задоволення публічних інтересів, визначених державою і забезпечених правом інтересів [12, с. 271–272].

Отже, теоретично, публічну службу можна визначити як правовий та соціальний інститут служби суб'єктів публічної влади (публічної адміністрації), діяльність осіб на окремих посадах у державних органах, органах місцевого самоврядування та інших органах, що здійснюють функції держави або місцевого самоврядування і реалізують публічні інтереси з використанням публічних коштів.

Основними характеристиками публічної служби є те, що:

- вона охоплює публічних службовців, які здійснюють відповідні функції, що входять до компетенції державних органів та органів місцевого самоврядування, в яких вони проходять цю службу;
- включає службу в органах публічної влади і забезпечує безпосереднє публічне управління, основним ядром якого є публічне адміністрування (в тому числі обслуговування населення – надання публічних послуг, видом яких є адміністративні послуги);
- вона має законодавче та нормативне забезпечення, публічні службовці наділені окремим правовим статусом, а їх поведінка регулюється спеціальними законодавчими актами;
- публічні службовці мають пройти спеціалізовану систему підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації, поєднана із системою вищої та післядипломної освіти.

Класифікація видів публічної служби і публічних службовців є різною, залежно від критерію. Пропонуємо, взявши за основу законодавче визначення публічної служби в КАСУ, виділити такі види публічних службовців:

1. Службовці/особи, які здійснюють діяльність на державних політичних посадах, у державних колегіальних органах (вид публічної служби – політична служба).

2. Судді та прокурори як публічні службовці системи правосуддя.

3. Службовці Збройних Сил України, Служби Безпеки України та інших органів військового типу (наприклад, Національної Гвардії, охорони громадського порядку), а також, які проходять альтернативну (невійськову) службу (вид служби – військова служба)

4. Державні службовці згідно Закону України «Про державну службу» [13] та іншої державної служби (поліцейська, дипломатична) і прирівняної до державної служби.

5. Патронатні службовці в державних органах, органах місцевого самоврядування, при службовцях на політичних посадах (помічники, радники, консультанти тощо).

6. Службовці в органах місцевого самоврядування (в тому числі в органах АРК).

Розглянемо ці види публічних службовців детальніше з окресленням їх ролі для публічного адміністрування в умовах війни.

Особи на державних політичних посадах – це вид публічних службовців, діяльність яких пов’язана з політикою та реалізацією публічної влади і публічного інтересу. Політика (грец. *πολιτική* - самоуправління в полісі, державні та суспільні справи, мистецтво управління державою) – одна зі сфер людської діяльності, спрямована на реалізацією цілей та інтересів задля регулювання різнорівневих взаємин між суспільними групами, державами й

народами [14]. Вона є стратегічною діяльністю органів у державі стосовно внутрішніх та зовнішніх взаємодій у формі дипломатії, торгівлі, міграційної політики, міжнародної співпраці, наукових і освітніх проектів, силової конкуренції, економічних та військово-політичних союзів [14].

Політика є сферою програмної діяльності академічних, релігійних інституцій; політичних партій і громадських організацій у конкретному соціальному середовищі. Вона спрямована на збереження або зміну наявного порядку, підтримання миру чи ведення війни, розподіл ресурсів, влади та власності у державі серед суб'єктів суспільних відносин. Політика вивчається політологією. З позиції науки публічного управління її можна визначити як конкретну організацію суспільного буття і процес вироблення важливих для суспільства рішень щодо формування та виконання завдань з реалізації публічного інтересу держави. А сам публічний інтерес держави (на основі теорії адміністративного права) має співпадати з волею більшості людей – виборців (народу, як джерела влади – конституційно-правовий підхід) які голосують за відповідні політичні сили (партії, окремих осіб) на основі підтримки їх програм реформ.

Політичні процеси відбуваються як усередині держави (вибори, агітація, ідеологія), так і за межами її суверенної території (дипломатія, зовнішня, міжнародна, наднаціональна, мультинаціональна, транснаціональна та світова політика). Зовнішню політику можуть забезпечувати як консенсусні / мирні (торгівля,

економічні зв'язки), так і конфронтаційні / насильницькі засоби (війна, агресія, експансія) [14]

Позитивний вплив політики на право проявляється через закладення в розроблених законах країни тих поглядів з вирішення питань, що відображені у програмах діяльності політичних партій та окремих діячів. Негативний вплив політики на право полягає у використанні правових форм впливу – правового примусу для усунення політичних опонентів (відкриття кримінальних справ, політичні переслідування тощо).

Загальною вимогою до публічних службовців багато науковців називають політичну нейтральність. Але ця ознака публічної служби не підходить для такого виду публічних службовців як особи на політичних посадах – тому що їхню діяльність неможливо відокремити від політики. Також, з реалізацією політики в різних сферах суспільного життя тісно переплітається діяльність виконавчої влади держави (Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій / військових адміністрацій). Проте, якщо законотворча діяльність прямо пов'язана з політичними поглядами на вирішення суспільних питань та проблем, то організаційна та виконавчо-розпорядча діяльність – опосередковано, оскільки не може суперечити законам країни.

До службовців на політичних посадах відносять народних депутатів, Президента України, членів Кабінету Міністрів України, керівників центральних органів виконавчої влади (міністрів, їх заступників), керівників інших державних органів, яких призначають за спеціальною процедурою обрання, відмінною від конкурсу на

зайняття посад за Законом «Про державну службу». Аналіз положень чинного законодавства про публічну службу та наукових джерел, які присвячені видам публічної служби і статусу публічних службовців в системі органів влади, дає можливість зробити висновок, що, наприклад, посада Уповноваженого у справах ЄСПЛ відноситься до політичних посад в системі органів виконавчої влади. Обумовлено це наступними чинниками: 1) правовий статус Уповноваженого у справах ЄСПЛ не відповідає ознакам та вимогам, що притаманні і висуваються до державних службовців, осіб патронатної служби та професійної служби; 2) законодавець неодноразово прирівнював статус Уповноваженого у справах ЄСПЛ із статусом заступника Міністра юстиції України, який визнається Законом України «Про центральні органи виконавчої влади» політичним службовцем в системі органів виконавчої влади [6].

Загалом можна виділити 2 основні категорії службовців на політичних посадах: які обираються на основі виборчого законодавства та призначаються за спеціальною процедурою, передбаченою законами України.

Службовці на політичних посадах беруть активу участь в публічному адмініструванні під час війни. Для прикладу, такі політичні діячі як народні депутати, згідно звіту за рік роботи Верховної Ради України під час війни від 24.02.2023 року [15], з 24 лютого 2022 року на засіданнях Верховної Ради України розглянули 825 питань порядку денного; прийняли 384 закони в цілому, зокрема, 50 - у новій редакції; проголосували 33 ратифікації та 15 денонсацій.

Парламентом прийнято приблизно 100 законодавчих актів, безпосередньо спрямованих на протидію збройній агресії російської федерації, зокрема, 9 заяв та 24 звернення до міжнародної спільноти із цього приводу. У сфері європейської інтеграції вже прийнято 39 законів, 31 законопроект взято за основу.

Комітетами Верховної Ради України для здійснення законопроектної діяльності з 24 лютого 2022 року проведено 799 засідань, на яких розглянуто 4305 питань.

Інтенсивним та важливим напрямом роботи Верховної Ради України також стали візити керівництва Парламенту України до країн Європи та світу з метою наближення Перемоги України, зокрема, інформування та просування таких питань як: рух України до членства в Європейському Союзі та Північноатлантичному Альянсі, створення спеціального трибуналу для російських воєнних злочинців і вищого керівництва рф, відшкодування росією збитків, завданих Україні, виключення країни-агресора з міжнародних організацій, а також продовження надання військової, фінансової та гуманітарної допомоги [15].

Для правового регулювання воєнного стану важливе значення має співпраця ВРУ та Президента України. Зокрема, Укази Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», та «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» потребують подальшого затвердження Законами України [17]. Діяльність Президента України під час війни включає 2 напрямки: всередині країни (участь в засіданнях РНБО, виконання функцій головнокомандувача, контроль за постачанням

армії та управлінськими рішеннями керівництва ЗСУ, участь у розробці соціальної, економічної, фінансової політики під час війни, призначення та звільнення керівних службовців ЗСУ та СБУ, присвоєння звань тощо) та у зовнішніх відносинах (дипломатична діяльність, зокрема щодо постачання зброї, інтеграції до ЄС та НАТО).

За рік повномасштабного вторгнення світові лідери неодноразово висловлювали свою підтримку у боротьбі України проти жорстокого російського агресора. Зокрема, відбулися 26 візитів голів національних парламентів та їхніх заступників і 28 — делегацій національних парламентів та міжнародних парламентських організацій.

Водночас за цей період за трибуною Верховної Ради України зі зверненнями до народних депутатів України та Українського народу виступили більше 20 іноземних представників іноземних держав.

Загалом, парламент України має швидко переорієнтувати роботу на воєнні рейки, вчасно реагувати на виклики, приймаючи вкрай актуальні і необхідні закони воєнного часу, спрямовані на якнайшвидшу ліквідацію та подолання наслідків військової агресії росії проти України.

Щодо Кабінету Міністрів України, то з початку повномасштабної війни український уряд мав багато роботи, оскільки саме цей орган влади забезпечує виконання законів України та уточнює «правила воєнного життя» підзаконними актами. Відтак постанови, які ухвалив Кабінет Міністрів України (КМУ) впродовж перших ста днів воєнного стану, можна розділити на два напрями:

адміністративне регулювання воєнного стану та регулювання економіки. Основні зміни стосувалися питань оборони, забезпечення війська, а також економічних питань : робота бізнесу та оподаткування, встановлення соціальних пільг, гуманітарного забезпечення тощо.

КМУ розпочав процес реєстрації воєнних збитків та відновлення інфраструктури і житлового фонду. Значну увагу приділили питанням санкцій проти росії та білорусі.

Загалом за сто днів воєнного стану КМУ прийнято понад 726 нормативно-правових актів, які ухвалив уряд. З них близько 350 документів стосуються воєнного стану, решта – розподілу фінансування, призначень та звільнень посадових осіб, а також змін, які не пов'язані безпосередньо з війною [16].

Діяльність публічних службовців на політичних посадах в Україні врегульована Конституцією України та спеціальними Законами. Окрім закріплення процедури обрання/призначення, обсягу повноважень та прав і обов'язків, значна увага на міжнародному рівні приділяється юридичній відповідальності публічних службовців. Наприклад у Франції, як і в інших розвинутих країнах, існує інститут «політичних чиновників». Вони користуються усіма привілеями чиновників, але не пов'язані з ієрархічною системою державно-адміністративного управління, оскільки із самого початку поставлені над нею. Фактично це ніби політична надбудова над формально нейтральним чиновництвом. У дійсності політичні чиновники відіграють визначальну роль у виробленні політики держави, на яку орієнтуються у своїй діяльності всі інші чиновники.

Серед таких відзначають членів уряду Франції. Уряд визначає й проводить політику Нації. Вирішення питання притягнення членів уряду до юридичної відповідальності належить до юрисдикції Вищої Палати Правосуддя. До складу Вищої Палати Правосуддя входять п'ятнадцять учасників, а саме: дванадцять членів Парламенту, що обираються в однаковій кількості Національними зборами й Сенатом з їхнього складу після кожного повного чи часткового відновлення цих палат; три судді Касаційного суду, при тому, що один з них головує у Вищій Палаті Правосуддя. Будь-яка особа, яка вважає, що вона зазнала збитків унаслідок злочину чи громадянського порушення, вчиненого членом уряду при виконанні ним своїх обов'язків, може подати скаргу в касаційну комісію. Французька правова доктрина базується на принципі загальної лояльності чиновника стосовно держави. Ця лояльність має пасивний характер, вона не потребує активного виявлення — вступу до правлячої партії чи підтримки урядового політичного курсу тощо. У Франції лояльність трактується більше як відданість нації та конституції, а не конкретному уряду [5].

Виконавча влада Німеччини відповідно до Конституції належить федеральному президенту, федеральному канцлеру й уряду. Федеральний уряд складається із федерального канцлера та федеральних міністрів. Наприклад, до останнього сформованого коаліційного уряду Німеччини входять, крім федерального канцлера, 15 федеральних міністрів. Кожний міністр керує своїм відомством самостійно в рамках директив. Разом з федеральними міністерствами до структури центральних органів виконавчої влади входять:

Відомство федерального канцлера та Відомство у справах друку та інформації, які підпорядковуються безпосередньо федеральному канцлеру. Федеративна Республіка Німеччина також чітко встановлює розподіл повноважень між власними політичними й адміністративними чиновниками.

Важливе значення для організації та функціонування публічної служби Німеччини відіграє п. 4 ст. 33 Основного закону ФРН, у якому передбачається існування на публічній службі осіб, пов'язаних «спільністю публічно-правових відносин служби та вірності». Їм, на відміну від звичайних службовців, доручається «виконання владних повноважень». Таку особливу групу становлять політичні й почесні чиновники. Зміст інституту політичних чиновників полягає в тому, що разом з урядом або окремим міністром обіймають посади і йдуть зі своїх постів найбільш близькі до його політичної програми співробітники адміністрації. У випадку зміни кабінету і його політичної платформи найбільш близькі співробітники колишнього уряду звільняються разом з ним. Таким чином забезпечується загальна політична лояльність і наступність апарату. Чиновникам після відставки виплачують компенсацію в розмірі трьохмісячного жалування, а потім – тимчасову пенсію. При порівнянні, такий обсяг адміністративно-правового статусу характерний більше патронатним службовцям в Україні. Незважаючи на політичність та владність своєї посади, чиновники позбавлені персоніфікації, що відрізняє державного політичного діяча від патронатного службовця. Чиновники несуть відповідальність за невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків. Порядок притягнення до відповідальності

передбачений Федеральним дисциплінарним уставом. Найголовніша та найсильніша в політичному плані державна посада – це федеральний канцлер. На відміну від усіх інших існуючих у зарубіжній практиці державних політичних діячів його посада є не призначуваною, а виборною. Він має право самостійно обирати міністрів як керівників найважливіших політичних органів влади. Крім того, канцлер визначає кількість міністерств і закріплює за ними сфери відповідальності. Призначення на посаду вищих посадових осіб цивільної служби кандидатів «ззовні» проводиться з обов'язкового схвалення комісіонерів, тобто членів Комісії зі справ цивільної служби [5].

Державні службовці як вид публічних службовців – це фізичні особи – громадяни України, які перебувають на державній службі. Вони займають посади державної служби в органах державної влади, інших державних органах, їх апараті (секретаріаті) (далі - державний орган), одержують заробітну плату за рахунок коштів державного бюджету та здійснюють встановлені для цієї посади повноваження, безпосередньо пов'язані з виконанням завдань і функцій такого державного органу, а також дотримуються принципів державної служби [13]. Окремими законами в Україні врегульовано діяльність таких специфічних видів державної служби як поліцейська [8] та дипломатична служби.

Служба в органах місцевого самоврядування - це професійна, на постійній основі діяльність громадян України, які займають посади в органах місцевого самоврядування, що спрямована на реалізацію територіальною громадою свого права на місцеве самоврядування та

окремих повноважень органів виконавчої влади, наданих законом [18].

Військові служби характеризуються специфічними цілями та завданнями, особливим порядком створення та проходження служби, а також особливими вимогами до професійної підготовки. Специфічними ознаками військової служби є здійснення охоронних функцій, які полягають у дотриманні правопорядку, територіальної цілісності та безпеки держави, охороні та захисті життя і здоров'я громадян, наявності чіткої системи підпорядкованості, суворої ієрархії особового складу та обов'язковості наказів для виконання. Прийом на військову службу здійснюється за вимогами щодо віку, стану здоров'я та фізичної підготовки. Військовослужбовці мають особливі зовнішні ознаки (форму, зовнішні знаки розрізнення) та спеціальні звання, що їм присвоюються. В Україні до військової служби належать військові державні службовці (Збройних Сил України, Служби безпеки України) та державні службовці правоохоронних органів (органів внутрішніх справ, державної прикордонної служби, Національної Гвардії тощо) [7, с.244].

Для ефективного функціонування публічної служби під час війни варто систематично підвищувати ефективність адміністрування та кадрової політики. Серед заходів можна виділити:

- створення чіткого правового з організаційно-економічного механізму відповідальності публічних службовців за результати управління шляхом їх інформування про цілі та завдання установ, організацій, в яких вони працюють, та оцінювання виконаної роботи;

- налагодження конструктивної взаємодії державних органів влади, органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання з урахуванням науково обґрунтованих теорій і концепцій, спрямованих на їх організаційну ідентифікацію та кінцеві ефективні результати діяльності; посилення правових гарантій, матеріальної і моральної зацікавленості державних службовців у якісному виконанні професійних обов'язків;

- перегляд та вдосконалення розподілу посадових обов'язків, подолання дублювання повноважень тощо;

- налагодження відкритого добору й розстановки кадрів шляхом створення всеукраїнського банку даних про наявність вакантних посад в органах публічної влади та їх здійснення періодичних ротацій в державних органах[9].

В період воєнного стану в Україні зростає значення таких якостей людини, як повага до закону, порядність, захист національних інтересів, гуманізм. Набуття рис порядності, професіоналізму, патріотизму – складний процес, що вимагає уникнення надмірної за політизованості кадрових призначень, квотних принципів та традиційної лояльності, що призводить до відвертого обслуговування посадовцями корпоративних інтересів, корупційних проявів і як наслідок дискредитації інститутів державної служби та служби в органах місцевого самоврядування [9].

Незважаючи на наявність проблем в системі публічної служби, є і позитивні тенденції публічного адміністрування під час війни. Зокрема:

- у перші тижні воєнного стану цивільним дозволили брати участь в обороні країни від окупантів (ВРУ унормувала питання видачі вогнепальної зброї та зняла відповідальність за її застосування проти російських солдатів, актуалізувала законом створення консультативних пунктів цивільного захисту та винагороду за передану військову захоплену техніку окупантів).

- Питання кадрового забезпечення української армії систематично розглядається всіма суб'єктами публічної влади. На рівні закону систематично розглядаються підстави відстрочення та звільнення від військової служби, служби у військах іноземців, військове капеланство, збільшення штату та фінансування Державної прикордонної служби України, спрощено питання присвоєння звань поліцейським.

- Посилення відповідальності за воєнні злочини (за диверсію та державну зраду в умовах війни, мародерство в умовах війни, образи чи погрози українським захисникам; за поширення інформації про місцезнаходження та пересування українських військ, за продаж гуманітарної допомоги, незаконне втручання в роботу інформаційних систем), впроваджено поняття колабораціонізму (різні форми підтримки окупантів) та відповідальності за нього.

- На рівні Закону від кримінальної відповідальності звільнено військових під час виконання бойових завдань, крім випадків порушення звичаїв війни або міжнародних договорів, у яких Україна бере участь, передбачено можливість скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації (крім злочинів проти основ національної безпеки України, а також

умисного вбивства, зґвалтування, грабежу, розбою, вимагань та низки злочинів проти громадської безпеки), скасовано кримінальну відповідальності у разі добровільної здачі зброї, бойових припасів, вибухових речовин та пристроїв.

- В умовах воєнного стану врегульовано роботу національної поліції, щодо поводження з військовополоненими та затриманими, допуску поліцейських до розмінування, збору біометричних даних, досудового розслідування (строк затримання без ухвали слідчого судді збільшено з 72 до 216 годин), унормовано початок досудового розслідування та фіксування його руху за відсутності доступу до Єдиного реєстру досудових рішень.

- Ухвалено Закон про співпрацю з Міжнародним кримінальним судом.

- Серед гуманітарних питань під правове регулювання потрапило питання, пов'язане з утриманням російських військовополонених, врегульовано правовий статус зниклих безвісти людей під час війни та створено посаду Уповноваженого з відповідних питань, врегульовано соціальний і правовий захист полонених українців та можливість отримання правової допомоги коштом держбюджету для потерпілих від сексуального насильства і катувань під час війни.

- Законом ВРУ заборонено проведення виборів та референдумів на територіях, які перебувають під тимчасовою окупацією російських військ, а також, затвердила особливості утворення та роботи військових адміністрацій у населених пунктах та скасувала конкурси на посади державної служби, у місцевих органах влади або

держустановах. На військовій адміністрації покладено повноваження щодо організації надання соціальних послуг під час дії воєнного стану.

- Визначено правовий режим на тимчасово окупованих територіях. Згідно із законом, тимчасово окупована росією територія є невід'ємною частиною України. На неї поширюється дія Конституції, всіх законів та міжнародних договорів України, а тимчасова окупація є незаконною і не дає російським загарбникам жодних територіальних прав. При цьому Кабінет Міністрів визначатиме лінію розмежування тимчасово окупованих територій та іншої території України, а РНБО зможе встановлювати на цій лінії тимчасовий прикордонний контроль [19]

Економічні питання також підпадали під зміни правового регулювання під час війни, зокрема фінансові допомоги, виділення коштів, питання оподаткування, трудове законодавство, питання децентралізації тощо.

Отже, на законодавчому рівні публічна служба визначена як діяльність на державних політичних посадах, у державних колегіальних органах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, інша державна служба, патронатна служба в державних органах, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування.

Теоретичне визначення публічної служби – соціально-правовий інститут діяльності суб'єктів публічної влади (публічної адміністрації), осіб на окремих посадах у державних органах, органах

місцевого самоврядування та інших органах, що здійснюють функції держави або місцевого самоврядування і реалізують публічні інтереси з використанням публічних коштів.

Публічна служба під час війни регулюється як тими правовими актами, які були прийняті до її оголошення так і новими, що приймаються під час дії воєнного стану. Діяльність публічних службовців у воєнний період полягає у швидкій адаптації до наявних умов, переорієнтуванні роботи на мілітаризацію, вчасному реагуванні на виклики, прийнятті актуальних і необхідних рішень під час воєнного часу, що спрямовані на перемогу України, якнайшвидшу ліквідацію та подолання наслідків військової агресії росії проти України.

Список використаних джерел:

1. Малиновський В. Я. Публічна служба в Україні: підручник. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2018. 312 с С.45-46 URL : <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/15844/1/%D0%9F%D1%83%D0%B1%D0%BB.%D1%81%D0%BB..pdf> (дата звернення: 26.06.2023).

2. Янюк Н. Актуальні проблеми формування публічної служби в Україні. Вісник Львівського університету. Серія: Юридична. 2010. Вип. 51. С. 162–167

3. Кодекс адміністративного судочинства України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 26.06.2023).

5. Армаш Н.О. Співвідношення державних політичних посад з посадами державної служби в органах виконавчої влади у країнах «західної демократії» // Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір: [Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 24 лютого 2023 р.] – Ст. 142-145

6. М. А. Баламуш, І. Лазарєва, Уповноважений у справах Європейського Суду з прав людини як суб'єкт публічної служби. Правова держава. 49'2023. С. 39-47 (45)

7. Яременко Є. Публічна служба в Україні. Матеріали X Всеукраїнської науково-технічної конференції здобувачів вищої освіти за підсумками досліджень у 2022 р. Факультет економіки та бізнесу (6-10 лютого 2023 р., м. Мелітополь). Мелітополь: ТДАТУ, 2023. С. 243-244

8. Зінченко С.О. Поняття адміністративно-правового статусу органів національної поліції України. Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір: [Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 24 лютого 2023 р.] Ст. 177-179

9. Паляниця В.А., Андрушків Б.М., Ратинський В.В., Боярчук Н.А. Шляхи підвищення ефективності управління та реалізації державної кадрової політики: правові та організаційно економічні механізми відповідальності за кінцеві результати управлінського

впливу. Матеріали XI Всеукраїнської науково-практичної конференції пам'яті почесного професора Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя, академіка НАН Миколи Григоровича Чумаченка: «Наука, інновації, бізнес:проблеми, перспективи і сьогочасні тренди розвитку», (Тернопіль, 26 травня 2023 року) С. 95-96 URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/41790/1/Zbirnyk_konf_2023.pdf#page=95(дата звернення: 26.06.2023).

10. Авер'янов В. Андрійко О. Актуальні завдання створення нового законодавства про державну службу в Україні. Юридичний журнал. № 8 (38). 2005. С. 53–55.

11. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. Тимощука В.П., Школика А.М. Київ: Конус-Ю, 2007. 735 с

12. Рунова Н. Публічна служба в Україні: проблеми дефініції. Публічне право. 2012. № 3 (7). С. 269–274.

13. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 26.06.2023).

14. Кондратенко О. Ю. Політика. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Політика> (дата звернення: 26.06.2023).

15. Рік роботи Верховної Ради України в умовах війни. Прес-служба Апарату Верховної Ради України
Опубліковано 24 лютого 2023, о 08:36. URL:

<https://www.rada.gov.ua/news/Top-novyna/233494.html> (дата звернення: 26.06.2023).

16. Доронцева Є. Державне регулювання під час війни: як Кабінет Міністрів України адаптував економіку до воєнного стану. Вокс Україна. 1 липня 2022 року. URL: <https://voxukraine.org/derzhavne-regulyuvannya-pid-chas-vijny-yak-kabinet-ministriv-ukrayiny-adaptuvav-ekonomiku-do-voennogo-stanu> (дата звернення: 26.06.2023).

17. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 6 лютого 2023 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/582023-45757> (дата звернення: 26.06.2023).

18. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 7.06.2001 зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14/ed20210801#Text> (дата звернення: 26.06.2023).

19. Доронцева Є. Державне регулювання під час війни: як Президент та народні депутати керували країною впродовж перших ста днів воєнного стану. Вокс Україна 20 червня 2022 року. URL: <https://voxukraine.org/derzhavne-regulyuvannya-pid-chas-vijny-yak-prezydent-ta-narodni-deputaty-keruvaly-krayinoyu-vprodovzh-pershyh-sta-dniv-voennogo-stanu> (дата звернення: 26.06.2023).

3.7. Забезпечення дії Конституції України Конституційним Судом України в умовах воєнного стану

У сфері діяльності конституційної юстиції слід звернути увагу на правові засади діяльності Конституційного Суду України в умовах воєнного стану. Тут, перш за все, слід зауважити, що за загальним правилом, незалежно від умов (звичайних чи надзвичайних), Конституційний Суд України повинен функціонувати постійно. Це впливає зі ст. 147 Конституції України, за якою Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених цією Конституцією випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції [1]. Діяльність Конституційного Суду України ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків.

Крім того, за ст. 148¹, держава забезпечує фінансування та належні умови для діяльності Конституційного Суду України. У Державному бюджеті України окремо визначаються видатки на діяльність Суду з урахуванням пропозицій його Голови [1].

Усе вищенаведене підтверджує на конституційному рівні, що функціонування досліджуваної інституції має у сфері організаційно-правового та матеріально-фінансового забезпечення реалізовуватись незалежно від умов (звичайних чи особливих).

На законодавчому рівні ці питання регулюються Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року

№ 2136-VIII. Згідно ст. 1 та ст. 2 вказаного Закону України, Конституційний Суд є органом конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України. Крім того, Конституційний Суд України здійснює свою діяльність на засадах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, відкритості, повного і всебічного розгляду справ, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків [2].

Враховуючи сказане, на законодавчому рівні також належним чином визначено статичні засади функціонування Конституційного Суду України як у звичайних, так і у надзвичайних умовах.

Наступним аспектом дослідження є практичні аспекти функціонування Конституційного Суду України в умовах воєнного стану. Тут доцільно зазначити, що Конституційний Суд України в умовах воєнного стану не припиняє здійснювати свої конституційні функції. В умовах воєнного стану положення Закону України «Про Конституційний Суд України» щодо поширення інформації про його діяльність у межах відкритості, гласності тощо мають застосуватися зважено й обережно.

В окремих справах Конституційний Суд України змінив форму розгляду конституційного провадження з усної на письмову, але у Законі України «Про Конституційний Суд України» визначено, що письмова форма є основною. І це не лише питання безпеки у воєнний

час, адже надмірна відкритість окремих видів та форм інформації становить небезпеку і для суддів Конституційного Суду України, і для працівників Секретаріату Конституційний Суд України, і для сторін та учасників конституційного провадження, і громадян, які могли бути присутніми на відкритих пленарних засіданнях Великої палати чи сенатів Конституційного Суду України. Тому, звичайно, не може бути публічних повідомлень, наприклад, про порядки денні, про місце і час засідань, доступу до публічної інформації тощо [3, с. 31].

У звітному 2022 році Конституційним Судом України проведено 165 засідань та пленарних засідань Великої палати, що на 153 одиниці менше планового показника, та 132 засідання та пленарні засідання обох Сенатів, що на 46 одиниць менше планового показника. Окрім того, відбулося 78 засідань колегій суддів Конституційного Суду України при запланованому прогнозу показнику 146. Дану статистику Конституційний Суд України обґрунтовує військовою агресією російської федерації проти України. Окрім того, Конституційний Суд України певний час працював не в повному складі – 13 суддів, що призводило до відсутності кворуму на засіданнях Великої палати, Сенатів [4, с. 3].

Особлива увага конституційною юстицією у цей надзвичайно складний час приділялась розгляду незначної кількості поданих заявниками конституційних скарг. В основному Сенати Конституційного Суду України ухвалювали рішення за конституційними скаргами, зокрема, стосовно посиленого соціального захисту військовослужбовців; щодо поновлення строку

на оскарження рішення третейського суду; щодо презумпції невинуватості; щодо індивідуалізації юридичної відповідальності; щодо дискримінації у реалізації права на житло; щодо обов'язку позичальника сплатити суму позики, тощо. Так, другим Сенат Конституційного Суду України 6 квітня 2022 року ухвалив перше Рішення № 1-р(II)/2022 у справі за конституційною скаргою Поліщука Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 16³ Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (справа про посилений соціальний захист військовослужбовців), у якому визнав таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), пункт 4 статті 163 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011–XII зі змінами[5 с.33]. Цього ж числа, другим Рішенням № 2-р (II)/2022 Конституційний Суд України (Другий сенат) ухвалив у справі за конституційною скаргою Марго Поліни Олександрівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 1 частини п'ятої, частини сьомої статті 454 Цивільного процесуального кодексу України, у якому визнав такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), пункт 1 частини п'ятої, частину сьому статті 454 Цивільного процесуального кодексу України втім, що вони унеможливають поновлення судом строку на подання особою, яка є стороною, третьою особою в справі, розглянутій третейським судом, заяви про скасування рішення третейського суду [6 с.60].

8 червня 2022 року Конституційний Суд України (Другий сенат) ухвалив Рішення № 3-р(П)/2022 у справі за конституційною скаргою Кротюка Олександра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України (справа щодо презумпції невинуватості), у якому цей пункт, згідно з яким кримінальне провадження закривається в разі, якщо «набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, вчинене особою», визнав таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним) [7 с.8].

У Рішенні № 4-р(П)/2022 у справі за конституційними скаргами Барсегяна Геворка Сенекеримовича та Ліненко Наталії Миколаївни (щодо індивідуалізації юридичної відповідальності), ухваленому 15 червня 2022 року, Конституційний Суд України (Другий сенат) визнав таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), абзац другий статті 485 Митного кодексу України, у резолютивній частині Рішення вказавши, що зазначений абзац, визнаний неконституційним, втрачає чинність через шість місяців із дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення та рекомендував Верховній Раді України привести нормативне регулювання, установлене абзацом другим статті 485 Митного кодексу України, що визнаний неконституційним, у відповідність із Конституцією України та цим Рішенням [8 с.25].

Доцільно акцентувати увагу на тому, що становленню конституційної юстиції в Україні передувало розвиток даної інституції в Європі та світі. Загальновизнаним у всіх країнах є те, що

конституції мають вищу юридичну силу щодо інших джерел права. З цього випливає принцип конституційної законності, з огляду на який нормо-установча діяльність має здійснюватися згідно з конституцією та при неухильному її дотриманні. Кожна правова норма, видана будь-яким державним органом, набирає юридичної сили тільки тоді, коли правила поведінки, що містяться в ній, не суперечать приписам конституції. У разі прийняття будь-яким державним органом закону чи іншого нормативного акту, що суперечить конституційним нормам, він може бути визнаний юридично зовсім незначущим. Ця функція покладається на інститут конституційного контролю (нагляду).

Розглядаючи поняття «конституційний контроль» (нагляд) у звичайних чи надзвичайних умовах, слід мати на увазі, що у конституціях зарубіжних країн використовуються різні найменування цієї державної функції:

- 1) конституційний контроль,
- 2) конституційний нагляд,
- 3) конституційна юрисдикція, охорона конституції тощо.

Існують також різні погляди з цього питання в юридичних, наукових і навчальних виданнях. Щоб уникнути різночитань, надалі застосовуватимемо термін «конституційний контроль», зважаючи на особливу функцію влади, головним змістом якої є підтримка та забезпечення конституційної законності. У цьому сенсі під конституційним контролем треба розуміти будь-яку форму перевірки на відповідність конституції, тобто несуперечливість їй актів і дій органів публічної влади, а також громадських об'єднань, які

виконують публічні функції або беруть участь у здійсненні публічної влади [9].

Тут слід зазначити, що ідея конституційного контролю вперше зародилася на початку XVII ст. у Великобританії та була реалізована в діяльності Таємної ради, яка визнавала закони легіслатур (законодавчих зборів) колоній недійсними, якщо вони суперечили законам англійського парламенту та загальному праву.

Проте у сучасному вигляді доктрина конституційного контролю вперше була сформульована й застосована Верховним Судом США. Хоча Конституція США не наділила Верховний Суд правом установлення відповідності законів Конгресу до Конституції, Верховний Суд ще у 1803 р. оголосив, що федеральна Конституція – вищий закон країни, і будь-який закон Конгресу, який суперечить Конституції, може бути визнаний судом як неконституційний.

З того часу Верховний Суд США за свою більш як 200-річну історію здобув практично безспірну репутацію суверенного національного арбітра і, власне, являє собою «четверту владу в державі».

Згодом цей приклад наслідували й інші держави: 1848 р. конституційний контроль був частково введений у Швейцарії, 1853 р. – в Аргентині, 1891 р. – у Бразилії, 1917 р. – в Уругваї.

До Першої світової війни конституційний контроль з'явився у Норвегії, Греції, а після її закінчення набув поширення в інших європейських державах [10].

У тому, що інститут конституційного контролю належить безпосередньо до системи судів, є певна логіка. Адже існує поняття

конституційної юстиції, а судова влада як більш широке явище охоплює його. У Грузії також Конституційний Суд текстуально інтегрований у конституції із загальними судами.

Проте у конституціях багатьох інших зарубіжних держав конституційний контроль текстуально виділяється у самостійний інститут, який не належить до судової влади (Республіка Білорусь, Республіка Болгарія, Франція, Іспанія та ін.). Це зумовлено тим, що функції органів конституційного контролю мають певну специфіку [10].

Згадані органи не можна вважати просто органами правосуддя. Це підтверджується, зокрема, тим, що органи конституційної юстиції мають повноваження розглядати так звані юрисдикційні справи, наприклад, у спорах про компетенції між вищими органами держави. Такі спори часто набувають політичного характеру.

Це свідчить про те, що фундаментальні гілки влади не виключають існування інших функціонально самостійних правових інститутів, зокрема інституту конституційного контролю.

Більше того, необхідність і важливість охорони конституції, забезпечення відповідності законодавчих та інших нормативних актів конституції, верховенства права в юридичній практиці та правозастосовній діяльності, стримування будь-якої гілки влади у випадках виходу за межі конституції та підтримування балансу всіх гілок державної влади зумовлює об'єктивну потребу в особливій гілці влади - контрольній (наглядовій) [10].

Потреба у самостійно функціонуючому інституті конституційного контролю є особливо очевидною у державах

перехідного періоду від тоталітаризму до демократії, для яких властивими є гостра політична боротьба, протистояння різних гілок влади, втручання однієї гілки влади у сферу діяльності іншої, ослаблення органів законодавчої та підсилення органів виконавчої влади.

За цих умов функціонування інституту конституційного контролю набуває особливо демократичного характеру як гаранта конституції та конституційної законності. Це підтверджує те, що функції конституційного контролю повинні здійснювати органи, які посідають самостійне місце і є організаційно відокремленими від інших гілок влади [10].

Враховуючи вітчизняний та зарубіжний досвід, важлива роль відводиться відповідальності Конституційного Суду України в умовах воєнного стану, де можна виділити як перспективну, так і ретроспективну конституційно-правову відповідальність. Вважаємо, що перспективний та ретроспективний аспекти конституційно-правової відповідальності також можна поєднати і у нашому дослідженні. Тому доцільно виділити наступні аспекти: 1) позитивна та негативна конституційно-правова відповідальність Конституційного Суду України; 2) позитивна та негативна конституційно-правова відповідальність органів Конституційного Суду України; 3) позитивна та негативна конституційно-правова відповідальність суддів Конституційного Суду України.

У рамках цього дослідження слід звернути увагу на першому аспекті, тобто на конституційно-правовій відповідальності самого Конституційного Суду України в сучасних умовах. При цьому, його

відповідальність на конституційному та законодавчому рівнях не диференціюється залежно від звичайних чи надзвичайних умов (включаючи правовий режим воєнного стану).

Приступаючи до дослідження позитивної конституційно-правової відповідальності Конституційного Суду України, доцільно зауважити, що вона впливає з ч. 1 ст. 7 Закону України «Про Конституційний Суд України» та базується на його повноваженнях, зокрема:

1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

2) офіційне тлумачення Конституції України;

3) надання за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України, або Кабінету Міністрів України висновків про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість;

4) надання за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України висновків про відповідність Конституції України (конституційність) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою;

5) надання за зверненням Верховної Ради України висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту в межах, визначених статтями 111 і 151 Конституції України;

6) надання за зверненням Верховної Ради України висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України;

7) надання за зверненням Верховної Ради України висновку про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України;

8) вирішення питань про відповідність Конституції України та законам України нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим за зверненням Президента України згідно з частиною другою статті 137 Конституції України;

9) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України [11; 12].

Позитивна відповідальність Конституційного Суду України також впливає з ч. 4 § 27 Регламенту Конституційного Суду України, за яким на засіданнях Суд:

1) ухвалює рішення про дострокове звільнення з посади Голови Суду, заступника Голови Суду;

- 2) ухвалює постанову про персональний склад делегацій Суду та їх керівників, про участь суддів Конституційного Суду у науково-практичних конференціях, симпозіумах, фахових національних, міжнародних, інших заходах;
- 3) визначає деталі мантиї;
- 4) створює постійні комісії Суду та затверджує положення про них;
- 5) затверджує склад Науково-консультативної ради та Положення про неї;
- 6) затверджує склад редакційної ради "Вісника Конституційного Суду України";
- 7) затверджує структуру і штатний розпис Секретаріату;
- 8) затверджує положення про Секретаріат, Архів Суду, Бібліотеку Суду, вносить зміни та доповнення до них [11];
- 9) призначає на посаду та звільняє з посади керівника Секретаріату, першого заступника, заступників керівника Секретаріату;
- 10) розглядає пропозиції щодо обсягу фінансування Суду, затверджує кошторис на кожний фінансовий рік;
- 11) заслуховує інформацію Голови Суду, а у разі його відсутності – заступника Голови Суду або Судді, який виконує обов'язки Голови Суду, про ефективність використання Секретаріатом бюджетних коштів на утримання і забезпечення діяльності Суду;
- 12) затверджує порядок організації поховання суддів Конституційного Суду, суддів Конституційного Суду у відставці;

13) затверджує текст щорічної інформаційної доповіді Суду;

14) затверджує порядок забезпечення онлайн-трансляцій відкритої частини пленарних засідань Сенату, Великої палати;

15) вирішує інші питання внутрішньої діяльності Суду, не пов'язані з конституційним провадженням [13; 14].

Отже, позитивна конституційно-правова відповідальність КСУ безпосередньо базується на належному виконанні ним своїх повноважень.

Що ж стосується негативної конституційно-правової відповідальності КСУ, то вона прямо не передбачена законодавством. На наш погляд, формою такої відповідальності може стати втрата ним повноважності відповідно до ст. 10 Закону «Про Конституційний Суд України», за якою він є повноважним здійснювати конституційне провадження, якщо у його складі є щонайменше 12 суддів Конституційного Суду, які набули повноважень. Проте у цьому випадку втрата повноважності безпосередньо залежить від індивідуальної відповідальності та втрати конституційно-правового статусу понад 1/3 суддів від загального складу Конституційного Суду України [11].

Наступна проблема щодо реалізації принципів та норм чинної Конституції України, пов'язана з настроями окремих політиків-радикалів щодо прийняття нової конституції в умовах війни з Росією (2014-2023р.р.). Звісно, суспільна небезпека таких проєктів є надзвичайно серйозною. Тільки завдяки громадському суспільству, яке сформувалось після «Революції Гідності» та

сучасних воєнних дій з країною агресором російської федерації, цей сценарій не знайшов своєї підтримки.

На наш погляд сьогодні не потрібна нова Конституція України, а нові підходи до її виконання. Діючий Основний Закон держави потрібно вдосконалювати за активної участі державних інститутів, зокрема, Президента України Верховної Ради України, судової влади та Конституційного Суду України [15 с.86].

Отже, за результатами дослідження можна зробити наступні висновки:

1) на конституційному рівні діяльності КСУ слід констатувати, що функціонування досліджуваної інституції має у сфері організаційно-правового та матеріально-фінансового забезпечення реалізовуватись незалежно від умов (звичайних чи особливих). На законодавчому рівні ці питання регулюються Законом України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року № 2136-VIII. Згідно ст. 1 та ст. 2 вказаного Закону України, Конституційний Суд є органом конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України. Крім того, Конституційний Суд України здійснює свою діяльність на засадах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, відкритості, повного і всебічного розгляду

справ, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків;

2) практично-прикладні аспекти діяльності Конституційного Суду України дозволяють констатувати, що дана інституція в умовах воєнного стану функціонує належним чином як у частині розгляду конституційних подань чи конституційних звернень, так і у частині конституційних скарг. Це відповідає не лише вимогам чинного законодавства України, а й вимогам правосуддя та юстиції, які ставляться у частині потенційного членства у ЄС;

3) питання конституційно-правової відповідальності Конституційного Суду України на рівні Конституції України (Розділ XII), Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року та на рівні Регламенту Конституційного Суду України, затвердженого Постановою Конституційного Суду України від 22 лютого 2018 року не враховують належним чином особливостей формування, реорганізації та функціонування даної державно-правової інституції в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР з наступними змінами і доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text/> .

2. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 року № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>.

3. Карелова Г. А. Функціонування Конституційного Суду України в умовах воєнного стану. *Функціонування Конституції України та проблеми реалізації її норм в умовах воєнного стану*: матеріали Регіональної науково-практичної конференції (Дніпро, 27 червня 2022 р.); укладачі : канд. юрид. наук, доц. Л. М. Сердюк, І. О. Смірнова. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 31–35.

4.URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/plan_dijalnosti_na_2023-2025_roku_na_23.01.23onovlennuj.doc

5. Вісник Конституційного Суду України № 1-2, 2022р. ст.33

6. Вісник Конституційного Суду України № 1-2, 2022р. с.60

7. Вісник Конституційного Суду України № 3-4, 2022р. с.8

8. Вісник Конституційного Суду України № 3-4, 2022, с.25

9. Органи конституційного контролю в зарубіжних країнах.
URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ZqizEKahN34>.

10. Органи конституційного контролю в зарубіжних країнах.
URL: <http://nkker.com/wp-content/uploads/2021/04/23.04-KPZK-P-3132.pdf>.

11. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 року № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19>.

12. Коментар судді Конституційного Суду України Сергія Головатого щотижневику «Юридическая практика» (15.01.2019).
URL: <http://www.ccu.gov.ua/publikaciya/komentar-suddi-konstytucijnogo-sudu-ukrayiny-sergiya-golovatogo-shchotyzhnevyku>.

13. Про Регламент Конституційного Суду України: Постанова Конституційного Суду України від 22 лютого 2018 року № 1-пс/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001710-18#n12>.

14. Закон України «Про Конституційний Суд України». Науково-практичний коментар. Станом на 02.09.2019 р. URL: <https://www.yakaboo.ua/zakon-ukraini-pro-konstitucijnij-sud-ukraini-naukovo-praktichnij-komentar.html>.

15. Розвадовський В. І. Досвід 25-ї річниці сучасного українського конституціоналізму та 30-річчя української державності: здобутки і втрати, проблеми та перспективи: матеріали наукових онлайн-дебатів (у формі круглого столу) м. Івано-Франківськ, 25 червня 2021 р. 120 с.

Розділ 4.

Трибуна Молодих Науковців

4.1. Свобода як основоположна цінність українського конституціоналізму

Свобода є основною складовою гармонійного розвитку суспільства, де людина може вільно виражати свою думку, відстоювати свої права, здійснювати свої плани та діяти відповідно до своїх переконань. Вона стимулює інновації, творчість та активну громадську участь, що сприяє розвитку суспільства та підвищенню якості життя.

Однак, в контексті сучасної України, де є виклики щодо дотримання прав людини та демократичних цінностей, важливо продовжувати обговорення та підтримку ідеї свободи. Це означає активну участь громадськості, медіа, політичних лідерів та інших сторін у формуванні та зміцненні конституційного порядку, який гарантує свободу і права кожного громадянина.

Тема «Свобода як основоположна цінність українського конституціоналізму» є дуже актуальною і важливою для розуміння конституційної системи України та її цінностей.

Актуальність цієї теми особливо проявляється в контексті сучасних викликів і перешкод, з якими стикаються права і свободи людини в Україні. Збереження та захист свободи стають особливо важливими в умовах конфліктів, воєнного стану або інших екстремальних ситуацій.

Український конституціоналізм має важливе значення для забезпечення рівних прав і можливостей для всіх громадян, незалежно від їхньої національності, релігії чи політичних переконань. Він сприяє побудові справедливого та демократичного суспільства, де права та свободи кожного громадянина захищені та поважаються.

Мета дослідження теми «Свобода як основоположна цінність українського конституціоналізму» полягає в глибшому розумінні значення свободи в контексті конституційного порядку України.

Проблемні питання теорії та практики українського конституціоналізму та свободи, як основоположної його цінності вивчалось такими вітчизняними ученими, як: А. З. Георгіца, В. М. Кампо, О. М. Мироненко, А. О. Селіванов, О.В. Скрипнюк, Ю. С. Шемшученко та іншими.

Перш за все, почну з визначення що таке «свобода» та «конституціоналізм», та їх взаємодію.

В свою чергу, поняття «свобода» можна розглядати у двох аспектах: негативному («свобода від», незалежність) та позитивному (можливість вільного творчого розвитку особистості, так звана «свобода для»). Похідною є саме «свобода від», що гарантує нам звільнення від певних обмежень, гарантує вільне волевиявлення у власних діях, проте позитивна свобода індивіда означає можливість людини реалізувати своє власне «я», мати гнучкі обставини для здійснення цього процесу та досягати бажаних результатів.[2, с.150]

Конституціоналізм – це державно-правова система конституційної організації сучасного суспільства, заснована на

утвердженні права, демократії та конституційно-правової свободи людини, яка включає: конституцію і конституційне законодавство, конституційну правосвідомість та правопорядок і його функції, громадянське суспільство, права і свободи людини, і має на меті управління публічною владою в забезпечення свободи людини.

Свобода є однією з головних цінностей українського конституціоналізму, яка визначає права і свободи людини та гарантує їх захист від держави. Українська Конституція гарантує різноманітні права і свободи громадян, такі як свобода слова, свобода думки, свобода віросповідання, свобода зібрань та багато інших. На українських теренах питання прав людини та їх захисту порушувалися ще в Конституції Пилипа Орлика 1710 р. Остаточне становлення прав людини і громадянина як абсолютної соціальної цінності пов'язане з поваленням феодалізму й проголошенням за часів буржуазних революцій свободи людини. Конституція – це основний нормативно-правовий акт, який має найвищу юридичну силу.

Основний Закон України містить у собі розділ II про права, свободи та обов'язки людини і громадянина. Теорія права і юридична практика розрізняють поняття «права людини» і «права громадянина». У першому випадку деться про права, пов'язані із самою людською істотою, її існуванням і розвитком. За Конституцією України, до цього виду прав належать право на життя (ст. 27), право на повагу до гідності людини (ст. 28), право на свободу та особисту недоторканність (ст.29), право на невторчання в особисте і сімейне життя (ст. 32) тощо. Щодо прав громадянина, то вони зумовлені

сферою відносин людини з державою. Прикладом прав громадянина, закріплених Конституцією України, є право на свободу об'єднання в політичні партії (ст. 36), право брати участь в управлінні державними справами (ст. 38), право на проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій (ст. 39), право на соціальний захист (ст. 46) тощо. [2, с.155]

Свобода в контексті українського конституціоналізму також означає відсутність будь-якого абсолютного диктату держави та визнання невід'ємних прав людини, які не можуть бути порушені ніякими законодавчими актами чи рішеннями влади.

Захист конституційно-правової свободи людини у контексті сучасного українського конституціоналізму міститься у двох площинах, а саме: захист від держави (її можливого свавілля) та захист державою. Захист конституційно-правової свободи людини державою полягає в існуванні юридико-правового механізму захисту прав та свобод людини і громадянина.

«У підрозділі 3.1 Конституції України «Конституційно-правова свобода як цінність та мета сучасного українського конституціоналізму» аргументується, що свобода людини у суспільстві має безпосередньо відображення у праві, затверджується, втілюється й реалізується через право. Конституційно-правова свобода як прояв демократично-правової сутності конституціоналізму – це свобода в межах, окреслених правом і заснованою на ньому конституцією держави.»[3]

Одним з визначних досягнень українського конституціоналізму є створення механізмів для захисту прав і свобод громадян.

Конституція України передбачає наявність Конституційного Суду, який забезпечує контроль за конституційністю законів та рішень органів влади. Це дозволяє гарантувати дотримання конституційних прав громадян і захищати їх від можливих порушень.

Однак, важливо пам'ятати, що свобода не є абсолютною. Вона обмежується встановленими правилами та нормами, які забезпечують гармонію між свободою і відповідальністю. Український конституціоналізм передбачає розумні обмеження свободи в інтересах національної безпеки, громадського порядку та прав інших осіб.

Історично Україна була свідком великих змін та перетворень. Наше суспільство продовжує розвиватися і ставити перед собою нові завдання. У цьому контексті свобода виконує важливу роль у побудові справедливого, демократичного та правового суспільства. Вона надає можливість громадянам брати активну участь у політичному, економічному та соціокультурному житті країни.

Навіть в умовах сьогодення, воєнного стану, основні принципи конституціоналізму повинні лишатися незмінними, що дозволяє конституційній системі функціонувати для досягнення своїх цілей, а саме: утвердження конституційних і правових свобод людини, тобто прав людини і громадянина в будь-якій екстремальній ситуації прав і свобод людини, насамперед для їх забезпечення та захисту.

Більше того, відповідно до частини другої статті 157 Конституції України, незмінність Конституції України, яка не може бути змінена в умовах воєнного або надзвичайного стану, є однією з

незмінних цінностей конституціоналістської парадигми в умовах воєнного стану.

Український конституціоналізм активно розвивається і вдосконалюється, враховуючи вимоги сучасного суспільства і міжнародні стандарти.

Відбуваються зміни в Конституції України з метою покращення захисту прав громадян та забезпечення більш широких можливостей для розвитку особистості.

У підсумку можу додати, що свобода є основоположною функцією українського конституціоналізму, оскільки вона стоїть в центрі цінностей та принципів, закріплених в Конституції України. Вона забезпечує права та свободи громадян, визнає їхню гідність і самовизначення, а також забезпечує механізми захисту цих прав. Свобода, обмежена відповідальністю, сприяє розвитку демократичного суспільства та підтримує рівновагу між інтересами індивіда та суспільства.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>
2. Конституція України в контексті сучасних парадигм «Тодиківські читання». URL: <https://ccu.gov.ua/library/ukrayinskyu-konstytucionalizm-vyklyky-narodzheni-svobodoyu-xv-todykivskichytannya>

3. Дисертація Крусян А.Р. «Сучасний український конституціоналізм: теорія і практика». URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/50594276.pdf>

4.2. Термінологічна архітектура сфери місцевого самоврядування як концепція змін Конституції України

Сучасний період розвитку нашої держави диктується різними факторами, які зумовлюють перманентні зміни чи трансформації в тих чи інших сферах суспільного життя, в тому числі й місцевого самоврядування. І якщо в інших галузях життєдіяльності держави реформаційні процеси мають позитивні результати, то сфера місцевого самоврядування потребує суттєвих напрацювань для створення не лише дієздатних органів місцевого самоврядування, але й приведення термінології цієї сфери в єдино зрозумілий поняттєвий ряд.

Особливої актуальності для України це питання набуло з часу підписання та ратифікації Угоди про асоціацію з Європейським Союзом чим було висловлено готовність привести національне законодавство у відповідність з європейським, зокрема і в цій сфері. Разом з тим на рівні Конституції та законів України і відповідно в наукових джерелах спостерігається різночитання термінів «місцеве самоврядування» але власність «комунальна», «місцеве самоврядування як право територіальної громади» за національним законодавством, але за Європейською хартією місцевого самоврядування – «місцеве самоврядування це право і спроможність органів місцевого самоврядування». На доктринальному рівні вживаються й такі терміни як «муніципальна влада», «муніципальне управління» та інші, які не мають нормативного закріплення.

Все це зумовлює уточнення термінологічного апарату з огляду на потребу конституційних змін, які мають завершити реформу місцевого самоврядування та приведення українського законодавства до відповідності з європейським у цій сфері.

Держава Україна в 1997 році ратифікувала Європейську хартію місцевого самоврядування [1], а в 2009 році підписала Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах місцевого органу влади [2]. Такі дії є свідченням згоди на обов'язковість цих міжнародних документів, а їх положення стають юридично обов'язковими для держави. Згідно з положеннями ст. 1 Європейської хартії місцевого самоврядування кожна Сторона зобов'язується вважати для себе обов'язковими статті частини першої у порядку та обсязі, передбачені у статті 12 цієї Хартії.

Таким чином, обов'язковою для України є концепція місцевого самоврядування за якою місцеве самоврядування означає право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання та управління суттєвою часткою публічних справ, під власну відповідальність, в інтересах місцевого населення. Це право здійснюється радами або зборами, члени яких вільно обираються таємним голосуванням на основі прямого, рівного, загального виборчого права і які можуть мати підзвітні їм виконавчі органи.

Незважаючи на це в національному законодавстві дещо по іншому трактується місцеве самоврядування, зокрема як: право територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно

вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України (ст. 140 Конституції України) [3]; гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України (ст. Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні») [4].

З огляду на зазначене в національному законодавстві зміщується акцентування з органів місцевого самоврядування на територіальну громаду, статус якої й досі не визначений. На доктринальному рівні у зв'язку з цим точаться дискусії, що загалом негативно впливає й на реформування цієї сфери.

Практики та теоретики вважають, що доцільно відмовитися від терміну «громада», оскільки він часто має потрійне трактування: територіальна громада як спільнота жителів, громада як населений пункт, громада як орган місцевого самоврядування, що може призвести до істотних законодавчих та управлінських колізій. Підтримується також позиція, що поняття «територіальна громада» функціонально відповідає вживаному в європейській практиці поняттю «муніципалітет» і його запровадження дасть змогу відмовитися від термінів, що характеризують тип населеного пункту – село, селище, місто, ОТГ. Щодо сільських, селищних та міських рад то це муніципальні ради (орган місцевого самоврядування муніципалітету) [5; 6, с. 88].

І такі зміни видаються доцільними з огляду на європейську практику та євроінтеграційний поступ нашої держави. Так, зокрема в Республіці Польща за Конституцією та іншими законодавчими актами муніципалітет представляє найнижчий рівень територіального поділу та є його основною одиницею, що організовує суспільство таким чином, щоб максимально ефективно та результативно задовольнити потреби окремих осіб та всієї громади (ст. 164 Конституції Польщі) [7].

Зважаючи на зазначене важливим кроком в реформуванні сфери місцевого самоврядування буде «впровадження в національній практиці європейського принципу, за яким базовим рівнем місцевого самоврядування повинен бути муніципалітет і його територія не повинна обмежуватись населеним пунктом, громада має співпадати з муніципалітетом [8]. І такі висловлювання не мають штучного характеру, адже здебільшого термін «муніципалітет» трактується як автономна територіальна одиниця (населений пункт) із спільнотою жителів, муніципальною власністю, місцевим бюджетом і виборним органом місцевого самоврядування.

Щодо інших широко вживаних понять таких як «місцеве управління», «муніципальне управління» та «місцеве самоврядування» то побутує думка, що це слова одного синонімічного ряду й мають подібне функціональне навантаження. [6, с. 88].

Слід звернути увагу й на вживаний в Україні термін «комунальний» (комунальне господарство, комунальна власність), що відповідає французькій моделі місцевого самоврядування, елементи

якої використані при побудові системи управління розвитком первинних адміністративно-територіальних утворень у нашій державі [9].

Як свідчить зарубіжний досвід термін «муніципальне утворення» співвідноситься з терміном «адміністративно-територіальна одиниця» тобто він є більш ширшим за змістом ніж «населений пункт». Муніципальне утворення – це первинна адміністративно-територіальна одиниця держави, в межах якої здійснюється місцеве самоврядування, володіє певними ресурсами, у процесі реалізації своєї місії, яка полягає в наданні комплексу послуг територіальній громаді та забезпеченні стандартів життя населення. А населений пункт може бути однією із складових, які утворюють муніципальне утворення.

Таким чином на часі є термінологічна архітектура сфери місцевого самоврядування, яка буде основою для внесення змін як до Конституції України, так і профільного законодавства.

Список використаних джерел:

1. Європейська хартія місцевого самоврядування: Хартія, Міжнародний документ № 994_036 від 15.10.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036/stru#Stru. (дата звернення: 04.06.2023).
2. Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах місцевого органу влади: Протокол; Міжнародний документ від 16.11.2009р. № 994_946. URL:

- https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_946#Text (дата звернення: 04.06.2023).
3. Конституція України: Конституція, Закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show>. (дата звернення: 04.06.2023).
4. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України, №280/97-ВР від 21.05.1997р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 04.06.2023).
5. Данко С., Нитка В. Муніципалітети повіти та префекти: що очікувати від реформи. Голос України. 2020. URL: <http://www.golos.com.ua/article/330212> (дата звернення: 04.06.2023).
6. Куценко Т. Ф., Пінтелей І. В. Ключові термінологічні засади управління соціально-економічним розвитком муніципалітетів в Україні. Економіка та держава. 2021. № 2. С. 84–91. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.2.84
7. Małgorzata Kmak. The Municipal Council in the Polish Local Government Structure: Selected Aspects. ROCZNIK ADMINISTRACJI PUBLICZNEJ. 2020. (6). 128-143. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/7-Kamk-RAP-2020.pdf> DOI 110.4467/24497800RAP.20.007.12901(дата звернення: 04.06.2023).
8. Гуненкова О.В. Муніципальні адміністративні послуги як особливий вид діяльності органів місцевого самоврядування. Демократичне врядування. 2016. Вип. 16-17. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_\\$2016_16\\$17_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_$2016_16$17_17) (дата звернення: 04.06.2023).

9. Євсєєва О.О. Формування і розвиток соціальної інфраструктури муніципальних утворень. ТРАЕКТОРІА НАУКИ. International electronic scientific journal. 2016. № 6 (11). URL: <http://lib.kart.edu.ua/bitstream/123456789/14481/1/Ievsieieva.pdf> (дата звернення: 04.06.2023).

4.3. Основні аспекти відповідальності за діяння, встановлені статтею 111-1 Кримінального кодексу України та їх відповідність Конституції

З початком повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України завдання захисту основ її національної безпеки стало пріоритетним. У цей час з'явилися конкретні загрози конституційному ладу та територіальній цілісності, як збоку держави агресора, так і громадян нашої держави, котрі знаходяться на окупованій території, та на добровільній основі починають співпрацювати з окупантами.

У нашій державі зазначене питання є особливо актуальним, тому що з початку окупації української території збільшилась кількість ситуацій, коли громадяни України почали очолювати незаконні органи влади створені на таких територіях, або ж займати у них інші посади чи співпрацювати із нелегітимною владою. Так виникла потреба у протидії держави таким антидержавним проявам і це відповідає воєнним реаліям сьогодення.

З 15 березня 2022 р. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 03.03.2022 до Кримінального кодексу України внесено статтю 111-1 “Колабораційна діяльність”. Статтею було охоплено велику кількість складів кримінальних правопорушень, що стосуються співпраці із державою агресором[3].

У частині 1 та 2 статті 111-1 КК було виділено такі види колабораційної діяльності, як:

- публічні заклики до підтримання рішення, дії держави агресора, збройних формувань, окупаційної адміністрації, до співпраці з ними, до невизнання поширення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями України, до проведення незаконних виборів, референдумів на тимчасово окупованій території;

- добровільне зайняття посади у незаконних органах влади (або обрання до них), судових, правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території.

За діяння у ч. 1 статті 111-1 КК встановлено покарання у вигляді позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років, а у ч. 2 статті 111-1 КК під санкцією встановлено позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої. Таке рішення законодавця створює потребу у вдосконаленні даних норм.

Згідно із ч. 1 ст. 12 КК, кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки і злочини [1]. Кримінальним проступком є передбачене Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі, а злочинами, в свою чергу, вважаються діяння, за вчинення яких передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі більше трьох

тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі.

Необхідно взяти до уваги, що розділ КК, в якому розташована ст. 111-1, має назву «Злочини проти основ національної безпеки України» [1], і на сьогодні це єдиний розділ Особливої частини цього Кодексу, який фактично передбачає встановлення відповідальності виключно за злочини, а не за правопорушення у цілому. Це проявляється у правильному застосуванні юридичної техніки, а також побудови самої юридичної конструкції та відповідності самої кримінально-правової норми назві розділу Особливої частини КК України.

Враховуючи вище наведене, можна сказати, що частини 1 та 2 статті 111-1 КК ототожнюють свої діяння із кримінальними проступками, а не із злочинами. Це породжує небажані правові наслідки та складнощі, які можна розглянути детальніше.

В основу поділу кримінальних правопорушень на проступки та злочини береться характер та ступінь суспільної небезпеки відповідних кримінальних діянь. Ступінь суспільної небезпеки кримінальних проступків є, безперечно, нижчим, а ніж злочинів. Це є важливим аргументом, при розв'язанні питання щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності, звільнення від відбування покарання, при умовно-достроковому звільненні від відбування покарання. Також у особи, засудженої за вчинення кримінального проступку, після відбуття нею покарання відсутня судимість, на відміну від особи, засудженої за скоєння злочину, яка вважається судимою із моменту набрання вироком суду законної сили і після

відбуття покарання протягом строку погашення судимості, який є встановлений законом.

Поділ діянь на кримінальні проступки та злочини суттєво впливає на порядок кримінального провадження у зв'язку із вчиненням відповідних правопорушень. Так, згідно статті 215 КПК України передбачається дві форми досудового розслідування - досудове слідство, яке є характерне для злочинів та дізнання, що належить до кримінальних проступків [2]. Дізнання має дещо спрощений порядок досудового розслідування, а також проводиться спеціальним суб'єктом – дізнавачем. Потрібно додати, що статтею 381 КПК України передбачена можливість застосування спрощеного провадження щодо кримінальних проступків.

У ст. 1 Конституції України встановлено, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава [4]. Діяння «Колабораційна діяльність» входить до розділу КК «Злочини проти основ національної безпеки України», які вважаються найсерйознішими загрозами для безпеки держави, незалежності, конституційному ладу та її існування такою, як встановлено ст.1 Конституції. Також ст. 17 Конституції встановлює, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу [4]. З цього виходить, що злочини проти основ національної безпеки, включаючи колабораційну діяльність, не лише порушують інтереси держави, але й становлять загрозу для інтересів суспільства та українського народу

в цілому і відповідальність за них повинна бути пропорційна нанесенню шкоди.

Отже, можна зробити висновок, що межі відповідальності встановленої у частині 1 та 2 ст. 111-1 КК встановлені не відповідно до ступеня небезпеки кримінального злочину, що не відповідає інтересам держави та суспільства та внаслідок чого передбачені у них діяння належать до категорії кримінальних проступків. Дана ситуація потребує якісного та професійного вдосконалення.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Дата оновлення: 28.04.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv> (дата звернення: 20.06.2023).

2. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI Дата оновлення: 28.04.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 20.06.2023).

3. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану: Закон України від 3 березня 2022 р. № 2113-IX <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#Text> (дата звернення: 20.06.2023).

4. Конституція України: Основний Закон від 28 черв. 1996 р.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. (дата звернення: 20.06.2023).

4.4. Constitutional Foundations for Ensuring the Rights of Volunteers in Times of Martial Law. (Конституційні основи забезпечення прав волонтерів в умовах воєнного стану).

The full-scale war has put many people in a difficult situation. In addition to state assistance, volunteers have come to the aid. As a result, hundreds of thousands of people have joined the volunteer movement, providing assistance in humanitarian headquarters, weaving camouflage nets, procuring ammunition, and more.

Anyone who strives to make a contribution to Ukraine's victory can become a volunteer. However, in order to help the population or the military effectively and efficiently during times of war, it is important to understand what volunteering is and how it works.

The beginning of the full-scale war has completely changed our attitude towards volunteering. Even those who had never thought about it before have started to get involved. Volunteering now is not just an opportunity to self-realize but also to be involved in our future victory and personally contribute to its achievement [1].

Furthermore, for many people, the assistance of volunteers has become a matter of survival. They deliver food, medicine, and other critically important items to affected cities and villages where shops are not operating, and they evacuate people from dangerous regions. In such situations, volunteers save lives.

We must understand that volunteer activity is voluntary, socially oriented, non-profit activity carried out by volunteers through the provision of volunteer assistance.

One of the broadest spectrums of volunteering is humanitarian assistance, as it includes assistance to all people in need, such as orphans, people with disabilities, the elderly, low-income families, and more. This assistance can manifest itself in meeting certain material needs as well as providing psychological support from volunteers. The Law of Ukraine "On Humanitarian Aid" defines humanitarian aid as "targeted, address-specific free assistance in monetary or in-kind form, in the form of non-repayable financial assistance or voluntary donations, or assistance in the form of performing work, providing services provided by foreign and domestic donors for humanitarian reasons to recipients of humanitarian aid in Ukraine or abroad, who are in need of it due to social vulnerability, material insecurity, severe financial conditions, the occurrence of emergencies, in particular as a result of natural disasters, accidents, epidemics and epizootics, ecological, technological, and other disasters that pose a threat to the life and health of the population, or severe illness of specific individuals, as well as for the preparation for the armed defence of the state and its defence against armed aggression or armed conflict." It should be noted that some volunteers may provide social counselling and legal services, which are also forms of humanitarian assistance [2].

Volunteers can be citizens of Ukraine, foreigners, and stateless persons who are lawfully present in Ukraine and are capable of acting. Individuals aged 14 to 18 can engage in volunteer activities with the consent of their parents (guardians), adoptive parents, foster parents, or caregivers. Persons aged 14 to 18 cannot provide volunteer assistance in the areas defined in paragraphs eight and nine of Article 1 of the Law of Ukraine "On Volunteer Activities," as well as in medical institutions.

Volunteers can provide volunteer assistance individually, but they are obliged to inform recipients of volunteer assistance that they do not cooperate with organizations and institutions that engage volunteers in their activities. Volunteers cannot provide individual volunteer assistance in the areas defined in paragraphs seven and eight of Article 1 of the Law of Ukraine "On Volunteer Activities."

A volunteer can obtain a volunteer certificate by carrying out volunteer activities in organizations and institutions that engage volunteers in their activities. In general, it can be said that every person engaged in charitable activities is guided by their own personal internal motives. Unfortunately, the question of motivation of volunteers working to support the Ukrainian army has not been empirically researched yet. Perhaps this will be done in the future when the armed conflict is resolved. Therefore, currently, volunteer activities are a crucial aspect for the effective functioning of the state, as the new volunteer movement has demonstrated its ability to support the country in crisis situations. The basis of volunteer activities is the voluntary and selfless efforts of volunteers, as well as their humanitarian values combined with active efforts aimed at solving social problems [2].

The Ukrainian Constitution provides the fundamental constitutional principles for the legal support of volunteer activities in conditions of martial law. Some of them include:

- The right of individuals to engage in volunteer activities for the benefit of society and the state.
- The recognition and protection of the status of volunteers, ensuring their rights and freedoms.

- The promotion and support of volunteer activities by the state, as well as the establishment of legal frameworks for its implementation.

- The encouragement of public participation in addressing social issues through volunteer initiatives.

- The protection of volunteers from discrimination and the provision of equal opportunities for their involvement in volunteer activities.

- The establishment of mechanisms for cooperation between volunteers and state bodies, local self-government bodies, and public organizations.

- The recognition of the importance of volunteer activities for the development and cohesion of society [1].

These constitutional principles form the basis for the legal protection and facilitation of volunteer activities in Ukraine, including in the context of a state of war.

Some of them include:

1. Protection of rights and freedoms: Article 3 of the Constitution of Ukraine guarantees the protection of the rights and freedoms of individuals. This includes fundamental rights such as the right to life, liberty, personal integrity, freedom of thought, conscience, religion, freedom of expression, freedom of assembly, and others.

2. Volunteer status: The Constitution of Ukraine does not directly specify the status of volunteers, but it recognizes and supports the activities of volunteers. According to Article 10 of the Constitution, everyone has the right to voluntary work. This means that Ukrainian

citizens have the right to voluntarily participate in volunteer activities during a state of war.

3. Humanitarian law: Ukraine, as a state party to various international agreements, including the Geneva Conventions on the protection of war victims and other international humanitarian law documents, is obliged to ensure the protection of citizens, including volunteers, during armed conflicts.

4. State support: The Ukrainian Constitution stipulates that the state ensures social protection and assistance to citizens, including volunteers. In particular, Article 46 of the Constitution guarantees social protection of citizens in case of unemployment, illness, disability, maternity leave, and in other circumstances provided by law.

It is also important to note that specific norms and rights of volunteers during a state of war may be defined by legislation and regulated by special regulatory acts that establish procedures, rights, and obligations of volunteers during a state of war.

The constitutional foundations for the support of volunteers in times of war are determined by legislation and norms that regulate the rights and obligations of citizens in these situations. In the context of a state of war, when special rules and restrictions mostly apply, the issue of volunteering requires special attention.

One of the key constitutional guarantees is the principle of equality before the law. This means that all volunteers have the right to equal treatment of their rights and obligations regardless of the language they speak. No language should be a barrier for volunteers in fulfilling their duties or receiving support from the state.

Furthermore, the freedom of volunteering as a right of citizens is also an important principle. The Constitution may establish limitations and conditions for the involvement of volunteers during a state of war, but there should be no discrimination based on language characteristics in this process. Every citizen should have the freedom to decide whether to engage in volunteer activities, regardless of the language they speak.

The right to information is also an important aspect. Volunteers should have access to information about the rules and obligations associated with their volunteering. The state should ensure the availability of this information in various languages to guarantee equal conditions for all volunteers.

The constitutional foundations for the support of volunteers in times of war should ensure equal conditions for all citizens, regardless of the language they speak. This includes equal rights and obligations, access to information, and non-discrimination. Upholding these principles is crucial for strengthening human rights and maintaining social order even during times of war .

We need to understand that volunteers are ordinary people who invest their time, talent, or resources in implementing socially beneficial projects. Considering the wartime situation in our country, volunteers have actively started assisting in military matters and critical situations that have arisen due to terrorist attacks by the state. In our time, we see how people come together, establish various funds, organizations, and independently procure ammunition for the military, provide assistance to internally displaced persons, and others in need [3].

Nowadays, volunteering is one of the main forms of work, regardless of your social status, age, or whether you are in Ukraine or residing in another country. You can contribute to the state, support volunteer organizations, purchase and send necessary items to the funds they require. However, it is important to adhere to certain rules.

In a state of war, volunteers have obligations towards the state. The main duties of volunteers in this situation may include:

1. Assisting in ensuring the defence capability of the country: Volunteers can be involved in various activities that strengthen the country's defence, such as supporting military operations, performing crucial tasks for national security, maintaining law and order, and public safety, among others.

2. Following commands and directives: Volunteers who willingly join service during a state of war may have an obligation to follow commands and directives from military or civilian authorities that are relevant to the situation.

3. Compliance with rules and laws: Volunteers must adhere to established rules and laws during times of war. This may include the prohibition of disclosing military secrets, adherence to established procedures and safety requirements, as well as respect for the rights and freedoms of others.

4. Taking risks and performing hazardous tasks: In a state of war, there may be situations where volunteers are required to take risks and perform dangerous tasks for the benefit of the state, such as assisting in evacuation, search and rescue operations, or combat operations.

5. Dedication and service: Volunteers should demonstrate dedication to the state and be ready to serve during times of war. This includes commitment to fulfilling tasks, responsibility to the authorities and the people, as well as adherence to established order [4].

These obligations ensure that volunteers contribute effectively and responsibly in times of war, promoting the well-being of the state and its citizens.

The duties of volunteers in a state of war can vary depending on specific circumstances, legislation, and the policies of the state. It is important that these duties are defined by the relevant legal framework and are provided in a manner that takes into account the rights and freedoms of volunteers, as well as the principles of constitutional governance.

References:

1. Constitution of Ukraine of 28.06.1996.
2. The Law of Ukraine «On Humanitarian Aid».
3. The Law of Ukraine «On volunteering» of 19 April 2011 № 3236-VI.
4. On the internal and external situation of Ukraine in 2021: Annual message of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine.

4.5. Issues of violation of constitutional rights of Ukrainian citizens in times of war (Дослідження порушень конституційних прав громадян України в умовах війни)

In the first two articles of the Ukrainian Constitution, it is stated that Ukraine is a sovereign and independent, democratic, social, and legal state, and its territory within the existing borders is indivisible and inviolable. The aggressor country has grossly violated these articles by waging war and occupying Ukrainian cities and villages. The occupying Russian forces have violated the sovereignty, integrity, and inviolability of our state. They disregard any norms of law, customs, morals, and rules of basic human behaviour.

In the conditions of war, the most valuable constitutional right of a human being, the right to life, is practically defenceless. It is defined in Article 27 of the Constitution of Ukraine. Under the shelling of the occupiers, dozens and hundreds of peaceful Ukrainians, including children, die every day. No person should be deprived of the right to life.

An analysis of the materials reveals the following statistics of casualties. In particular, on February 24th, 4 civilians (2 men, 2 women) were killed and 10 were injured (all adults, whose gender has not yet been determined) after the armed forces of the Russian Federation shelled a hospital in Vuhledar with cluster munitions. Later, on March 13th, 9 civilians (7 adults, 2 children) standing in line at an ATM in Mykolaiv were killed, and 13 (11 adults, 2 children) were injured due to the explosion of a cluster munitions. Furthermore, on March 24th, 8 civilians (all adults) were killed, and 15 (1 woman, as well as 13 adults and 1 child

whose gender has not yet been determined) were injured after the Russian armed forces shelled the humanitarian aid distribution centre in Kharkiv with cluster munitions.

Separate incidents of extrajudicial executions, unlawful deprivation of liberty, torture, and cruel treatment, rape, and other sexual violence have become a separate problem on the territories occupied by the Russian Armed Forces. People were detained, some were illegally deported to the Russian Federation, and many are still considered missing. Sexual violence was committed against victims of different ages. Family members, including children, were sometimes forced to witness these crimes. Through their actions, the Russians violate the right of Ukrainians to dignity, the prohibition of torture and cruel treatment (Article 28 of the Constitution), as well as the right to freedom and personal inviolability (Article 29). The rights of individuals to health are also violated, including the inability to access medical care and harm caused to health due to injuries and other factors [1].

Regarding the violation of Article 28 of the Constitution of Ukraine, particular attention deserves the example of the Bucha tragedy. From the early days of the Russian invasion of Ukraine, numerous cases of violations of the rules of warfare and blatant war crimes by the aggressor's army have been documented. The main method of killing was a shot to the back of the head. The Russians displayed particular cruelty in the final days of the occupation just before the retreat, notably executing almost all the men remaining in the occupied city, aged between 18 and 60. The majority of the probable victims were women. Out of all the reported incidents, 59 probable incidents occurred in the Kyiv region, where the

Russian armed forces were stationed. Rape, including gang rape, of civilian women was likely the most widespread form of conflict-related sexual violence committed by the Armed Forces of the Russian Federation (AFRF). It often accompanied other human rights violations, such as deliberate killing of the victims or their husbands, physical violence, or looting of their homes. In 18 cases, victims were likely killed or died after being raped.

If we talk about examples of violations in the occupied territory of the Kherson region, Russian forces detained a member of the village council in the Kherson region twice, in mid-March and early April. The victim was tortured, threatened with murder and sexual violence against himself and his family members. The perpetrators sought information about pro-Ukrainian activists, current and former military personnel of the Armed Forces of Ukraine, and their families who remained in the village. During the second incident, the perpetrators tied the victim's hands, placed a noose around his neck while he was standing on the floor, and kicked him in the legs and genitals. This caused him to reflexively bend and unintentionally strangle himself. The perpetrators commented, "If you do it [hang yourself] by yourself, you know it won't be our fault." The victim was eventually released, and he was able to leave the territory controlled by the Armed Forces of the Russian Federation. During his captivity, his family received no information about his whereabouts and condition [2].

In the occupied areas, Russian occupiers violate the right of local residents to freedom of movement and the choice of place of residence, as stated in Article 33 of the Constitution. For example, the occupiers prohibited residents of Mariupol from moving around the destroyed city

and within the captured part of the Donetsk region without special permission. Residents are required to obtain a certificate of "filtration," a pass to move through the city streets, and a pass to leave Mariupol.

The residents were evacuated either to territories controlled by the Ukrainian government or to territories controlled by Russia-linked armed groups, and sometimes towards Russia itself. Although tens of thousands of people managed to leave the city through these corridors, by the end of March, 150,000 to 200,000 residents remained in the city. During this period, humanitarian organizations could not reach an agreement with the conflict parties regarding the delivery of humanitarian aid to the residents.

Russian occupiers forcibly resettled over 1.1 million people to remote regions of Russia. Ukrainians are issued documents that prohibit them from leaving Russian regions for two years. Some hostages are resettled to Siberia and beyond the Arctic Circle.

Russia deported over 234,000 minors to its territory and to Belarus and forcibly relocated them to temporarily occupied territories of Ukraine.

During the full-scale war, the occupiers repeatedly violated people's constitutional right to freedom of thought and speech, as stated in Article 34.

According to the Institute of Mass Information, in May alone, Ukraine recorded 49 such crimes. Of these, Russia committed 45 against media and journalists on Ukrainian territory.

These include killings, injuries, and kidnappings of journalists, shelling of filming crews and television stations, threats, cyber attacks on Ukrainian media websites, disruption of Ukrainian broadcasts, media

shutdowns due to Russian shelling, the inability to work and print newspapers due to infrastructure destruction, and more [3].

On May 30, as a result of Russian shelling in Luhansk Oblast, journalist Frédéric Leclerc-Imhoff from the French television channel BFMTV was killed. Two of his colleagues were also injured — Maxim Brandstetter suffered shrapnel wounds to his left thigh and a concussion, while Oksana Leuta sustained a concussion. The journalists were preparing a report on the evacuation from Lysychansk. During the shelling, they were inside an armored evacuation vehicle.

Article 48 of the Constitution guarantees the right to an adequate standard of living, including sufficient food, clothing, and housing. Currently, nearly 100,000 Mariupol residents living under Russian occupation are facing a deadly threat due to the spread of infectious diseases.

The military crimes of the occupiers have resulted in a violation of Ukrainians' constitutional right to a safe environment conducive to life and health — Article 50.

Since the early days of Russia's full-scale invasion of Ukraine, the operational environmental headquarters 24/7 has been documenting and calculating the damage inflicted on the environment by the occupiers.

Rocket attacks are causing major fires at critical infrastructure facilities, primarily oil storage depots and chemical plants. This, in turn, causes significant damage to the environment, pollution, and a reduction in the populations of plant and animal species.

This aspect also includes the threat of a nuclear catastrophe due to damage to Ukrainian nuclear power plants. At least five examples of such

a threat can be cited. In particular, on March 4, 2022, buildings and units of the largest nuclear power plant in Europe, the Zaporizhzhia Nuclear Power Plant, were shelled. As a result of the shelling, the first power unit was damaged. On April 16, 2022, three Russian missiles could have targeted the nuclear reactor of the South Ukraine Nuclear Power Plant. On April 25, 2022, two Russian cruise missiles were detected flying in close proximity to the nuclear facilities of the Khmelnytskyi Nuclear Power Plant. On April 26, 2022, two cruise missiles flew at low altitude over the Zaporizhzhia Nuclear Power Plant. On June 5, 2022, a Russian missile flew critically low over the South Ukraine Nuclear Power Plant.

This aspect can also be attributed to the explosion of the Kakhovka Hydroelectric Power Station (HES). At 2:50 am on June 6, a catastrophe occurred that had been anticipated and feared, with some discussing its consequences in apocalyptic terms. Russian forces detonated the dam of the Kakhovka HES, which supplies the south of Ukraine with electricity and fresh water. This station is also crucial for the operation of the Zaporizhzhia Nuclear Power Plant (NPP) since the filling level of its cooling ponds depends on the water level in the Dnipro River. In the immediate aftermath of the explosion, water completely or partially flooded eight settlements and one microdistrict in Kherson on the right bank.

Approximately 16,000 people on the right bank of Kherson region found themselves in a critical zone. The left bank, occupied by the Russians, was at an even greater risk, as it is lower in elevation.

The massive ecological catastrophe caused by the destruction of the dam amounts to an act of ecocide. According to "Energoatom," the

explosion of the Kakhovka HES may have negative consequences for the Zaporizhzhia NPP. The cooling ponds for the NPP reactors draw water from the Kakhovka reservoir. The implications of a critical drop in water level are currently being analyzed.

Article 10 of the Constitution holds significant importance for Ukrainians as it designates the Ukrainian language as the state language. However, Russian occupiers immediately impose their own "rules" upon seizing Ukrainian territories. They change signs at the entrance to settlements, introduce Russian educational programs in schools, and completely exclude the study of the Ukrainian language. In this way, the Russian occupiers attempt to hinder Ukrainian children from learning their native language.

During the war, children are particularly vulnerable, as they may be separated from their parents and lose access to education, healthcare, and more, which violates children's rights. The UN Security Council identifies six serious violations against children in armed conflicts:

1. Kidnapping and illegal abduction
2. Recruitment and use of children
3. Killings and mutilation
4. Rape and other forms of sexual violence
5. Attacks on schools, hospitals, and protected persons associated with them
6. Denial of access to humanitarian assistance [4].

The number of affected children reaches 500 fatalities. At least four children are killed by Russian forces' weapons daily in Ukraine. Children also sustain injuries that pose a threat to their lives and health, often

leading to disabilities. The highest number of affected children is in the Kyiv, Donetsk, Kharkiv, Chernihiv, Mykolaiv, Luhansk, Kherson, Zaporizhia, Zhytomyr, and Sumy regions.

Thus, the Russian armed attack on Ukraine has had a devastating impact on the realization of human rights throughout the country. Despite this, Ukraine is making maximum efforts to restore the rights violated by the occupiers during the full-scale war. For example, the Ukrainian government plans to compensate civilians for their destroyed housing with new apartments to be built by the state. Ukrainians also have the option to decline the offered housing and receive funds for its construction. Therefore, all the legitimate rights of Ukrainian citizens will be restored in the near future, and the aggressors will be held accountable.

References:

1. Geneva Conventions of 1949.
2. Protocol to the Geneva Conventions of 1949.
3. Convention on the Rights of the Child.
4. Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Participation of Children in Armed Conflicts.

4.6. Питання вдосконалення відповідальності за деякі діяння встановленні статтею 397 Кримінального кодексу України.

Враховуючи наявність проблеми, що полягає в ототожненні адвоката з клієнтом, та відчуваючи дану ситуацію у власній практиці, хотілось би висвітлити дану проблематику.

Відповідно до частини першої статті 131-2 Конституції України надання професійної правничої допомоги в Україні покладається на адвокатуру. Незалежність адвокатури гарантується Конституцією України. Право кожного на професійну правничу допомогу закріплено в Конституції України і є одним із ключових елементів реалізації права особи на судовий захист, передбаченого статтею 55 Конституції України, та реалізації всього обсягу конституційних прав і свобод громадян.

Конституційні права і свободи людини і громадянина, включаючи і право кожного на професійну правничу допомогу, не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених статтею 64 Конституції України.

В Україні, з метою реалізації права громадян на професійні правничу допомогу функціонує адвокатура, яка є незалежним від держави і її органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб самоврядним інститутом, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі відповідно до Конституції України та у порядку, визначеному Законом України “Про адвокатуру та адвокатську діяльність”.

Відповідно до ст. 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права.

Адвокатська діяльність здійснюється на принципах верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів (стаття 4 Закону України “Про адвокатуру та адвокатську діяльність”).

Права адвокатів захищені системою державних гарантій, серед яких передбачено заборону ототожнення адвоката з клієнтом (стаття 23 Закону України “Про адвокатуру та адвокатську діяльність”). Це означає, що державні органи не мають права асоціювати адвоката зі злочинами або політичними переконаннями, іншими справами клієнтів.

Законодавством не визначено конкретного переліку дій, які можна вважати саме втручанням в адвокатську діяльність, тому кожен тлумачить їх на свій розсуд. Такі дії можна вважати втручанням в адвокатську діяльність як:

- пряме чи опосередковане запитання, чому обрана конкретна правова позиція;
- критика дій адвоката щодо обраної позиції, дискредитація адвоката в очах клієнта, надання про адвоката оціночних суджень. Наприклад, що клієнту «не пощастило з адвокатом», «адвокат вам нічим не допоможе» тощо;
- не видача судових рішень у визначений законом строк;
- погрози або попередження щодо звернення до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії, якщо адвокат буде надалі підтримувати обрану правову позицію;

- власне безпідставні звернення слідчих, прокурорів, суддів до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії, зокрема, щодо обраної правової позиції захисту;
- обмеження адвоката у часі для побачення із підзахисним, ознайомлення з матеріалами справи;
- недопускання до побачення з клієнтом за відсутності постанови слідчого про залучення адвоката. Такі випадки трапляються часто в ізоляторах тимчасового тримання;
- підбурювання підзахисного до відмови від адвоката, що нібито так буде «швидше, простіше і краще для всіх». Як правило, це відбувається без відома адвоката, тому адвокату слід завжди переконуватися в дійсності добровільного наміру підзахисного відмови від захисника;
- порушення принципу конфіденційності побачення адвоката з клієнтом, яке натомість відбувається у присутності працівників конвою, секретаря судового засідання чи інших осіб, у залі судового засідання обладнаному засобами звукозапису тощо.

Якщо адвокат спостерігає втручання в правову позицію, він має нагадати, що такі дії є складом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 397 КК України.

Даний законодавчий припис має розглядатися не тільки як заборонна правова норма, що вимагає від кожного утриматися від дій щодо прирівнювання адвоката до його клієнта, але й як обов'язкова правова норма, що передбачає обов'язок держави в особі її органів та службових осіб вживати заходів, спрямованих на запобігання та припинення будь-яких випадків ототожнення адвоката з клієнтом.

Адвокати не повинні ідентифікуватись зі своїми клієнтами та їхніми справами у зв'язку з виконанням професійних обов'язків; при цьому адвокат повинен мати кримінальний і цивільний імунітет від переслідувань за заяви, що стосуються справи, зроблені у письмовій або усній формі при сумлінному виконанню свого обов'язку і здійсненні професійних обов'язків у суді.

Проблематика, пов'язана із порушенням вищевказаної заборони, неодноразово була предметом рішень Ради адвокатів України.

Так, у рішенні Ради адвокатів України № 35 від 18 червня 2020 року “Про недопустимість ототожнення адвоката з клієнтом” наголошено, зокрема, на наявності не тільки національних, але й міжнародних стандартів, якими регламентуються професійні права та гарантії адвокатської діяльності.

Окрім того, як зазначено Радою адвокатів України у додатку до Рішення Ради адвокатів України №49 від 05 серпня 2020 року “Роз'яснення положень статті 23 Закону України “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” щодо заборони ототожнення адвоката з клієнтом” заборона спрямована перш за все на безперешкодне надання професійної правничої допомоги та забезпечення високого рівня якості і ефективності надання професійної правової допомоги та є однією з гарантій права кожного на справедливий суд.

Комітет захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності Національної асоціації адвокатів України у висновку про неприпустимість ототожнення адвоката з клієнтом та втручання в професійні права адвокатів від 27 квітня 2023 року зробив висновок,

що ототожнення адвоката з клієнтом є втручанням в правову позицію та здійсненням тиску на адвоката.

Саме 27 квітня 2023 року у НААУ відбувся круглий стіл на тему «Порушення професійних гарантій адвоката в частині ототожнення з клієнтом». Ініціатива належить трьом комітетам НААУ: Комітету захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності, Комітету з питань інформаційної політики та інформаційної безпеки та Комітету з питань безоплатної правової допомоги.

Учасники дійшли висновку щодо необхідності запровадження спеціальної норми у Кримінальному кодексі України щодо відповідальності саме за таке порушення прав адвокатів як ототожнення адвоката з клієнтом.

Список використаних джерел:

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

3. Рішення Ради адвокатів України №35 від 18 червня 2020 року “Про недопустимість ототожнення адвоката з клієнтом”. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2020-06-18-r-shennya-rau-35_5f1a93c324770.pdf

4. Рішення Ради адвокатів України №49 від 05 серпня 2020 року “Про недопущення ототожнення адвокатів з клієнтами та втручання в професійні права адвокатів”.
URL:https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2020-08-05-r-shennya-rau-49_5f4637e9c8bd4.pdf

5. Висновок про неприпустимість ототожнення адвоката з клієнтом та втручання в професійні права адвокатів від 27 квітня 2023 року. URL:
<https://drive.google.com/file/d/1W3DuGK5hOukaBD8unNIvmPoFys9GCcjB/view> .

4.7. Право на людську гідність у системі прав і свобод людини і громадянина

Питання прав людини, права на людську гідність, у тому числі можливості їх реалізації і, звісно, захисту, залишаються актуальними і сьогодні. Насамперед, від реалізації та захисту прав людини залежить забезпечення свободи, розвитку та демократії країни. Саме держава повинна створювати та забезпечувати людині гідні умови для самопізнання та саморозвитку. Адже, людина знаходиться у центрі суспільства, тому основні властивості пов'язані з нею, передусім, природний суверенітет, свобода та незалежність переносяться на державу, визначаючи її глибинну сутність.

Дослідження права на людську гідність є важливим для розуміння того, які фактори впливають на захист цього права, і допоможе виявити проблеми та прогалини в системі прав і свобод людини.

Метою дослідження є визначення рівня захисту права на людську гідність та виявлення проблем і викликів, які постають перед цим правом.

Право на людську гідність у системі прав і свобод людини і громадянина, механізми захисту цього права, також його значення та роль у системі прав і свобод людини та громадянина досліджували такі вчені, як: О. Грищук, О. Мучкін, В. Головченко, М.-Е. Гайс, П. Рабінович, Д. Гудима та ін. [1, с. 59]

Право на людську гідність є одним із основних прав людини, яке гарантує захист особистої гідності та свободи кожного в

суспільстві. У системі прав і свобод людини право на людську гідність визначається як невід’ємне право, яке гарантується державою і підлягає захисту у всіх сферах життя людини. Це право включає право на повагу до людської гідності, право на недоторканість особистого життя та недоторканість приватного життя, право на свободу слова та поглядів, захист від дискримінації, тощо.

Почну, насамперед, з визначення «права людини» та «людська гідність». Права людини – це сукупність свобод і правових можливостей, якими людина користується внаслідок свого існування в суспільстві. Звідси випливає і значення поняття «людська гідність».

Людська гідність стосується поняття унікальності, цінності та поваги до кожної людини. Значення людської гідності пов’язане з тим, що кожна людина має право на рівні можливості, повагу і гідність незалежно від статі, релігії, орієнтації, раси, національності чи будь-яких інших ознак.

Досить цікавою є позиція щодо поняття людської гідності О. В. Грищук, «що поняття людської гідності в основному пов’язане з цінністю людини та оцінкою її значення та становища в суспільстві та державі» [2, с.13]. Авторка вважає, «що людська гідність є тією визначальною ознакою, яка підносить та звеличує людину над навколишнім світом, змушує її постійно прагнути розвиватися. Гідність людини супроводжується повагою до інших, і звичайно, повагою до самого себе» [2, с.15].

Також хочу додати про правові цінності, що впливають з людської гідності. За словами О.А. Грищук, «правові цінності мають важливе регулятивне значення, переважно у сфері правовідносин, які

є необхідними чинниками функціонування та розвитку права» [2. с. 14]. Право є тим фактором, який фактично визначає та забезпечує види, форми і межі реалізації свободи людини. Серед цінностей, які складають основу права і впливають з людської гідності, важливе місце посідає справедливість.

Адже, справедливість є ключем до узгодження конфлікуючих інтересів у суспільстві і, безумовно, фактором що підпорядковує функціонування права та справедливості. Право на людську гідність є основним, тобто фундаментальним правом кожної людини, проте, воно може зіткнутися з різними проблемами та викликами. Деякі з них включають:

Дискримінація: багато людей стикаються з дискримінацією за ознаками статі, релігії, етнічного походження, інвалідності чи інших ознак [3]. Це принижує їхню гідність і обмежує їхні права.

Насильство: фізичне, психологічне чи сексуальне насильство над людьми принижує їхню гідність, адже жертви цього насильства часто травмовані та потребують захисту і підтримки [3].

Бідність і соціальне відчуження: багато людей у всьому світі живуть у бідності та стикаються зі стигмою та відчуженням. Вони можуть не мати доступу до основних потреб, таких як житло, їжа, освіта та охорона здоров'я, що також принижує їхню гідність [3].

Порушення конфіденційності: сучасні технології дозволяють збирати та використовувати величезні обсяги особистої інформації. Несанкціонований доступ або зловживання цими даними може порушити конфіденційність людей та завдати шкоди їхній гідності [3].

Війна і конфлікти: у зонах війни та конфліктів люди зазнають фізичних та психологічних травм, а біженці та переміщені особи втрачають домівки та стають бездомними [3]. Це суттєво принижує їхню гідність та може порушувати їхні права. Заборона свободи слова: у деяких країнах право на свободу слова обмежується, що призводить до цензури, переслідувань журналістів та активістів і обмеження можливості людей висловлювати свої думки та ідеї [3].

Відсутність доступу до освіти: відсутність доступу до якісної освіти обмежує можливості людей розвивати та реалізовувати свій потенціал [3]. Це може призвести до соціальної нерівності та порушення права на гідність.

Ці, та багато інших проблем та викликів потребують постійного зусилля з боку суспільства, урядів і міжнародної спільноти для забезпечення поваги до права на людську гідність і реалізації цього права для всіх людей.

Права людини з кожним днем набувають дедалі більшого значення та отримують більшу підтримку. Звичайно, результатом цих успіхів став розвиток великого та складного процесу створення нормативних актів з прав людини та процедур їх реалізації. Як національні, так і міжнародні нормативні акти встановлюють гарантії дотримання та захисту прав людини. Лише в рамках ООН існує понад сто документів, які стосуються прав людини [4]. Можна лише уявити, скільки ж таких документів існує на різних регіональних рівнях. По-перше, найважливішим документом з прав людини є Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 р.[4]. Не менш важливі також є такі документи як: Міжнародний

пакт про громадянські та політичні права 1966 р., Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. та Договір про Європейський Союз [4].

У сучасній Україні формується свідоме громадянське суспільство, відбувається переоцінка соціальних можливостей. Перш за все, право на гідність забезпечує реалізацію правового статусу людини, змушує державу створювати необхідні умови для життя громадян.

Коли порушуються будь-які права людини. Завжди принижується її гідність. Право на людську гідність розуміється як природне право людини, яке визначається та пов'язане з іншими правами людини.

Загалом, людська гідність розуміється як ідея того, що всі люди мають однакову цінність, незалежно від будь-яких характеристик. О. В. Грищук наголошує, що людська гідність має подвійну природу: з одного боку, людська гідність втілює в собі всі найцінніші досягнення людства, з іншого боку, людська гідність має прямий і безпосередній вплив на кожну людину, спрямовуючи її поведінку через фундаментальні цінності суспільства [2, с.12]. У нормативно-правових актах України право на людську гідність закріплено як у положеннях Основного Закону, так і в положеннях Кримінального та Цивільного кодексів, тощо.

Зокрема, преамбула Конституції України передбачає необхідність «забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя». Наприклад, ст. 3 передбачає, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються в Україні

найвищою соціальною цінністю» [5, с.5].

Відповідно, у ст. 21 сказано, що «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах [5, с.8]». У ст. 28 зазначено, що «кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню» [5, с.8-9]. Ст. 41 зазначає, що «використання власності не може завдавати шкоди правам, свободи та гідності громадян» [5, с.12]. А ст. 68 наголошує на обов'язку кожного «не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей» [5, с.17].

Право на людську гідність пов'язане з іншими правами людини, оскільки визнання та захист прав людини передбачає повагу до людської гідності [6, с.152]. Це право є основою для інших прав людини. Наприклад, право на свободу вираження поглядів пов'язане з правом на людську гідність, оскільки кожна людина має право вільно виражати свої думки та переконання без будь-якої форми тиску чи примусу. Якщо ж людина не має права на гідність, то вона може бути позбавлена можливості вільно висловлювати свої думки, оскільки зазнає впливу та тиску з боку інших. Крім того, право на свободу віросповідання пов'язане з правом на людську гідність, оскільки людина має право на свободу світогляду та релігії, що є частиною її гідності. Право на освіту та працю також пов'язані з правом на людську гідність, оскільки без можливості отримати якісну освіту та працювати в гідних умовах людина не зможе реалізувати свій потенціал та бути самодостатньою. Право на рівність і недискримінацію також пов'язані з правом на людську гідність,

оскільки дискримінація призводить до позбавлення гідності та поваги з боку інших.

Таким чином, право на людську гідність є важливим засобом захисту інших прав людини, а визнання і захист інших прав людини передбачає повагу і повний розвиток людської гідності. Без визнання і захисту права людини на гідність інші права можуть бути позбавлені своєї суті і сенсу.

Механізми захисту права на гідність людини є комплексними і включають в себе різні засоби та інструменти захисту цього права.

По-перше, це конституційний захист. Більшість країн мають конституції та інші закони, що гарантують право на людську гідність. Ці закони можуть містити положення, що забороняють жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження з людьми та захист від усіх форм дискримінації.

Судовий захист. Суди можуть захищати право на людську гідність, розглядаючи скарги та позови про порушення цього права. Судова система може покарати порушників, накладаючи штрафи або відшкодування за заподіяну шкоду.

Міжнародний захист. Ряд міжнародних конвенцій та договорів передбачають захист права на людську гідність. Наприклад, так як було зазначено вище, Загальна декларація прав людини та Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод містять положення, що гарантують право на людську гідність.

Громадянське суспільство та засоби масової інформації. Громадянське суспільство може виступати важливим механізмом захисту права на людську гідність. Організації громадянського

суспільства можуть здійснювати моніторинг порушень прав людини та вживати заходів для захисту жертв. Засоби масової інформації також можуть відігравати важливу роль, висвітлюючи порушення прав людини та сприяючи підвищенню обізнаності громадськості про важливість захисту права на людську гідність.

Загалом, механізми захисту права на людську гідність вимагають зусиль громадськості та координації між державними органами, засобами масової інформації та іншими зацікавленими сторонами. Це важливо для забезпечення ефективного захисту прав людини, зокрема, права на людську гідність яке є невід'ємною частиною прав людини.

Отже, у результаті дослідження можна зробити наступні висновки. Право на людську гідність є одним з основоположних та фундаментальних прав людини, визнаних низкою міжнародних та національних правових документів. Воно передбачає, що кожна людина має право на повагу до своєї особистості, безпеку, недоторканість та свободу вибору. У системі прав і свобод людини і громадянина право на людську гідність знаходиться на вершині ієрархії правових норм. Воно є основою для інших прав і свобод та обмежує можливості держави втручатися в життя людини.

Відсутність захисту та порушення права на людську гідність може мати серйозні наслідки для самоідентифікації особи та суспільства в цілому. Також особливу увагу потрібно приділяти особам, які належать до вразливих груп і можуть зазнавати дискримінації та приниження. Для усунення порушення права на людську гідність та покращення його захисту необхідні спільні

зусилля уряді, правоохоронних органів, громадянського суспільства та міжнародної спільноти. Визнання, захист і дотримання цього права в системі прав і свобод є необхідною умовою побудови справедливого, демократичного і гуманного суспільства. Захист права на людську гідність є пріоритетним завданням держав і суспільств та має забезпечувати повагу до всіх людей, незалежно від походження, віросповідання статусу чи інших ознак.

Список використаних джерел:

1. «Право на людську гідність: поняття та гарантії». URL:<https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/519480.pdf>
2. Грищук О.В. «Людська гідність у праві: філософський аспект». URL:http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2008/08govpfa.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1
3. «Збір фактів порушення прав людини». URL: <https://solotvino-rada.gov.ua/news/1659689775/>
4. «Посібник з освіти в області прав людини за участі молоді». URL: <https://solotvino-rada.gov.ua/news/1659689775/>
5. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>
6. Конституція України в контексті сучасних конституційних парадигм «Тодиківські читання». URL: <https://tchytannya.org.ua/wp-content/uploads/todyka/digest/digest-10.pdf>

4.8. Проблеми реалізації договору між Україною та Росією щодо використання Азовського моря і Керченської протоки за національним та міжнародним правом

За часів існування СРСР правовий статус Керченської протоки було значно легше визначити ніж після його розпаду. Адже в той час Керченська протока і Азовське море вважалися «внутрішніми історичними водами». Також тоді відбулося приєднання Криму до України — передача Кримської області РРФСР до складу УРСР на підставі указу Президії Верховної Ради СРСР від 19 лютого 1954 року. Однак, з набуттям Україною незалежності у 1991 р. найбільш неузгодженим і суперечливим було питання про визначення морських кордонів і встановлення режиму їх функціонування, що безпосередньо залежить від визначення статусу акваторій Азовського моря та Керченської протоки й підходів до їх розмежування. Тому Закон України «Про державний кордон України» (1991 р.) був першим нормативно-правовим документом, що став основою для вирішення питань облаштування державного кордону України з Російською Федерацією.

Згодом, після виникнення конфлікту між двома сторонами щодо спорудження дамби Російською Федерацією поблизу острова Тузла, було необхідним визначити статус Азовського моря і Керченської протоки. Після довгих дискусій, консультацій був підписаний договір про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки (2003р.). [1] В статті 2 цього договору йдеться про те, що Азовське море і Керченська протока є внутрішніми водами

України і Російської Федерації. Фактично даний договір базувався на концепції історичних вод, а не на нормах міжнародного права.

У свою чергу Аверочкіна Т. В. вбачає, що головними критеріями для віднесення морських вод до категорії історичних є такі: (1) виняткова влада та контроль над таким морським районом, включаючи можливість вигнання іноземних суден з нього, якщо на це буде потреба; (2) довге користування ними або закінчення тривалого часу, хоча довжина конкретного періоду залежить від обставин; (3) мовчазна згода інших держав, особливо тих, чії інтереси можуть зачіпатися цим статусом[2].

У Постанові Верховної Ради України “Про усунення загрози територіальній цілісності України, що виникла внаслідок будівництва Російською Федерацією дамби в Керченській протоці” від 23 жовтня 2003р. зазначено, що Україна “виходить із того, що всі спірні питання стосовно делімітації морських кордонів в Азовському морі мають вирішуватися виключно на основі загальновизнаних принципів міжнародного права та в рамках Конвенції Організації Об’єднаних Націй з морського права 1982 року”[3]. Хоча, те, що Азовське море і Керченська протока є історичними водами Росії і України не визнається нормами сучасного міжнародного права і порушує права інших держав. Адже через Керченську протоку і Азовське море простягається єдиний водних шлях, що сполучає Чорне і Каспійське моря, яким повинні користуватися також інші держави, особливо прикаспійські.

Закріплення в українсько-російському договорі дозволу торговельним суднам під прапорами третіх держав заходити в Азовське море і проходити Керченською протокою, лише якщо вони прямують до українського або російського порту чи повертаються з нього, є явним порушенням ст. 125 Конвенції ООН з морського права 1982 р. права держав, що не мають виходу до моря, на доступ до моря та від нього і свободи транзиту. Варто додати, що таке право витікає не лише із норм Конвенції ООН з морського права 1982 р., а й з загальноновизнаних міжнародно-правових звичаїв та підтверджується практикою міжнародних судів[3].

Після повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України, всі українські морські порти були закриті в акваторії, через окупацію таких міст, як Маріуполь і Бердянськ. Саме ця обставина суттєво вплинула на реалізацію договору України з Російською Федерацією 2003 р. про співробітництво.

Загалом, у морській доктрині Російської Федерації ще в 2015 році йшлося про те, що Керченська протока має міжнародно-правове регулювання, а вже в 2022р., пункт про міжнародно-правовий статус не розглядався. Аналізуючи лише цей факт, можна стверджувати, що Росія в односторонньому порядку з порушенням норм національного та міжнародного права привласнила дану протоку.

Верховна Рада України 25 березня 2023 р. денонсувала договір із Російською Федерацією про використання Азовського моря і Керченської протоки [4]. Адже, цей договір обмежує судноплавство торговельних суден інших держав. У пояснювальні записці зазначалося, що Росія і Україна керувалися братерськими зв'язками

відносно Договору між Україною і Російською Федерацією «про співробітництво у використанні Азовського моря та Керченської протоки», а на даний момент стосунки України з Російською Федерацією давно не братські.

За таких обставин Україна подала позов до Міжнародного суду ООН в Гаазі, щодо порушення морського права Російською Федерацією. На даний час питання щодо «історичних вод» вже розглядається в Суді у Гаазі.

Також є невизначене питання між державами про адміністративний кордон. Між колишніми радянськими республіками УРСР і РРСФР адміністративний кордон набув статус державного кордону за нормами міжнародного права та норм законодавства України та Росії. У статті 2 Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31 травня 1997 р. зафіксовано, що сторони “поважають територіальну цілісність одна одної і підтверджують непорушність існуючих між ними кордонів”. Це положення стосується не тільки кордону у водному просторі, а стосується загально всього українсько-російського кордону. У міжнародному праві існує концепція *uti possidetis* (принцип збереження існуючого становища), яка полягає в тому, що держави автоматично устанавлює кордони цієї держави, набуваючи їх територію. [6]

Наслідком цієї концепції є те, що новостворені держави успадковують кордони, проведені колишніми державами. Враховуючи визнання цієї концепції у міжнародному праві і договір між Україною та Росією, республіканські межі набувають статусу

державного кордону, адміністративна межа у Керченській протоці правомірно має статус державного кордону і ділить цю водну поверхню між сусідніми державами, як і зафіксовано умовним знаком на відповідних картографічних матеріалах.

Тобто, є необхідні правові підстави, щоб Україна і Росія підтвердили існуючу у Керченській протоці лінію адміністративного кордону, як державного кордону.

На переконання Алфер'єва І.В. – якщо вирішити питання про походження водного кордону між двома сторонами в акваторії Азовського моря і Керченської протоки, то можна визначити межу суверенітету обох держав, що допоможе раціонально використовувати природні ресурси, охороняти навколишнє середовище, тощо. [5]

У постанові Верховної Ради України «Про агресію російської федерації в районах Чорного та Азовського морів та Керченської протоки» сказано, що в ньому констатується фактичне перетворення Росією Азовського моря на власне «внутрішнє озеро». Він передбачає надання Україні як жертві російської агресії допомоги в реалізації права на самооборону[5].

Отже, можна дійти до висновку, що проблема правового статусу Азовського моря і Керченської протоки досі невирішена. Потрібно чітко з дотриманням норм національного та міжнародного права визначити не тільки морський кордон, а загалом цілої держави, щоб уникнути конфліктів щодо торговельної, господарської діяльності в Азовському морі та Керченській протоці.

Список використаних джерел:

1. Договір між Україною та Російською Федерацією про співтовариство у використанні Азовського моря і Керченської протоки: 24.12.2003. Офіційний вісник України. 2004. № 22. Ст. 1539 (втратив чинність 25.03.2023)

2. Аверочкіна Т.В. Міжнародне морське право. Одеса, 2011. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3348> (дата звернення: 1.10.2021).

3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права (Конвенцію ратифіковано Законом N 728-XIV від 03.06.99, ВВР, 1999, N 31, ст.254)

4. Постанова Верховної Ради України від 23 жовтня 2003 р. "Про усунення загрози територіальній цілісності України, що виникла внаслідок будівництва Російською Федерацією дамби в Керченській протоці". – № 1234 – IV

5. Про Заяву Верховної Ради України "Про агресію російської федерації в районах Чорного та Азовського морів і Керченській протоці": постанова ВРУ. 20.09.2022. № 2595-IX. *Офіційний вісник України. 2022. № 77. Ст.4634.*

6. Алфер'єв І.В. Зона особливого напруження – морський кордон // Політика і час. – 1998. – № 10. – С.

7. Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом / Пер. з англ.- Харків: Консум, 2000. – С. 232-233.

8. Чернявський, А.Л. До проблеми визначення міжнародно-правового статусу Азовського моря та Керченської протоки [Текст] / А.Л. Чернявський // Роль права та закону у сучасному суспільстві :

збірник тез Міжнародної науковопрактичної конференції (22-23 вересня 2012 р.): у 2-х т.- Київ : Центр правових наукових досліджень, 2012.– Т. 2. – С. 100-102. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/download/123456789/63605/5/Cherniavskyi.pdf;jsessionid=04153E49AFE2F232E286D55537CF95>

4.9. Проблеми надання статусу військовим особам

Військовополонені є однією з поширених категорій жертв війни у контексті збройного конфлікту. Міжнародне гуманітарне право має широкий спектр договірних та звичаєвих норм, які встановлюють правовий каркас для військовополонених і формують спеціальний інститут, відомий як інститут воєнного полону, для їх регулювання.

«Військовополонений» — термін, який використовується в міжнародному гуманітарному праві для опису особи, яка перебуває під контролем ворога під час військового конфлікту або збройної окупації. Це військовослужбовці або добровольці, які брали участь у бойових діях, але зараз ув'язнені або їх свобода обмежена. Згідно з міжнародним гуманітарним правом військовополонені користуються певним статусом і захистом, включаючи право на гуманне поводження, право на свободу від звірств і військових злочинів, а також право на обмін або звільнення після закінчення конфлікту.

Неможливо недооцінити важливість питання надання статусу військовополонених. Основною метою надання статусу цим особам є забезпечення мінімальних гарантій та захисту від будь-яких форм жорстокості, знущань та порушення їхніх основних прав людини. Визнання статусу військовополоненого є важливим, оскільки воно допомагає створити правовий режим, який регулює статус військовополонених. Це означає, що вони мають право на охорону здоров'я та захист від фізичного та психологічного насильства.

Надання статусу військовополоненого також сприяє дотриманню норм міжнародного гуманітарного права та

міжнародних гуманітарних стандартів, тим самим зменшуючи ризик порушення прав людини під час військового конфлікту та сприяючи належному розслідуванню можливих військових злочинів.

Існує кілька міжнародних стандартів та конвенцій, які регулюють надання статусу військовополонених осіб. В основному включають:

- Женевська конвенція про захист жертв війни:це набір з чотирьох окремих конвенцій, прийнятих у 1949 році. Кожна Конвенція (Конвенція про військовополонених, Конвенція про польове лікування, Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у збройних силах і Конвенція про захист цивільного населення під час війни) містить положення про статус військовополонених. Вони передбачають право військовополонених на гуманне поводження, медичну допомогу, захист від насильства та обмеження основних прав [1].

- Додаткові протоколи до Женевських конвенцій: у 1977 році були прийняті додаткові протоколи I та II, які розширюють і уточнюють положення Женевських конвенцій.

Протокол I стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, а Протокол II- захисту жертв незаконних внутрішніх збройних конфліктів. Обидва протоколи містять положення про статус і захист військовополонених [2].

- Додатковий протокол III до Женевських конвенцій: прийнятий у 2005 році, цей протокол запроваджує додаткові

гарантії та процедури щодо обов'язкової реєстрації військовополонених та інформації про їхній статус [3].

- Інші міжнародні документи: інші важливі міжнародні документи, що регулюють надання статусу військовополоненого, включають:

- Статут Міжнародного кримінального суду (МКС): Міжнародний кримінальний суд (МКС) – це міжнародний суд, створений для переслідування осіб, відповідальних за воєнні злочини, в тому числі скоєні проти військовополонених.

- Резолюції та декларації ООН: ООН прийняла резолюції та декларації, що містять положення про захист прав військовополонених та полегшення їхнього статусу.

Беручи до уваги положення Женевських конвенцій та Додаткових протоколів до них, які складають основу міжнародного гуманітарного права, слід зазначити, що невід'ємною частиною гарантування прав і свобод військовослужбовців є заборони, яких повинні дотримуватися сторони конфлікту, зокрема, щодо вбивств, завдання каліцтв, жорстокого поводження й тортур, а також засудження та покарання без попереднього рішення суду тощо.

Дотримання цих міжнародних стандартів і конвенцій є важливим для всіх держав і сторін конфлікту, оскільки це гарантує захист прав військовополонених, запобігає порушенням міжнародного гуманітарного права та сприяє дотриманню гуманітарних норм під час війни.

Право на полон – це насамперед право на збереження життя військовополонених. Оскільки йдеться про право на збереження

життя, яким би не був зміст "поводження з військовополоненими" не повинен становити загрозу для їхнього життя.

Держава, що затримує, розміщує військовополонених у таборах або тимчасових таборах повинна відповідно до їхнього звання (офіцери, рядові та унтер-офіцери).

Військовополонені не повинні, відокремлюватись від військовополонених тих збройних сил, у яких вони на той час служили.

Допит військовополонених здійснюється мовою, яку вони розуміють.

Статус військовополоненого та право на належне медичне обслуговування набувають чинності з моменту, коли військовослужбовець стає військовополоненим.

Військовополонені мають право на особисту повагу та шану за будь-яких обставин. Жінок необхідно поважати за їхню стать і ставитися до них нарівні з чоловіками за будь-яких обставин. Військовополонені повністю зберігають цивільну правоздатність, яку вони мали на час перебування в полоні. Держава, яка тримає в полоні, не повинна обмежувати здійснення прав, які надає така правоздатність, якщо тільки таке обмеження не є необхідним для умов ув'язнення.

Держава, що тримає в полоні, зобов'язана забезпечити їх безкоштовним утриманням і безкоштовним медичним обслуговуванням, необхідним за станом їх здоров'я.

За умови дотримання положень Женевської Конвенції, що стосуються статусу і статі, держава, що тримає в полоні, забезпечує

військовополоненим рівне поводження без будь-якої дискримінації за ознакою раси, національності, релігії або віросповідання, політичних переконань чи за іншими подібними ознаками. Однак це не поширюється на привілейоване ставлення, що надається військовополоненим на підставі їхнього стану здоров'я, віку або професійної кваліфікації.

Порушення прав військовополонених можуть мати серйозні наслідки для їхнього фізичного та психологічного стану, а також для міжнародного гуманітарного права в цілому.

Порушення безпеки та здоров'я. Жорстоке поводження з полоненими може призвести до каліцтв, фізичного насильства, залякування та сексуального насильства. Це може призвести до серйозної фізичної шкоди, психологічної травми, посттравматичного стресового розладу та інших негативних наслідків для здоров'я полонених.

76% полонених українців після полону РФ звернулися за допомогою до психіатра, 44% пройшли курс повністю.

Порушення гуманітарного права. Порушення прав військовополонених є порушенням міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевських Конвенцій та Додаткових протоколів. Воно підриває основоположні принципи гуманітарного права, такі як захист недоторканності особи, гарантія гуманного поводження і заборона насильства.

203 опитаних українських військовополонених 67% потрапили до рук російських сил після того, як командири домовилися про здачу

в полон. Відомо також як мінімум 2 випадки, коли командири змовилися з ворогами і здали свої позиції.

Вплив на міжнародну спільноту. Порухення прав військовополонених під час збройного конфлікту може вплинути на міжнародну спільноту, посилити напруженість, погіршити відносини між державами та поставити під загрозу мирне врегулювання конфліктів. Крім того, відсутність відповідальності за порушення прав військовополонених може призвести до безкарності та сприяти повторенню порушень у майбутньому.

Психологічні наслідки. Несправедливе поводження, фізичне і психологічне насильство, знущання і катування можуть мати серйозні наслідки для військовополонених. До них відносяться посттравматичний стресовий розлад, депресія, тривога, втрата самовизначення та інші психологічні проблеми. Тривале перебування в негативних ситуаціях в якості військовополоненого може вплинути на психічне та емоційне благополуччя військовополонених навіть після звільнення.

«24 серпня в окупованому Донецьку провели «парад» військовополонених. Центром міста перед натовпом провели близько 50 українських військових, в яких кидали яйця, пластикові пляшки з водою. Дехто з «глядачів» бив полонених з-за спини» [4].

86% українських військових зазнавали фізичних катувань у російському полоні. Більшість українських військових які потрапили до порну рф, зазнавали тортур і жорстокого поводження. Військові рф катували українських солдатів задля отримання інформації, залякування, приниження і помсти.

Звірства які вони вчиняли і вчиняють з нашими військовими не можна описати словами, катування передбачають побиття, тортури електричним струмом, нанесення колотих ран, розчленування (з слів українського полоненого який повернувся живим з їхніх так званих «таборів» називає своїм спасінням справжнім чудом, з полону він повернувся без руки і 5 пальців на нозі).

Втрата довіри та загроза міжнародним стандартам. Порухення прав військовополонених підривають довіру до міжнародних стандартів і конвенцій, що регулюють поведження з військовополоненими. Це може поставити під сумнів здатність держав дотримуватися своїх зобов'язань за міжнародним правом і перешкоджати майбутнім міжнародним угодам і співпраці.

Загальними наслідками порушення прав військовополонених є порушення міжнародного гуманітарного права, психологічні та фізичні травми для самих військовополонених, а також загрози міжнародній безпеці та стабільності. Тому важливо забезпечити дотримання прав військовополонених і вжити заходів для запобігання та припинення порушень.

Неналежна медична допомога та умови утримання військовополонених є серйозним порушенням прав військовополонених і може мати негативні наслідки. Нижче наведені деякі проблеми, пов'язані з цим.

Медична занедбаність. Неналежна медична допомога військовополоненим призводить до погіршення стану здоров'я, поширення хвороб і зайвих страждань. Військовополонені мають право на медичну допомогу без дискримінації, а неналежна медична

допомога або її відсутність є порушенням міжнародного гуманітарного права.

Неприйнятні умови тримання під вартою. Військовополоненим можуть загрожувати погані умови тримання під вартою, включаючи переповненість, погані санітарні умови, нестачу питної води та недостатнє харчування. Це може загрожувати здоров'ю та життю затриманих і порушувати їхнє право на гідне поводження.

Фізичне та психологічне насильство. Умови полону можуть створювати середовище, в якому військовополонені піддаються фізичному та психологічному насильству. До них відносяться побиття, погрози, пониження в посаді, переслідування та психологічні тортури. Такі дії не лише порушують права затриманих, але й можуть мати довготривалі наслідки для їхнього фізичного та психічного здоров'я.

Держава, що тримає в полоні, забезпечує евакуйованих військовополонених достатнім харчуванням, питною водою та необхідним одягом, а також надає їм необхідну медичну допомогу. Держава, що тримає в полоні, повинна вжити всіх необхідних заходів для забезпечення безпеки військовополонених під час евакуації та якнайшвидше готує список евакуйованих військовополонених.

Фізичне та психологічне насильство над військовополоненими є серйозним порушенням їхніх прав та гідності. Військовополонені можуть бути вразливими і піддаватися насильству з боку ворога і тих, хто їх захопив.

Фізичне насильство включає побиття, утримання в суворих умовах, погрози життю і здоров'ю, надмірне застосування фізичної

сили і тортури. Воно може призвести до фізичної шкоди, каліцтва або навіть смерті.

Психологічне насильство включає психологічний тиск, залякування, психологічний дистрес, ізоляцію, постійне занепокоєння та страх. Воно також може включати психічне та емоційне насильство, приниження, дискримінацію та образу.

Насильство над військовополоненими має серйозні наслідки для їхнього фізичного та психічного здоров'я. Вони можуть страждати від травм, болю, посттравматичного стресового розладу, тривоги, депресії та інших проблем з психічним здоров'ям.

Такі порушення прав військовополонених потребують негайних дій та захисту. Міжнародне гуманітарне право містить положення, що забороняють фізичне та психологічне насильство над військовополоненими. Сторони конфлікту та міжнародні організації повинні забезпечити виконання цих норм і вжити заходів для запобігання та припинення насильства, а також притягнення винних до відповідальності.

Як підсумок можемо виділити такі основні проблеми, пов'язані з наданням статусу військовополоненого.

Насильство і порушення прав. Військовополонені часто стикаються з фізичним і психологічним насильством, тортурами, поганими умовами утримання і порушеннями їхніх прав. Це є порушенням міжнародного гуманітарного права і прав людини.

Медичне обслуговування та умови утримання. Військовополонені часто стикаються з неадекватним медичним обслуговуванням, анти санітарними умовами утримання та

неповноцінним харчуванням. Це може призвести до погіршення стану їхнього здоров'я і поставити їхнє життя під загрозу.

Порушення правового статусу. Військовополонені можуть зіткнутися з порушеннями їхнього правового статусу, включно з незаконним утриманням під вартою, відмовою визнати їхній статус військовополонених і відсутністю доступу до правового захисту.

Відсутність захисту і контролю. Умови утримання військовополонених можуть неперевувати під контролем міжнародних організацій або органів влади, що призводить до неадекватного захисту прав військовополонених і відсутності механізмів моніторингу.

Держава, що тримає в полоні, повинна забезпечувати евакуйованих військовополонених достатнім харчуванням, питною водою та необхідним одягом, а також надавати їм необхідну медичну допомогу.

Список використаних джерел:

1. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими: ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 12 серп. 1949 р. URL:

http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_153. (дата звернення: 23.06.2023 року).

2. Аблазов В. Міжнародне гуманітарне право стосовно військовополонених і його реалізація Україною - № 10. – С. 15-18

<https://visnykprau.com/index.php/journal/article/view/566> (дата звернення: 21.06.2023 року).

3. Грушко М.В. Кодифікації правил поводження з військовополоненими: проблеми та перспективи. Молодий вчений. 2016. № 7 (34). С. 233–237.

<http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/7/56.pdf> (дата звернення: 20.06.2023 року).

4. Про поводження з військовополоненими 1949 року : Третя Женевська Конвенція ООН від 8 червня 1977 року.

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 23.06.2023 року).

4.10. Проблематика правового регулювання Конституції України в процесі входження в ЄС

Україна інтегрується до Європейського Союзу (далі – ЄС), що пояснюється прагненням держави долучитися до країн, які мають розвинену економіку, та взяли орієнтир на побудову демократичного суспільства, забезпечення прав і свобод людини та верховенства права. Співпраця з ЄС дозволяє Україні залучати іноземні інвестиції, отримувати консультації з реалізації системних та широкомасштабних реформ, модернізувати економіку та соціальну сферу. Українське суспільство все більше усвідомлює необхідність євроінтеграції, хоча цей процес відбувається поволі.

Уже накопичено певний досвід конституційно-правового регулювання відносин між Україною та ЄС. Його вивчення дозволяє більш глибоко розібратися у правовій природі, доцільності та перспективах розвитку української інтеграції до ЄС.

Першою з-поміж незалежних держав пострадянського простору, Україна 14 червня 1994 р. уклала з ЄС Угоду про партнерство і співробітництво, яка була ратифікована Верховною Радою України 10 листопада 1994 р. Угода про співробітництво не була унікальною, а можна сказати, що вона мала типовий характер, схожий на умови, що укладалися з іншими країнами-партнерами колишнього радянського простору, як за змістом, так і за структурою. Викладання цих угод відповідало інтересам обох сторін: ЄС мав бажання забезпечити стабільність та безпеку у східному регіоні, для чого було

важливо сприяти розвитку демократії та ринкової економіки в країнах колишнього радянського союзу; з іншого боку, пострадянським країнам необхідно мати політичні та економічні зв'язки з ЄС, щоб отримати підтримку та уникнути ізоляції.

Варто зазначити, що процес конституційно-правового забезпечення євроінтеграції пройшов еволюцію від початкового регулювання зовнішніх відносин та конкретизації напрямів партнерства і співробітництва до встановлення політичної асоціації та економічної інтеграції між Україною та ЄС. Цей процес здійснюється шляхом укладання міжнародних договорів, прийняття нових або модернізації чинного законодавства України відповідно до стандартів ЄС, участі України в міжнародних політико-правових заходах та інших ініціативах.

У рамках конституційно-правового оформлення інтеграційних процесів, що супроводжує гармонізацію та адаптацію законодавства України до норм ЄС, забезпечується вдосконалення правової системи України та її поступове включення до європейського правового простору. Унормування стратегічного курсу держави, спрямованого на повноправне членство України в ЄС та організаціях Північноатлантичного договору, на рівні Конституції України сприятиме розвитку євроінтеграційних відносин та проведенню системних реформ, які є основним критерієм для досягнення повноправного членства.

Неможливо не відзначити те, що у кожного свій досвід перебування у країнах Європейського Співтовариства. Цей досвід не завжди є позитивним, оскільки не завжди права виявляються

захищені, безпека – абсолютною, а для гідного життя заробітні плати достатні [1].

У контексті встановлення особливостей впливу зовнішньополітичного вектору на формування і розвиток професійної правосвідомості суддів, варто відзначити, що місце судової влади та роль судової реформи у євроінтеграційні політиці потребують додаткового уточнення. Розв'язуючи юридичні конфлікти та захищаючи права людини судова влада відіграє провідну роль у забезпеченні сталого розвитку держав, підтриманні демократії та верховенства права.

Насправді, якщо поглянути на критерії членства у Європейському союзі, досить мала їх кількість пов'язана з питаннями правосуддя та функціонування судової влади. У цьому контексті варто наголосити, що Копенгагенські критерії у загальному встановлюють вимогу щодо «стабільності» інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, права людини та повагу та захист меншин [2]. Розділи *acquis*, що є умовою членства охоплюють 35 пунктів, з яких лише два розділи, 23 та 24 стосуються судової влади і правосуддя [3].

Двадцять четвертий розділ *acquis* у частині правосуддя головним чином стосується налагодження комунікацій між правоохоронними та судовими органами країн ЄС. Натомість, двадцять третій розділ стосується судової системи загалом та її спроможності захистити права. Основною вимогою є повноцінне приєднання країни до ЄС як простору свободи, безпеки та справедливості. Ключовим завданням у цьому контексті стає

досягнення незалежності і ефективності судової системи у загальному, а також набуття судовими рішеннями властивостей неупередженості, чесності та якості.

Друга частина розділу узагальнює існуючі положення міжнародних стандартів у сфері правосуддя та вказує на шляхи досягнення окреслених цілей:

- наявність політичної волі щодо усунення будь-якого впливу ззовні на суди та суддів;
- забезпечення судової влади достатнім рівнем фінансування;
- створення ефективної системи судової освіти;
- забезпечення наявності та дієвості юридичних гарантій справедливого суду;
- ефективна боротьба з корупцією.

Виконання критеріїв є не лише умовою членства у ЄС, але й сприяє досягненню національних інтересів.

Протягом трьох років, після введення конституційних змін відповідно до Закону України "Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)", практичне застосування цих положень не було належно помітним. У той же час, в Україні склалася дуже складна ситуація, яка включала постійну загрозу повномасштабного військового вторгнення російських військ, активну гібридну війну з боку росії, політичні репресії силових органів росії в окупованому Криму, триваючу пандемію COVID-19, глибоку економічну кризу, значне погіршення екологічної ситуації

через глобальне потепління та інші проблеми. У таких умовах вимагалось негайне втілення конституційних положень. Усі суб'єкти, зазначені в Основному Законі країни, повинні виконувати цю вимогу. Проте, підпис статті 8 Конституції України про пряму дію норм Основного Закону, навіть з моменту прийняття вищезгаданих конституційних змін, робив їхню реалізацію мінімально прийнятною.

При оцінці практики втілення конституційних положень органами державної влади в Україні, особливо коли ці положення є "нормами прямої дії" та накладають нові обов'язки на органи державної влади, очікувати від них підвищеної активності в цьому напрямку не завжди було реалістично.

Хочеться більше звернути увагу на те, що органи державної влади, виконуючи свої зобов'язання, беручи участь в різних судових справах, нехтують рішеннями судів різних інстанцій, попри те, що рішення набирає законної сили та повинне виконуватись в обов'язковому порядку.

Проблема невиконання судових рішень є серйозною і відображається на судовому захисті прав громадян і забезпеченні правосуддя в Україні. Це порушення ставить під загрозу суть самого судочинства. Звернення про невиконання рішень судів, які включають скарги на незаконне обмеження прав людини, становлять значну частку звернень до Уповноваженого з прав людини та Європейського суду з прав людини. Громадяни, у свою чергу, вимагають реального виконання судових рішень та відновлення незаконно обмежених соціально-економічних прав. Відсутність систематичного виконання судових рішень негативно впливає на

міжнародний імідж держави в контексті захисту прав людини та підриває довіру українського народу. Ця проблема потребує невідкладного вирішення для забезпечення ефективного судового захисту прав громадян і відновлення довіри до правосуддя в Україні.

Важливим для України є рішення Європейського суду з прав людини по справі “Бурмич проти України” 2017 р. [4], в якому Українську державу визнано винною у порушенні прав людини, що є гарантовані Європейською конвенцією з прав людини і українською Конституцією внаслідок невиконання рішень національних судів.

Унаслідок тривалого невиконання судових рішень наша держава, на жаль, набуває негативного міжнародного іміджу в галузі забезпечення прав людини і втрачає довіру українського народу.

Більше того, представники органів державної влади не готові пройти шлях політичних, економічних та правових реформ, визначених в Угоді, а також сприяти встановленню верховенства права та подоланню корупції [5].

Тому, однією з фундаментальних засад європейського демократичного суспільства є принцип обмеження влади, який також визнаний Україною і закріплений на конституційному рівні. Так, у ч. 2 ст. 19 Конституції України зазначено: “Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України” [6]. Це означає, що суб'єкти публічного права, наділені владними повноваженнями, здійснюють свою діяльність лише на підставі Конституції й Законів України. Українському законодавству притаманні колізії та прогалини в

окремих положеннях, що визначають порядок обмеження прав людини, особливо це стосується соціально-економічних прав, безпосередньо там, де має бути визначений порядок і повноваження посадових осіб органів державної влади.

Відповідно, всі нормативно-правові акти, які приймаються органами державної влади України, місцевого самоврядування та їх посадовими особами, повинні не суперечити Конституції України і мають відповідати їй [6].

Тому, органи державної влади повинні не застосовувати ті норми, які визнані неконституційними, оскільки це порушує особисті права особи як на гідну зарплатню, так і на гідне пенсійне забезпечення. Більше того, застосовуючи неконституційні норми громадяни масово звертаються до суду за захистом своїх порушених прав.

У зв'язку з такими діями органів державної влади, на нашу думку слід внести зміни, які б гарантували громадянам правильне застосування норм законодавства, а у випадку невиконання, посадові особи повинні нести посилену відповідальність за свою бездіяльність щодо невиконання рішення суду.

В одному зі своїх рішень Конституційний Суд України наголошує, що, встановивши законом правові підстави і порядок призначення пенсій, їх розмір, законодавець може визначати особливі умови набуття та призначення для окремих категорій громадян, враховуючи всі об'єктивно значущі обставини їх трудової діяльності. Однак, це повинно здійснюватися з дотриманням вимог Конституції України, разом з принципами рівності й справедливості [7].

У Конституції України ч. 2 ст. 22 закріплено положення про те, що “Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані” та обмеження прав людини можливе лише у випадках, визначених Конституцією. Тим не менше, лишаються неврегульованими такі питання, пов’язані з обмеженням реалізації соціально-економічних прав людини: по-перше, це колізії у конституційно-правовому регулюванні; по-друге, це механізм реалізації та здійснення контролю у цій сфері.

Насамперед слід фокусувати увагу на проблемі, яка виникає в законодавчій сфері, а саме – законодавча неузгодженість конституційних норм та норм законодавства, а в окремих випадках – взагалі їх відсутність.

Держава зобов’язана відповідним чином регулювати фінансову ситуацію у країні та сприяти ефективному вирішенню економічних проблем за допомогою встановлення й застосування справедливих засобів перерозподілу суспільного доходу. Це може бути закріплена норма на конституційному рівні про заборону підвищення цін і тарифів на житлово-комунальні послуги, які є непропорційні з прожитковим мінімумом на поточний рік.

Отже, аналізуючи все вищенаведене, слід зазначити, що досвід захисту соціально-економічних прав на основі положення Конституції України, починаючи з моменту досягнення незалежності України, підтверджує наявність проблем, пов’язаних із забезпеченням конституційних прав людини. Для подолання цієї проблеми необхідно вдосконалити існуючий механізм забезпечення

цих гарантій шляхом впровадження відповідного досвіду Європейського Союзу.

Важливо встановити чіткі обов'язки та повноваження посадовців щодо реалізації соціально-економічних прав людини, зокрема при їх обмеженні. Законодавча норма повинна бути сформульована таким чином, щоб її можна було однозначно пояснити. Аналіз правозастосовної практики показує, що значна частина неправомірних обмежень соціально-економічних прав людини виникає саме через неоднозначне тлумачення норми, що призводить до перевищення меж допустимих обмежень або неправомірного звучання змісту права. Тому необхідно розробити законодавчий механізм, який був би неможливим у такій ситуації і забезпечив чітке визначення обмежень і їх меж відповідно до закону.

Список використаних джерел:

1. Українське суспільство: міграційний вимір : нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. К., 2018. 396 с.
https://www.idss.org.ua/arhiv/Ukraine_migration.pdf

2. Conditions for membership. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/enlargementpolicy/conditions-membership_en

3. Chapters of the acquis. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/enlargementpolicy/conditions-membership/chapters-acquis_en

4. Рішення Великої палати ЄСПЛ по справі Бурмич та інші проти України щодо невиконання остаточних судових рішень. URL:

https://ukrainepravo.com/international_law/european_court_of_human_rights/uky_yerrya-vke-12-10-2017-u-vyeoynsl-taoakhy-zhfto-ts-ftuavk-btsupy-kha-kryktuskhy-tsnuary-ses-ryev/ (дата звернення: 15.08.2021).

5. Правова природа та структура Угоди про асоціацію. URL : <https://eu-agreement.ed-era.com/b1/p2> (дата звернення: 30.06.2021).

6. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. № 30. Ст. 141.

7. Рішення Конституційного суду у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого пункту 13 розділу XV “Прикінцеві положення” Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” та офіційного тлумачення положення частини третьої статті 11 Закону України “Про статус суддів” (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання) від 11 жовтня 2005 р. № 8-рп/2005. URL: <http://ccu.gov.ua/storinka-knygy/310-pryncyp-rivnosti-konstytuciynyh-prav-isvobod-gromadyan-ukrayiny> (дата звернення: 20.07.2019).

4.11. Людина і громадянин в публічному праві

Суспільний розвиток країни залежить від ефективного взаємодії між суб'єктами, вироблення принципів і стандартів їх діяльності. Одним з основних засобів впливу на суспільство у цілому на окремих суб'єктів є правові норми. Адже, як відомо, тільки на основі врегулювання суспільних відносин нормами права вони стають правовідносинами. В теорії права його суб'єктів можна розділити на 2 основні групи: фізичні особи та юридичні особи.

Фізичні особи – це люди. При цьому, в теорії права України коли іде мова про них залежно від правової підсистеми більш поширеним є вживання поняття «людина» і «громадянин» для публічних галузей права, та фізична особа – для приватних. В умовах реформування за зміни публічно-правових галузей права України, імплементації законодавства України до законодавства ЄС важливим та актуальним залишається питання праворозуміння понять «людина», «громадянин» через комплекс закладених у праві конструкцій та ознак, що характеризують ці поняття, зокрема на основі правового статусу.

Предметом дослідження є зміст понять «людина» і «громадянин» в публічному праві. Завдання дослідження включає:

- аналіз праворозуміння поняття «людина» і «громадянин» публічному праві на основі аналізу правових статусів цих суб'єктів права;
- порівняння відмінностей праворозуміння спеціальних правових статусів людини і громадянина в публічних галузях права.

Як відомо, публічна правова підсистема галузей права регулює відносини, що виникають у сфері діяльності осіб публічного права та впливають на суспільний порядок, відображають суспільний інтерес (як сукупний інтерес більшості суспільства щодо регулювання відносин у цьому ж суспільстві). Публічні галузі права (конституційне, адміністративне, кримінальне, фінансове тощо) встановлюють норми, правила і принципи, які стосуються діяльності державних органів, публічних службовців, громадян та інших суб'єктів, що займаються справами громадського значення, органів місцевого самоврядування, процедуру притягнення до юридичної відповідальності, взаємодії з іноземними державами та міжнародними організаціями, обслуговування населення службовими особами органів влади («служіння народу»). Основна мета публічного права полягає у забезпеченні справедливості, порядку, стабільності та реалізації загальних інтересів суспільства.

Історично, передумовою виникнення галузей права та визначення їхніх меж у період римського права стала потреба в організації систематичного викладу правових знань. Галузі та інститути з часом закріпилися внаслідок систематизації римського права, навіть стали джерельною базою правового статусу. У такий спосіб галузі права трансформувалися із педагогічних інструментів у елементи правової системи [2, с. 126].

Система галузей та інститутів права несе також й ідеологічне навантаження, відіграє політико-правову роль. Адже правовий статус людини є основою для правовідносин у всіх галузях права та в усіх правових системах. Поєднання здобутків філософії та теорії права

відіграє важливу роль для сучасного значення людини в праві. Проявами зрушень на цьому шляху є такі сучасні тенденції в українській та світовій правовій думці, як «олюднення права», «людиноцентризм», «антропологізація» філософії права, тривалий інтерес до прав людини [2, с. 127].

Відображення людини в праві, її уявлення, «образ» можна визначити як питання правового людинорозуміння. При цьому під «правом» мається на увазі не лише «юридичне» право чи його логічна конструкція, форма, а і право як загальне соціальне явище, право в його реалізації.

Характерним для сучасної правової літератури використання, значення та розрізнення в нормативно-правових документах такої термінології людинорозуміння загалом та в юриспруденції загалом, як: (1) людина, (2) чоловік, (3) індивід (індивідуум), (4) індивідуальність, (5) особа, (6) суб'єкт права, (7) особистість, (8) громадянин, (9) персона, (10) ніхто, (11) кожен тощо [2, с. 127]. Отже, є людина у філософських і теоретичних конструкціях, що лежать в основі теорії права, а також є людина у правореалізації (у найширшому розумінні цього слова як здійсненні права, «права в дії»), коли це здійснення відбувається за участю різноманітних суб'єктів, уособлених окремими людьми.

Дослідження правового людинорозуміння має відбуватися за схемою: від загального людинорозуміння до правового людинорозуміння, далі – від правового людинорозуміння до «системно-галузево-правового» людинорозуміння на основі визначення елементів [2, с. 127]. На нашу думку, серед таких

елементів основним буде правовий статус. Правовий статус особи – це система закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких індивід як суб'єкт права (тобто к такий, що має правосуб'єктність) координує своє поведінку в суспільстві [3]. Відповідно елементами правового статусу особи/суб'єкта є:

1. Правова основа – наявність нормативно-правового акту, який стосується суб'єкта;
2. Права та обов'язки суб'єкта. Правоздатність та дієздатність.
3. Юридична відповідальність. Деліктоздатність суб'єкта.

Проблема людини займає одне з провідних місць у суспільствознавстві. У філософії, соціології, психології, юриспруденції поняття людини характеризується певними особливостями, що відображають своєрідність предмета та завдань науки. У сфері правознавства важливою є характеристика особи з точки зору її правоздатності, дієздатності та спроможності нести юридичну відповідальність. Дослідження окремих елементів правового статусу людини також здійснюється та є постійно актуальним. Наприклад, історично права людини виникали під час певних подій як відповідь на утиски з боку держави. Спочатку було так зване «перше покоління прав людини», яке сьогодні представляє громадянські та політичні права, втілені в міжнародних стандартах прав. Ці права кваліфікуються як негативні, як права на захист від будь-якого втручання, в тому числі з боку держави, у реалізацію цих прав. У свою чергу, друге покоління прав людини виникло в боротьбі народів за поліпшення свого економічного життя, підвищення

культурного статусу. Це так звані позитивні права, для реалізації яких необхідні організаційна, планова та інші форми діяльності держави щодо забезпечення цих прав. Нині існує співвідношення цих прав, оскільки без права на здоров'я чи належний рівень життя неможливо гарантувати право на життя тощо. Однак новий напрямок вивчення геному людини, використання людських ембріонів, евтаназія та трансплантація та клонування спричиняє формування нового четвертого покоління прав людини і, таким чином, породжує складні правові питання [5, с.160].

Поняття «люди» у Великому тлумачному словнику сучасної української мови [4] визначається як «суспільні істоти, що являють собою найвищий ступінь розвитку живих організмів, мають свідомість, володіють членороздільною мовою, виробляють і використовують знаряддя праці». Отож, це поняття включає два аспекти: природний і соціальний. Тому людина сприймається як жива істота природи (біологічна істота). Вона має певні анатомічні особливості та фізіологічні функції. Основними рисами людини є:

- розвинені інстинкти, що забезпечує можливість реалізації різних інтересів;
- наявність мови як засобу спілкування та діяльності людини;
- необхідність спілкування з іншими людьми з метою досягнення компромісу інтересів;
- чіткий розподіл праці у людському середовищі, що надає можливість досягти високого ступеня організованості відносин.

Людина є істотою не лише природною, а й соціальною. Такі її специфічні ознаки, як мова, мислення, можливість створювати речі,

товари, надавати послуги могли сформуватися та розвинулись лише у суспільстві.

Процес розвитку та еволюції суспільства спричинив виникнення специфічних відносин між суб'єктами, що характеризуються певним рівнем усвідомленості та узгодженості. Саме це зумовлює соціальний характер поняття «людина» та його перетворення на соціально-значиму категорію «особистості», що формується на такому етапі його розвитку, коли людина отримує відносну незалежність від природи та повну свободу дій [1].

Людина та фізична особа у правовій науці виступають тотожними поняттями. Особа – поняття ширше, оскільки особа у праві може бути як фізичною (людина) так і юридичною (організація, підприємство, установа). Фізичні особи, як і люди поділяються на громадян країни, іноземців, осіб без громадянства, з подвійним громадянством тощо.

Поняття «громадянин» за змістом праворозуміння є вузьким за людину. Громадяни – група людей, які мають правовий зв'язок з країною із республіканською формою правління (для монархії такий правовий зв'язок називають підданством).

Громадянин - це фізична особа, яка належить до постійного населення певної держави, має нормативно закріплений статус, користується захистом держави як в межах її території, так й поза нею. Громадянин має певні особливості, що надають можливість бути суб'єктом не лише економічних та соціальних, а й політичних відносин. Зокрема це особа: (1) яка належить до постійного населення певної держави; (2) що користується правами, наданими державою,

та виконує обов'язки, покладені на неї; (3) котра користується захистом з боку держави, як правовим, так і судовим, на яку поширені гарантії прав; (4) яка несе законодавчо закріплену юридичну відповідальність у разі порушення чи невиконання певних рішень, а також у випадку порушення суб'єктивних прав інших осіб або невиконання власних юридичних обов'язків.

Зв'язок громадянина та держави визначається у процесі характеристики ознак держави:

1) державна публічна влада є офіційним представником суспільства. Саме тому відносини «громадянин-держава» мають державно-політичний характер;

2) держава є територіальним устроєм суспільства, що забезпечує певний рівень упорядкування суспільних відносин за допомогою спеціальних засобів - правових норм. Це зумовлює правовий характер взаємодії громадянина та держави;

3) держава за допомогою права узгоджує інтереси різноманітних суб'єктів і груп та гарантує взаємну відповідальність громадянина і держави, що визначає громадянина як рівноправного партнера держави [1].

Отже, еволюція понять «людина» та «громадянин» визначає не лише відповідні етапи становлення, розвитку, функціонування та вдосконалення суспільства і держави, але і надає можливість визначити належність людини до суспільства і держави, охарактеризувати особливості правового статусу та можливості щодо захисту суб'єктивних інтересів.

Можна розглянути роль людини і громадянина в публічному праві з різних аспектів. Ось декілька ключових ролей:

- Захисник прав і свобод: людина, як громадянин, має право на захист своїх особистих прав і свобод від держави або інших організацій. Вона може звертатися до суду, участь у громадському обговоренні, страйках або інших формах протесту, щоб захистити свої законні інтереси.

- Виконавець обов'язків: Громадянин має обов'язок дотримуватися законів і правил, встановлених у публічному праві. Він повинен бути свідомим своїх прав та обов'язків і діяти відповідно до них. Це може охоплювати різні сфери, такі як оподаткування, вибори, дотримання правил дорожнього руху тощо.

- Учасник громадського життя: Людина, як громадянин, може брати участь у процесі прийняття рішень, які стосуються громадського життя, через різні механізми, наприклад, голосування на виборах або участь у громадських слуханнях. Вона може сприяти формуванню політичної волі і впливати на розвиток суспільства через свої дії.

- Виконавець соціальних обов'язків: Громадянин може мати обов'язки перед суспільством і державою, такі як платежі податків, служба в армії, дотримання правил громадського порядку тощо. Ці обов'язки сприяють підтримці функціонування суспільства і забезпеченню загального благополуччя.

- Захисник правопорядку тощо.

У публічному праві є певна відмінність між поняттями «людина» і «громадянин». Поняття «людина» відноситься до кожної

особи, незалежно від її громадянства чи належності до певної країни. У публічному праві, за «людиною» закріплюють універсальні права і свободи, які повинні бути гарантовані кожній особі, незалежно від її статусу. Ці права можуть включати право на життя, свободу слова, свободу віросповідання, право на приватне життя тощо.

Термін «громадянин» вказує на особу, яка має громадянство певної країни і підпадає під її юрисдикцію. Громадянство дає особі певні права, обов'язки та привілеї, які встановлені законодавством даної країни. Громадяни мають право голосувати, вибирати політичних представників, отримувати захист держави тощо.

Основна відмінність між «людиною» і «громадянином» полягає в тому, що поняття «людина» є загальним і стосується всіх фізичних осіб, незалежно від їх громадянства, тоді як «громадянин» вказує на фізичну особу, яка має певне громадянство та підпадає під закони та обов'язки конкретної країни.

Роль публічного права полягає у встановленні та регулюванні відносин між державою та громадянами, а також визначенні прав та обов'язків, які виникають з цих відносин.

Публічне право має на меті забезпечити порядок та стабільність у суспільстві. Це досягається шляхом створення правил і процедур, які регулюють поведінку громадян та організацій, а також діяльність державних органів. Публічне право встановлює норми щодо дотримання правопорядку, забезпечення безпеки громадян та захисту загального інтересу.

Однією з головних ролей публічного права є це захист прав і свобод громадян. Публічне право визначає основні права та свободи,

які гарантовані громадянам державою, і встановлює механізми їх захисту. Це може охоплювати право на життя, свободу слова, приватне життя, рівність перед законом, свободу віросповідання, право на справедливий суд, право на участь у політичному процесі тощо.

Публічне право визначає повноваження та обов'язки державних органів, які наділені владними повноваженнями. Воно регулює взаємовідносини між законодавчою, виконавчою та судовою владою, а також контролює їх діяльність, забезпечуючи баланс та розподіл владних повноважень. Публічне право також визначає процедури для прийняття рішень публічними органами.

До основних публічно-правових галузей відносять:

Конституційне право.

Це публічна фундаментальна галузь права. Воно визначає правові основи функціонування держави, встановлює принципи організації влади, гарантує права та свободи громадян, встановлює механізми контролю за діяльністю державних органів – загалом конституційний лад країни. Відповідно людина і громадянин в конституційному праві будуть мати спеціальний – конституційно-правовий статус. Він є складовою частиною загального правового статусу людини. Особливістю його буде те, що елементи конституційно-правового статусу визначені конституцією країни і прив'язані до конституції держави.

Адміністративне право.

Це публічна, фундаментальна галузь права. Регулює діяльність публічної адміністрації, встановлює правила та процедури видачі

адміністративних актів, контролює діяльність публічних органів та захищає права громадян у їх взаємодії з державним апаратом, суб'єктами владних повноважень, визначає процедуру притягнення до адміністративної відповідальності та надання адміністративних послуг. Адміністративно-правовий статус також є спеціальним видом правового статусу, який включає додаткові поряд із загальними елементами правового статусу права та обов'язки, повноваження, функції, що пов'язані з участю у діяльності публічної влади. Тобто, поліцейський, будучи людиною (фізичною особою) має ті ж права та обов'язки, що і фізична особа, але у зв'язку з тим, що він є поліцейським – тобто має спеціальний статус – він має певні заборони (щодо підприємницької діяльності), а також додаткові повноваження права та обов'язки, які пов'язані з виконанням його службових обов'язків. Поліцейським в Україні може бути тільки громадянин України. Поліцейський є державним службовцем та публічним службовцем, суб'єктом владних повноважень.

Фінансове право.

Це публічна комплексна галузь права, що регулює відносини, пов'язані зі публічною фінансовою діяльністю, тобто мобілізацією, розподілом та використанням фінансових ресурсів держави, і місцевого самоврядування (публічних коштів), встановлює правила оподаткування, контролює діяльність фінансових установ, надання фінансових послуг та забезпечує фінансову стабільність (в тому числі валютну). Фінансово-правовий статус людини розглядають з прив'язкою до мети вступу у фінансові відносини. Якщо іде мова про представництво власних інтересів, тут може бути платник податків,

брокер, фінансовий консультант. Якщо брати за основу економічну діяльністю людей та валютні відносини всередині країни чи зовні – статус резидент чи нерезидент. За умови участі в бюджетних відносинах – розпорядник бюджетних коштів, отримувач бюджетних коштів тощо.

Отже, людина є основним учасником правовідносин, вона бере участь у використанні прав, виконанні обов'язків, дотриманні заборон, може притягатись до юридичної відповідальності за вчинення правопорушень. Громадяни – частина людей, які мають правовий зв'язок з державою – республікою.

Роль публічного права полягає у встановленні та регулюванні відносин між публічною владою та громадянами, а також визначенні прав та обов'язків, які виникають з цих відносин, забезпеченні прав людини, дотриманні громадського порядку та безпеки.

Специфіка праворозуміння статусу людини в публічному праві залежить від обсягу її включення у публічну сферу діяльності. Людина може представляти державу (якщо вона працює в державному органі), тоді вона наділяється додатковими (спеціальними) правами, обов'язками, повноваженнями, функціями, що пов'язані із її діяльністю і є доповненням до основних прав та обов'язків, які є у неї як людини. Тоді така людина буде мати спеціальний правовий статус.

Спеціальні правові статуси можна класифікувати за галузями права (конституційно-правовий статус, адміністративно-правовий статус та ін.) та сферами діяльності людей (підприємець, службовець), характером їх участі в соціальних відносинах

(отримувач соціальних пільг, учасник бойових дій, безробітний, безвісно відсутній суб'єкт тощо).

Список використаних джерел:

1. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М Теорія держави і права. Академічний курс. Підручник. К.: Юрінком Інтер, 2006

2. В. С. Бігун Людина в праві. Правове людинорозуміння як філософсько-правова проблема. Проблеми філософії права. 2003 Т. I С. 126-128

3. Скакун О.Ф. Теорії держави і права. Підручник. Харків: Консул, 2001. 656 с.

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с. URL:<http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z2TR=ukr0000728%5F5> (дата звернення 26.06.2023).

5. Petrovska, Iryna; Rozvadovsky, Volodymyr; Ptashnyk, Iryna; Grytsan, Olga. A human right can be in conflict with one or several other human rights. Utopía y Praxis Latinoamericana: Año 23, n° 82 (julio-septiembre), 2018, pp. 159-169. URL: <https://zenodo.org/record/1495822> (дата звернення 26.06.2023)

4.12. Problems of nuclear safety in Ukraine: national and international aspects (Проблеми ядерної безпеки в Україні: національний та міжнародний аспекти)

In the past century, the world community has witnessed the devastating consequences of two of the most catastrophic wars in human history, as well as a long and draining Cold War that caused immeasurable grief and agony for countless millions of people. Although it seems that military aggression in the heart of Europe is a thing of the past, as Hegel noted, "men and governments have never learned anything from history and have not acted on this knowledge." While it is generally recognized that our world is much different than it was even a few years ago, with the collapse of the Iron Curtain and the outdated style of the Cold War, it remains a world full of danger. The full threat of military (nuclear) conflict still exists, and national, ethnic and religious conflicts continue to persist. In the coming times, the question of how to conduct military operations will remain relevant [1].

The threat posed to humanity by nuclear weapons is unparalleled; at the same time, the global legal system that aims to prevent their proliferation and promote disarmament is facing an unprecedented crisis of confidence. North Korea has effectively withdrawn from the Nuclear Non-Proliferation Treaty, while India, Israel and Pakistan have never been members. There are serious concerns about Iran's peaceful nuclear program. The surge in terrorist activity, coupled with the possibility of terrorists acquiring nuclear weapons, has significantly increased the threat

of their use. Since nuclear nonproliferation and disarmament are interrelated, progress in one area depends on progress in the other. Both issues need to be addressed in a timely and comprehensive manner, emphasizing the importance of controlling and implementing the non-proliferation and destruction of nuclear weapons in accordance with international law. This is a challenge for the organization and implementation of such control measures [2].

Modern global transformation processes are a convincing evidence that international law is a system that is constantly in a state of dynamic development. This is due to the ever-changing range of relations between states and other subjects of international law. As a result, new branches of international law are created, which leads to changes in the content of existing branches. This is especially evident in the field of international security law. The definition of the right to international security varies among scholars, with the main differences arising from different interpretations of both the category of "security" and the subject matter of regulation. It is important to note that international security is primarily ensured by compliance with the fundamental principles of international law. However, modern regulation of international relations is often based on new concepts and doctrines that contradict the recognized fundamental principles of international law. Modern global transformation processes are a convincing evidence that international law is a system that is constantly in a state of dynamic development. This is due to the ever-changing range of relations between states and other subjects of international law. As a result, new branches of international law are created, which leads to changes in the content of existing branches. This is

especially evident in the field of international security law. The definition of the right to international security varies among scholars, with the main differences arising from different interpretations of both the category of "security" and the subject matter of regulation. It is important to note that international security is primarily ensured by compliance with the fundamental principles of international law. However, modern regulation of international relations is often based on new concepts and doctrines that contradict the recognized fundamental principles of international law [3].

These changes change the nature and systemic foundations of both international law and international security law, which are the basis for the stable functioning of the interstate system. These norms are necessary for resolving international conflicts and ensuring international security. This definition was confirmed in the 1974 decision of the International Court of Justice on the Gulf of Maine border dispute between the United States and Canada. The Court emphasized that the terms "principles and norms" are interchangeable and that "principles" encompass legal principles, including principles of international law. The term "principles" is well used to describe these fundamental norms because of their general and fundamental nature [4].

Everyone knows that the main principles of modern international law are contained primarily in the UN Charter. Nevertheless, some of these principles are set out very briefly. That is why during the 1960s, various countries undertook to initiate a project at the UN that would codify the fundamental principles. These efforts culminated in the adoption by the UN General Assembly in 1970 of the Declaration on Principles of

International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations. The Declaration contains seven principles:

- non-use of force or threat of force; - peaceful settlement of international conflicts
- non-interference in matters within the domestic jurisdiction of a state;
- the duty of states to cooperate with each other in accordance with the UN Charter;
- equal rights and self-determination of peoples;
- the sovereign equality of states;
- Good faith fulfillment by states of the obligations assumed by them under the UN Charter [5].

The goals of nuclear safety, security and safeguards are interrelated, although each serves a specific purpose. The first goal is to prevent accidents, and the second is to prevent intentional acts that could pose a threat to nuclear power plants. This includes potential acts of nuclear terrorism or theft of nuclear materials. The third goal is to protect nuclear materials from military use. Although each of these goals is different in orientation, they overlap and influence each other. Steps taken toward one goal may affect the others [6].

Nuclear safety and security have a common goal, which is to protect individuals, communities, and the natural world. Both organizations have

developed measures to avoid the widespread spread of radioactive substances. The basic principles of protection are comparable in both scenarios. In addition, there are certain components of their infrastructure or protocols that enhance their security efforts. As mentioned in the previously cited report by the International Atomic Energy Agency, the containment system of a nuclear power plant is configured to prevent a significant release of radioactive material in the event of an accident, while providing structural reinforcement of the reactor against acts of terrorism. Similarly, a critical access control system serves the dual purpose of limiting exposure to personnel and allowing access only to qualified personnel, while preventing unauthorized entry [7].

The origin of global nuclear law can be traced back to the need for legal control over the management of nuclear energy and radiation sources. Its main goal is to protect the population, assets and the natural ecosystem from negative impact. Nuclear law is exceptional in contrast to other branches of law, as it regulates a specific type of social behavior. This distinction is most evident in the fundamental principles of nuclear law, which include, but are not limited to, safety, security, accountability, acceptability, continuous surveillance, reparation, environmentally sustainable progress, consensus, self-reliance, clarity, and international cooperation [8].

Recently, the global security environment has undergone significant changes. These transformations include a significant increase in terrorist threats and the proliferation of weapons of mass destruction. To respond more effectively to these changes, the international community is

increasingly using soft political instruments. These instruments include initiatives, programs, informal agreements to join certain international systems, pledges of allegiance to certain principles, or the adoption of action plans within international organizations or associations. The main advantage of these instruments is that they are based on political commitments, which allows for greater flexibility in both procedures and methods. Accordingly, they require less time to implement than legally binding instruments such as international treaties [9].

The absence of a clear strategy for implementing genuine reforms that goes beyond the mere rhetoric of temporary officials is only one of Ukraine's many problems. In addition, the absence of a true elite in Ukraine means that the country does not have a solid foundation for development. The absence of this foundation leads to a shift from the strategic goal of restructuring the nation's social structure to futile attempts to manipulate taxes, territorial distribution, and other unproductive means. The current regime of Ukraine, controlled by plutocrats, continues to rob the nation for its own benefit. In addition, empty promises such as the rapid reconstruction of nuclear weapons or the production of powerful ballistic missiles containing nuclear materials are nothing more than meaningless rhetoric [10].

Given the current situation, it is clear that decisive and urgent action involves both strengthening collective efforts and applying measures and rules to prevent the proliferation of nuclear weapons at all levels, from local to global. In addition, there is an inevitable need to review, adjust and modernize both national and international laws aimed at preventing the

spread of nuclear weapons. This should include the establishment and implementation of modern methods and approaches aimed at expanding the scope and responsibilities of national, regional and international actors and organizations responsible for addressing nuclear non-proliferation issues [11].

References:

1. Decree of the President of Ukraine No. 1035/2010 "On the National Plan for Implementation of the Washington Nuclear Security Summit Work Plan for 2010-2012".
2. M.P. Savruk, Ukrainian-English Scientific and Technical Dictionary, Kyiv, Naukova Dumka, 2008, p. 46.
3. SNRIU Order No. 156 of 28.08.2008 "On Approval of General Requirements for Physical Protection Systems for Nuclear Facilities and Nuclear Materials and General Requirements for Physical Protection Systems for Nuclear Materials during their Transportation".
4. Report on Nuclear Security: Measures to Protect Against Nuclear Terrorism - 2010.
5. In this context, the term "counteraction" includes the typical triad: prevention, suppression, response.
6. For more details on nuclear forensic analysis, see SIPRI Yearbook 2008, Vitalii Fedchenko, Nuclear Forensic Analysis, pp. 353-357.

7. The Interface between Safety and Security at Nuclear Power Plants, INSAG-24, IAEA, Vienna, 2010.

8. Kononenko V.P. Settlement of Territorial Disputes by the International Court of Justice: Theory and Practice: Monograph. Kyiv-Odesa: Phoenix. 2018. 438 p.

9. On Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations: UN Declaration of October 24, 1970. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569 (accessed on May 23, 2023).

10. The Charter of the United Nations. Current international law / compiled by Y.M. Kolosov, E.S. Kryvchykova. In 2 vols. Vol. 1. Kharkiv: Yurait, 2007. 768 p.

11. Balyuk G.I.. Problems of Formation and Development of Nuclear Law in Ukraine. Thesis for the degree of Doctor of Laws. Kyiv, 2000. 360 p.

4.13. Захист прав дітей на окупованих територіях України

Дитинство, зруйноване війною. Саме таке воно в українських дітей через повномасштабне вторгнення РФ. Діти – це особливо вразлива та незахищена категорія суспільства, бо вони повністю залежать від дорослих. В умовах збройного конфлікту вони часто виступають основними суб'єктами системної дискримінації.

Постійні обстріли, вибухи, зруйновані домівки, вимушена евакуація та багато загиблих – це важко доводиться переживати дорослим, а тим більше дітям. Війна завдає неповнолітнім громадянам України найбільшого горя і страждань – як фізичних, так і моральних. Свист ракет, звуки вибухів, страшні картини смерті ламають їхній психо-емоційний стан, їхнє безтурботне дитинство, прирікають на страх, голод і холод, а часто й на сирітство. Вони опинилися у великій біді, і кому як не українській державі захистити їхні права. В умовах російської агресії проти України тема захисту прав дітей стає особливо актуальною. Адже ворог замахнувся на майбутнє української держави, на її генетичний фонд. Через війну в Україні тисячі дітей залишилися сиротами, втратили зв'язок з рідними та опинилися у складних життєвих обставинах, сотні загиблих дітей, тисячі понівечених життів, зґвалтованих, нелегально вивезених за межі України.

Передусім, варто зазначити основні міжнародно-правові акти, створені для захисту дітей у ситуаціях збройного конфлікту, зокрема: Конвенція ООН про права дитини (1989); Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у

збройних конфліктах (2000, ратифікований Україною у 2004 році); Женевські конвенції про захист жертв війни (1949); Додаткові протоколи до Женевських конвенцій (1977); Конвенція міжнародної організації праці №182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці (1999); Римський статут Міжнародного кримінального суду (2002), Резолюції Ради Безпеки ООН, прийняті в період з 1999 по 2009 роки. Проте, в умовах активних бойових дій країна агресор – росія ігнорує вимоги міжнародного гуманітарного права і зазначені вище міжнародно-правові акти надалі безкарно порушуються. Як би нам не хотілося це усвідомлювати, але кожен неповнолітній громадянин України внаслідок військової агресії російської федерації зазнав порушень його основних прав, закріплених Конституцією України та нормами міжнародного права, таких як: право на особисте життя та захист від посягань на нього, право на розвиток, охорону здоров'я, піклування, право на відпочинок і дозвілля, право на освіту та сім'ю. На жаль, це далеко не весь перелік порушених прав.

Наразі українській владі точно відомо про понад 19,5 тисяч вивезених з окупованих територій дітей до росії, але їх складно точно підрахувати через окупацію частини території України. Про це повідомила уповноважена президента з прав дитини Дар'я Герасимчук в ефірі проекту Радіо Свобода. Це не остаточна цифра. Загалом, мова йде про сотні тисяч українських дітей, яких російська влада депортувала з початку повномасштабного вторгнення.[1]

Пані Д. Герасимчук зазначила, що у росії заявили про те, що "евакуювали" або "вивезли на оздоровлення" 744 тисячі українських дітей. Проте, за її словами, ця цифра може бути завищеною. І ці дані ніяк не підтверджені ні українською стороною, ні будь-якою міжнародною організацією чи третьою країною.

Росіяни на тимчасово окупованих територіях України проводять примусові "медогляди" дітей, аби мати підставу для їх депортації. Так, з початку 2023 року зі сходу України незаконно вивезли близько 103 тисяч неповнолітніх українців. Зокрема, на Донеччині огляд пройшли 75 тисяч дітей й 39 тисяч в результаті було вивезено до Росії. На Луганщині "оглянули" 94 тисяч й у 66 тисяч нібито "виявили патологію", після чого вивезли. При цьому, були зафіксовані випадки коли лікарі вимагали у батьків гроші, аби не "виявляти патологію". За даними державного порталу з розшуку дітей, станом на ранок 24 березня 2023 року 392 українські дитини вважаються зниклими, 10 879 — знайдені, 19 528 — депортовані, 327 — повернуті.[2]

"Суспільне. Новини" мали змогу взяти інтерв'ю у Віталія, якому 16 років, він — один з тисячі дітей, кого росія примусово вивезла з тимчасово окупованих територій України. Його депортували нібито на "оздоровлення" протягом 2 тижнів на море в Крим. Ця пропозиція звучала заманливо і часто від людей, котрим довіряли. У випадку з Віталієм – від директорки його школи у Бериславі на Херсонщині. Рішення про виїзд вимагали ухвалити негайно, на батьків тиснули, щоб ті підписали дозвіл. Дітей відправили у санаторії "Мечта" в Євпаторії. Обіцяні два тижні діти справді відпочивали — їх водили

до моря, на атракціони та в зоопарк. За словами Віталія, керівництво санаторію просило уникати політичних тем, щоб “не створювати конфліктів”. Та за два тижні усе змінилося. У інтерв’ю постраждалих Віталій зазначив: "Потім нам кажуть: "Цей табір закривається, збирайте речі, завтра вас переводять в інший". Зранку йдемо на автобус. А там їхати — квартал. Під’їжджаємо, дивлюся — вікна дерев’яні з сіткою. Кажу: що за в’язниця? Заходжу в кімнату — ні розетки, ні столу, ні наволочок". Саме в цьому таборі, за словами хлопчика, почалося "політичне перевиховання". Дітей примушували співати російський гімн, вставати під час російського гімну, за будь-які вияви українськості відправляли у підвал. Щонайменше годину на день присвячували "разговорам о важном", Практично всі діти свідчать, що їх психологічно дуже сильно цькували, по-різному обзивали за те, що вони – українці. Є навіть діти, які свідчать про те, що їх били за непокору, залякували, казали, що вони народилися в росії, а Україна це країна-терорист, де вбивають людей і вони врятували їх .[3]

Як розповідала радниця-уповноважена Президента з прав дитини Дарія Герасимчук, дітей переміщували на територію рф також після загибелі батьків, після розлучення з батьками, під час так званої фільтрації, їх вивозили з сиротинців та інтернатних закладів під гаслом евакуації. Це – порушення Женевської конвенції про захист цивільних під час війни: відповідно до неї, дітей з зони бойових дій не можна переміщати на територію держави-агресорки. [4]

Також ще одне порушення російської федерації – це всиновлення дітей російськими сім’ями. За законом, щоб всиновити

українську дитину, треба бути певним, що у неї немає опікунів. Має бути відповідне рішення суду. Те, що зараз відбувається з українськими дітьми в російських родинах, потрапляє під визначення "тимчасова опіка", відповідно до законодавства РФ, вона триває 6-8 місяців, пояснює "Суспільному. Новини" Катерина Рашевська, юристка Регіонального центру з прав людини. Отже, діти, для кого цей термін спливає, залишаються в сім'ях нелегально.

У інтерв'ю Катерина Рашевська зазначає: "Раніше дітям казали: "Складна ситуація у військовому плані. Вашим мамам небезпечно сюди їхати, ви що, хочете, щоб мамочка загинула? Посидьте тут, потім вас заберуть". А тепер вони говорять: "Ваші батьки погані, про вас забули, вони вас сюди відправили". Потім кажуть: "Дивіться, ви вже тут сидите місяцями — краще ж бути в російській родині, де вас будуть любити".

Ще у травні 2022 року в росії спростили процедуру набуття громадянства для українських дітей, які не мають опікунів. А в грудні путін затвердив порядок подачі відмови від українського громадянства і "постановив", що діти до 14 років на новоокупованих територіях тепер є громадянами росії. Цей аспект з примусовою зміною громадянства є свідченням ще одного злочину, який поки що не ідентифікував МКС, вважають правозахисники.

Оголошення Міжнародним кримінальним судом ордерів на арешт **президента росії владіміра путіна, а також уповноваженої з прав дитини марії львової-бєлової**, сприяло тому, щоб повертати дітей додому. Наразі фонд Save Ukraine здійснив п'ять місій: за дітьми в окупований Крим та РФ їхали їхні батьки. Благодійна

організація спілкується з керівництвом таборів, бо на офіційному рівні Росія досі не йде на контакт щодо повернення дітей. Росія продовжує створювати перешкоди для повернення маленьких громадян України. Російське керівництво зрозуміло: "кожна дитина, що повертається — це доказ їхніх злочинів". Наразі організувати повернення можна насамперед для тих дітей, у яких є батьки та законні опікуни. Складніша ситуація з сиротами. Так, на вимоги української сторони повернути додому майже 4500 сиріт кремль не реагує. [5]

Тому, про захист прав дітей, які постраждали від воєнних дій в Україні, на законодавчому рівні здебільшого регулюється Законом України «Про охорону дитинства», в який було внесено зміни і яким передбачено, що «дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, дитина, яка внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, була викрадена або незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, у тому числі в полоні». [6]

Як зазначає у статті “Як захистити права дитини в умовах воєнного стану“ Катерина Дробязко, «АМБЕР, ЮК» адвокат, законодавство щодо захисту прав дітей в умовах воєнного стану значно вдосконалилося: внесено зміни до законів, ратифікували конвенції. Проте, залишається багато прогалин, які необхідно усунути шляхом прийняття та доопрацювання нормативно-правових актів, що регулюють окреслені питання. Але в цей складний час,

який переживає наша країна, ми хочемо відзначити наші успіхи у сфері захисту прав дітей.

Прикладом позитивного зрушення у нашій державі щодо захисту прав дітей є постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану», яка набрала чинності від 17.03.2022 № 302. Координаційний штаб – тимчасово консультативно-дорадчий орган Кабінету Міністрів України, який створено для сприяння координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану. [7]

Основними завданнями Координаційного штабу є:

координація дій центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо організації евакуації дітей, зокрема дітей з інвалідністю та дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, які не досягли 18-річного віку та проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, які влаштовані на виховання та спільне проживання до прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу, які перебувають під опікою, піклуванням, які влаштовані до сімей патронатних вихователів (далі - діти), з небезпечних територій, створення безпечних умов для їх перебування;

координація дій центральних та місцевих органів виконавчої влади щодо розміщення та задоволення потреб дітей, евакуйованих у

безпечні регіони України, та тих, які переміщені у держави тимчасового перебування;

координація заходів щодо забезпечення розміщення та задоволення потреб дітей, евакуйованих у безпечні регіони України, та тих, які переміщені у держави транзитного перебування;

здійснення контролю за постановкою на консульський облік дітей в державі їх тимчасового влаштування і визначення шляхів, механізмів та способів вирішення проблемних питань, що виникають під час постановки на консульський облік дітей, та забезпечення повернення дітей до України після припинення воєнних дій;

визначення шляхів і способів вирішення проблемних питань щодо захисту прав дитини в умовах воєнного стану;

прийняття оперативних рішень щодо захисту прав дітей;

моніторинг дотримання соціальних стандартів та прав дітей в Україні у державах їх тимчасового перебування, які виїхали за межі України, а також організація їх повернення в Україну;

інформування громадян України та міжнародної спільноти про становище та потреби в захисті дітей в умовах воєнного стану;

поширення інформації про діяльність Координаційного штабу.

[7]

За час роботи Координаційного штабу було здійснено гідну підтримку та захист прав дітей в умовах воєнного стану, а саме: здійснено евакуацію дітей з небезпечних територій та проведено координацію їх безпечного переміщення до місць тимчасового влаштування, забезпечено облік дітей, які виїхали на безпечну територію України або за межі України; координовано роботу

обласних військових адміністрацій та органів місцевого самоврядування для підготовки й організації безпечних місць для тимчасового розміщення евакуйованих дітей та задоволення їх потреб; здійснюється моніторинг дотримання Правил перетинання державного кордону громадянами України, дітьми із законними представниками або організованими групами дітей у взаємодії з центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, подано Кабінету Міністрів України розроблені за результатами роботи рекомендації та пропозиції, що вже почали реалізовуватися через прийняття Кабінетом Міністрів України низки постанов, наприклад таких, як постанова Кабінету Міністрів України від 23.08.2022 № 940 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо удосконалення механізму проведення евакуації» та інших.

З огляду на викладене можна зробити наступні висновки. Під час повномасштабного вторгнення російської армії на територію України країна-агресорка не дотримується елементарних норм міжнародного гуманітарного права. На такі звірські неправомірні дії потрібно і на далі звертати увагу світової спільноти, весь світ має реагувати на жахливі вчинки здійснені рф на окупованих територія України щодо дітей тому потрібно поширювати інформацію про злочини рф в медіа просторі, щоб притягти винуватців до відповідальності.

На сьогодні наша держава належним чином виконує покладені на неї завдання щодо забезпечення захисту прав дитини, а саме приймає власні нормативні акти, створюючи надійні, безпечні умови

для постраждалих дітей. Також запроваджено Офісом Президента України спільно з Дитячим фондом ООН UNICEF Ukraine та Міністерством соціальної політики загальнонаціональну програму «Дитина не сама». Завдяки цьому чат-боту кожен громадянин України може отримати відповідь на будь-які питання з приводу тимчасового прихистку дитини у сім'ю, пошуку дитини, яка загубилася; а також кожна небайдужа людина може повідомити про відомі їй випадки перебування дитини без нагляду. Щиро вірю, що кожна дитина, яка постраждала в наслідок військових дій, перебувала на тимчасово окупованих територіях України буде мати захищені права. Війна безжально переписує долі й перекреслює життя. Змінює пріоритети й цінності у дорослих. І звичайно ж, впливає на дітей. Не тільки на тих, хто став свідком бойових дій, насильства чи смерті, а й тих, кому довелося залишити звичні домівки, школу та друзів. Діти – це майбутнє! Діти повинні жити у світі краси, а не в зоні конфлікту.

Список використаних джерел:

1. Радіо свобода «Діти свідчать, що їх били за непокору» – уповноважена президента про вивезених в Росію дітей URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-vyvezeni-dity-herasymchuk/32341820.html>

2. Суспільне Новини З окупованих територій до Росії вивезли понад 19,5 тисяч дітей, але цифра не точна — уповноважена президента URL: <https://suspilne.media/430455-z-okupovanih-teritorij-do-rosii-vivezli-ponad-195-tisac-ditej-ale-cifra-ne-tocna-upovnovazena-prezidenta/>

3. Суспільне Новини "Щоб я не чув, що ви з України. Ви народилися у РФ" — як Росія "перевиховує" викрадених українських дітей URL: <https://suspilne.media/440985-sob-a-ne-cuv-so-vi-z-ukraini-vi-narodilisa-u-rf-ak-rosia-perevihovue-vikradenih-ukrainskih-ditej/>

4 Як діти опиняються в "таборах перевиховання" URL: <https://suspilne.media/440985-sob-a-ne-cuv-so-vi-z-ukraini-vi-narodilisa-u-rf-ak-rosia-perevihovue-vikradenih-ukrainskih-ditej/>

5. Труднощі повернення дітей URL: <https://suspilne.media/440985-sob-a-ne-cuv-so-vi-z-ukraini-vi-narodilisa-u-rf-ak-rosia-perevihovue-vikradenih-ukrainskih-ditej/>

6. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#top> (дата звернення: 01.06.2023);

7. Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 березня 2022 р. № 302 Київ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2022-%D0%BF#Text>

8. Катерина Дробязко Як захистити права дитини в умовах воєнного стану. Юридична газета URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/yak-zahistiti-prava-ditini-v-umovah-voennogo-stanu.html>

4.14. Grounds for restrictions on human rights and freedoms under the Constitution of Ukraine under martial law (Підстави обмежень прав і свобод людини за Конституцією України в умовах воєнного стану)

In the modern world, issues of human rights and freedoms are of great importance, because they form the basis of a democratic society. The Constitution of Ukraine guarantees a wide range of rights and freedoms to citizens of the country, but it also provides for the possibility of limiting them under certain conditions. Restrictions on human rights and freedoms are an integral part of legal regulation and ensure a balance of society's interests and individual rights. Accordingly, understanding and analysing the limitations of human rights and freedoms is an important task that requires detailed study and consideration.

The concept of human rights and freedoms in Ukraine defines a system of values and principles that guarantee and protect the basic rights and freedoms of every person living on the territory of Ukraine.

Human rights and freedoms in Ukraine are recognized and guaranteed by the Constitution of Ukraine, international treaties that Ukraine has ratified, as well as the domestic legislation of the country.

Central concepts in this context are "rights" and "freedoms". Human rights in Ukraine mean the independence and inviolability of each person before the state and other persons. These include the right to life, liberty, personal integrity, dignity, equality before the law, freedom of thought, belief, speech, expression, peaceful assembly and association, freedom of

movement, right to work and social protection, right to a fair trial and many others.

Human freedoms in Ukraine include the right to self-determination, free development of personality, freedom of will, freedom to choose a place of residence, freedom of expression in elections and referendums, freedom of culture, science, education, freedom of entrepreneurship, freedom to preserve national heritage and other freedoms that do not contradict the law.

These human rights and freedoms in Ukraine are inalienable and inviolable. The state has the duty to guarantee their observance and to protect against any violations. In case of violation of the rights or freedoms of citizens of Ukraine, they have the right to apply to the court or other competent authorities to protect their rights. The judicial system of Ukraine ensures the independence and impartiality of judges when considering cases, in particular, in cases related to the protection of human rights and freedoms. Citizens also have the right to apply to law enforcement agencies, the ombudsman or other specialized bodies to protect their rights and obtain legal assistance.

According to the Constitution of Ukraine, women's rights are not limited. The Constitution of Ukraine guarantees equality of rights and freedoms regardless of gender. This means that women have the same rights and opportunities as men. Ukraine has also ratified international documents, such as the UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, which confirms the state's commitment to fight against all forms of discrimination against women and to ensure gender equality.

Special attention is paid to the protection of human rights in conditions of war and in temporarily occupied territories. The Government of Ukraine and international organizations take measures to monitor human rights violations, provide humanitarian aid and ensure accountability for crimes against humanity.

The conditions of war can lead to special circumstances that can affect the rights and freedoms of women, as well as the rights and freedoms of all citizens. For example, military conflict can pose a threat to the safety and physical well-being of women. In such situations, the protection of women's rights is particularly important [1, p. 16].

International humanitarian law establishes norms aimed at protecting the civilian population in wartime, including women. For example, the Geneva Conventions and their Additional Protocols provide protection to civilians, including women, from violence, crime and other forms of discrimination.

The country may also adopt additional measures and policies to protect women's rights in wartime. This can include protection from sexual violence, ensuring access to health care and support, and ensuring women's participation in peace building and post-conflict recovery.

It is important that states uphold their obligations under international humanitarian law and ensure that women's rights are protected even in times of war to ensure their safety, dignity and equality.

Therefore, in the context of war or military conflict, the protection of women's rights remains an important task, and any restrictions must be justified, temporary and proportionate to ensure security and respect for human rights principles.

During a war or military conflict, certain restrictions on human rights and freedoms may be established in order to ensure security, national defence and public order. However, these restrictions must be justified, temporary and proportionate, that is, they must not exceed what is necessary in the specific circumstances.

Restrictions on human rights and freedoms during war can be classified into the following categories:

1. Life and personal integrity: Restrictions in this category may include the use of force, hostilities, the prohibition of killing and cruel treatment of citizens.

2. Freedom and personality: This may include restrictions on freedom of movement, detention and detention, restrictions on freedom of expression and freedom of information, and restrictions on the right to privacy.

3. Fair trial rights: Restrictions in this category may include the suspension of court proceedings or the modification of procedural law to ensure security or national defence.

4. Freedom of thought, conscience and religion: Restrictions in this category may include censorship, restrictions on freedom of religion or influence on religious practices and beliefs.

5. Freedom of assembly and association: Restrictions in this category may include bans on peaceful assembly and restrictions on the activities of political parties or public organizations [2, p. 24].

It is important to consider that any restrictions on rights and freedoms during wartime must be justified by necessity and proportionate to the tasks of security and national defence. States must adhere to

international standards and human rights obligations even in extraordinary circumstances such as war.

Indeed, issues of human rights and freedoms are important in the modern world, including Ukraine. The Constitution of Ukraine guarantees a wide range of rights and freedoms to citizens, but provides for the possibility of limiting them under certain conditions to ensure a balance of public interests and individual rights. The protection of women's rights, in particular, is an important task, and international and domestic laws aim to ensure gender equality and the protection of women in wartime. Restrictions on rights and freedoms during wartime must be reasonable, temporary and proportionate to ensure security and respect for human rights principles.

In general, understanding restrictions on human rights and freedoms requires careful analysis, taking into account the context, legality and purpose of such restrictions. It is important to ensure a balance between the interests of society and the rights of the individual, ensuring the protection of human rights and the safety of the community at the same time.

References:

1. Катеринчук К. В., Бортняк К. В. Проблеми захисту прав людини на тимчасово окупованих територіях. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2022. Том 33 (72). № 1. С. 14 – 18.

2. Половинкіна Р. Ю. Правовий статус громадянина на тимчасово окупованих територіях України. *Право та державне управління*. 2023 р. № 1. С. 22-26.

4.15. Конституційність харківських угод

Угода між Україною і Російською Федерацією (у пресі харківські угоди), підписана 21 квітня 2010 року у Харкові президентом України Віктором Януковичем та президентом Росії Дмитром Медведєвим, згідно з якою термін перебування Чорноморського флоту Російської Федерації у Севастополі подовжено з 2017 до 2042 року. Відповідно, положення цієї угоди включають:

- 1) Продовження терміну перебування російських частин Чорноморського флоту на території України до 2042 року
- 2) Зниження ціни на російський газ для України на 30% з наступного року
- 3) Розширення співпраці в галузі енергетики та транспорту. [1с.1-5]

Дана угода викликала критику з боку більшості українських політиків та громадськості, які вважали, що ці угоди були підписані без належної уваги до конституційних процедур та без належного консультування з підтримуючими країнами, зокрема з Європейським Союзом, громадянським суспільством [2]. Також зазначалося, що деякі положення угод не відповідали Конституції України, зокрема щодо термінів перебування іноземних військ на території України. Незважаючи на критику політиків, науковців, Харківські угоди залишаються в силі і досі.

Досліджуючи дану ситуацію, варто зауважити, що існує заборона на розташування іноземних військових баз на території України згідно з положенням ч. 7 ст. 17 Конституції України. [3 с.5]

Проте, на півострові Крим та у місті Севастополь були російські військові бази, які діяли протягом майже 18 років за умови відповідних україно-російських угод щодо Чорноморського флоту [1]. Для вирішення цієї проблеми у Перехідних положеннях Конституції України було включено п. 14, який передбачає, що використання наявних військових баз на території України для тимчасового перебування іноземних військових формувань можливе на умовах оренди в порядку, визначеному міжнародними договорами України [3]. Проте, при укладені угоди Конституційний Суд України відмовив у тлумаченні перехідних положень Конституції щодо Харківських угод, за конституційним подання президента [4]. Тим не менш, питання щодо того, чи можуть російські бази залишатися на території України після 2017 року, коли закінчився строк дії україно-російських угод, а також чи можна створювати нові бази, викликало дискусії. У квітні 2010 року Конституційний Суд відмовив у відкритті конституційного провадження щодо подовження строку перебування російських баз [5]. Пізніше, після окупації Криму, виникли ідеї про можливість створення постійних військових баз НАТО на території України. Такі ідеї викликали нову хвилю дискусій щодо відповідності Конституції України.

Хоча Конституцією України заборонено розташування іноземних військових баз на її території [3]. Проте на півострові Крим і в Севастополі функціонували російські військові бази відповідно до україно-російських угод від 1997 року на 20 років. З метою врегулювання конфлікту, що виникнув, було включено пункт 14 до Перехідних положень Конституції, який дозволяє використовувати

існуючі військові бази на території України для тимчасового перебування іноземних військових формувань за умови оренди відповідно до міжнародних договорів [3].

Питання про подовження строку перебування російських військових баз на території України після 2017 року, коли закінчувався термін дії угоди від 1997 року, а також створення нових баз порушувалося неодноразово. Навіть президент України Віктор Ющенко та група народних депутатів звернулися до Конституційного Суду в лютому 2010 року з питанням про подовження терміну дії угоди [4]. Проте вже у квітні того ж року, на порозі підписання Харківських угод, Конституційний Суд відмовив у відкритті конституційного провадження щодо цього питання. Харківські угоди продовжили строк дії військових баз на території України до 2042 року [1].

Однак, після підписання Харківських угод постійно виникли дискусії щодо відповідності розташування іноземних військових баз на території України. Також, після окупації Криму, було висунуто ідеї про те, що п. 14 Перехідних положень може бути підставою для створення в Україні постійних військових баз НАТО [3]. Аналіз правової доктрини свідчить про те, що створення нових іноземних військових баз в Україні, навіть якби п. 14 залишився в Конституції, було б юридично неможливо. Це пов'язано зі специфікою Перехідних положень Конституції України та їхньої тимчасовості [6 с.8].

Правова наука визнає, що Перехідні положення в Конституції були створені для перехідного періоду, протягом якого положення Конституції повинні були бути запроваджені повністю. Це зумовило

притаманність Перехідним положенням деяких рис, які відрізняють їх від інших положень Основного Закону, зокрема тимчасовість. Це означає, що дія п. 14 має бути обмеженою в часі, а перший варіант цього положення вказував на те, що його термін дії не повинен перевищувати 12 років з дня прийняття Конституції. Однак, конкретний термін не був визначений через відсутність згоди депутатів щодо його тривалості.

Навіть якщо б пункт 14 Перехідних положень залишився в тексті Конституції, він не міг би бути правовим підґрунтям для розміщення будь-яких військових баз інших держав на території України. Це пояснюється тим, що пункт втратив свою дію після закінчення строку дії Угод 1997 року і міг застосовуватися лише до відносин, що пов'язані з виконанням цих угод. Зокрема, будь-які питання стосовно створення іноземних військових баз на території України підпадають під дію статті 17 частини 7 Конституції України, яка забороняє цю можливість [3].

Зважаючи на те, що пункт 14 Перехідних положень втратив чинність ще з 28 травня 2017 року, коли закінчився строк дії Угоди про російський Чорноморський флот 1997 року, його виключення зі складу Конституції 19 лютого 2019 року було лише формальним і політичним кроком. [7 с.5]

Щоб дозволити постійне розміщення військових баз НАТО чи інших держав на території України, необхідно внести зміни до статті 17 Конституції. Однак відповідно до розділу 1 Конституції, це можливо лише після проведення всеукраїнського референдуму, проте стаття 157 Конституції України заперечує можливість внесення змін

до Конституції України, якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України [3] .

Додатково, Харківські угоди не враховували інтереси та думку української громадськості, а також порушували принципи правової держави, зокрема принцип демократії. Укладання таких угод без залучення представників українського народу та без узгодження з законодавчою владою України може бути розглянуто як порушення конституційних процедур. [6]

Також, Харківські угоди були укладені у складний історичний період, коли в Україні відбувалась важлива політична криза. Україна переживала великі соціальні та економічні проблеми, а політична влада зосереджувалась на збереженні своєї влади. У цих умовах укладання Харківських угод може бути розглянуто як недостатньо обґрунтований та недоцільний крок у зовнішній політиці України. Зокрема, угоди не враховують принципи територіальної цілісності та незалежності України, які закріплені у статті 2 Конституції [3]. Угоди передбачали передачу контролю над частинами території України, зокрема над Кримом та Севастополем, Росії, що порушує територіальну цілісність та незалежність України [1].

Фактично, Харківські угоди можуть порушувати статті 17 та 85 Конституції України [3] Як я вже зазначила, угоди передбачали наявність російської військової бази на території України, що може бути розглянуто як порушення статті 17 [3], яка забороняє наявність іноземних військових баз на території України. Також, угоди не були узгоджені з Радою національної безпеки та оборони України, що може бути розглянуто як порушення статті 85 [3], яка передбачає, що

питання національної безпеки та оборони вирішуються виключно за рішенням Ради національної безпеки та оборони України.

Віктор Василенко, правознавець-міжнародник, заявив, що подовження терміну перебування ЧФ РФ у Севастополі є порушенням Конституції України. Він зазначив, що пункт 14 «Перехідних положень», який передбачає тимчасовий термін дислокації іноземних військових формувань на вже наявних базах на території України для врегулювання окремих виняткових ситуацій, був укладений з метою виведення цих формувань з українських теренів. В українсько-російському договорі щодо ЧФ РФ 1997 року було передбачено, що термін дислокації буде тривати 20 років з можливістю пролонгації на наступні п'ятирічні періоди, але не на 25 років, як це було передбачено в «угоді Януковича–Медведева». [6 с.13]

Інший правник, І. Городиський, вважає, що можливість пролонгації терміну не є обов'язковою, а лише є правом. Після закінчення терміну угоди 1997 року, згідно зі ст. 17 ч. 7 Конституції України, необхідно було заборонити подальше перебування російського флоту на території України. [8 с.4]

Досліджуючи дану тему ми проходимо до висновку, що Харківські угоди не відповідали національним інтересам України. Очікувана знижка на газ не принесла бажаного економічного ефекту, а присутність Чорноморського флоту РФ в Криму створила плацдарм для окупації Криму в 2014 році. Однак не можна дати однозначну відповідь на запитання, чи мала б Україна денонсувати ці угоди. З одного боку, це може бути інструментом міжнародного тиску на

Кремль, оскільки Москва розірвала домовленості не за процедурою. З іншого боку, присутність іноземної військової бази в Україні не відповідає ні Конституції, ні національним інтересам. Росія, яка окупувала Крим і вважає примат міжнародного права нижчим за внутрішнє, може не визнати арбітражне рішення, яке може бути невідповідним для неї. Росія розірвала угоди у 2014 році, але не за процедурою. Згідно з угодою від 1997 року [9], яка була продовжена у 2010 році, вони діяли до повного виконання зобов'язань Сторонами, які Росія не виконала.

За таких обставин, назріла денонсація Харківських угод, що символічно підтвердить невідповідність цих угод національним інтересам України. На жаль, Севастополь і Крим продовжують залишатися окупованими Росією, тоді як Харківські угоди все ще залишаються чинними, що є нелогічним.

За думкою Івана Городинського, хоч угода суперечить Конституції України, лише Конституційний Суд може визнати її неконституційною. Він наголошує, що без рішення про конституційність договору будь-які перспективи в органах міжнародного правосуддя є примарними [8 с 9]. На жаль, жодного звернення від президента, Уряду чи депутатів Верховної Ради з цього питання до Конституційного Суду не було. Після окупації Криму Україна не може виконувати свої зобов'язання за цими угодами, тому має можливість денонсувати їх. Це є ключовим кроком у відновленні законності в країні та встановленні правди в міжнародних відносинах.

Варто зазначити, що станом на 2023 рік Конституційний Суд України відкрив провадження у справі щодо конституційності «Харківських угод» за зверненням 49 депутатів, щодо відповідності даної угоди основному закону [10].

Отже, у підсумку можна дійти висновку, що Харківські угоди 2010 року суперечать Конституції України, адже їх підписання не відбулося відповідно до встановлених процедур та порушує положення про недоторканність територіальної цілісності та єдності України. Також дана угода порушує права українських громадян та не враховує їхніх інтересів. Окрім того, угода порушує положення про недоторканність територіальної цілісності та єдності України, оскільки передбачає передачу частини території України іншій державі.

Також було виявлено, що угода не враховує інтересів українських громадян та порушує їхні права. Зокрема, передача підконтрольних територій в іншу державу може призвести до порушення прав на життя та безпеку громадян, а також до порушення прав на власність. Крім того, угода передбачає введення спеціального статусу для підконтрольних територій, що може призвести до дискримінації громадян, що проживають на цих територіях.

Отже, проведене дослідження Харківської угоди 2010 року приводить до єдиного висновку, що державним інститутам потрібно негайно вирішувати питання про денонсацію цієї угоди, а це в свою чергу забезпечить непорушність суверенітету України.

Список використаних джерел:

1. Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України { Угоду ратифіковано Законом N 2153-VI (2153-17) від 27.04. 2010 р.
2. Експерти про плюси і мінуси харківської угоди. <https://www.unian.ua/politics/353679-eksperti-pro-plyusi-i-minusi-harkivskih-ugod-yanukovicha-medvedeva.html>
3. Конституція України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР з наступними змінами і доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text/>.
4. Конституційний Суд; Ухвала від 20.04.2010 № 26-у/2010
5. Конституційний Суд; Ухвала від 20.04.2010 № 27-у/2010
6. Василенко В. "Подовження терміну перебування ЧФ РФ на території Севастополя є порушенням Конституції України".
7. Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування ЧФ РФ на території України від 28 травня 1997р.
8. Городинський І. «Конституційність Харківських угод: наслідки окупації Криму» - «Українська правда» 24 квітня 2014 року.
9. Ковалев, С. (2015). Харківські угоди 2010 року: договірність чи зрада національних інтересів України? Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Політичні науки», 41, 63-69.

10. Провадження Конституційного Суду України від 11 квітня 2023р щодо визнання Харківських угод неконституційними за поданням 49 депутатів.

<https://www.unn.com.ua/uk/news/2023304-ksu-perevirit-konstitutsiynist-kharkivskikh-ugod>

4.16. Конституційні засади функціонування обласних військових адміністрацій в умовах воєнного стану

Відповідно до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» місцева державна адміністрація в межах своїх повноважень здійснює виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також реалізує повноваження, делеговані їй відповідною радою [1].

Місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують:

1) виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади;

2) законність і правопорядок; додержання прав і свобод громадян;

3) виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин – також програм їх національно-культурного розвитку;

4) підготовку та виконання відповідних обласних і районних бюджетів;

5) звіт про виконання відповідних бюджетів та програм;

6) взаємодію з органами місцевого самоврядування;

7) реалізацію інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень [2].

З початком повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України спричинено екзистенційну загрозу для української нації та Української держави. З метою забезпечення належної відсічі збройної агресії указом Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 в Україні було введено правовий режим воєнного стану. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан тлумачиться як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих [3]. Водночас цим указом у цілому було окреслено коло суб'єктів публічної адміністрації, уповноважених «запроваджувати та здійснювати передбачені Законом України «Про правовий режим воєнного стану» заходи і повноваження, необхідні для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави [4].

Одним із стрижневих суб'єктів забезпечення реалізації заходів воєнного стану є «тимчасові державні органи – військові адміністрації», утворення яких прямо передбачено Законом України

«Про правовий режим воєнного стану». Відповідно до ч. 1 ст. 4 цього Закону військові адміністрації є тимчасовими державними органами, що можуть утворюватися «на територіях, на яких введено воєнний стан, для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення разом із військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян». Цим Законом передбачено, що військові адміністрації (населених пунктів, районні, обласні) здійснюють свої повноваження протягом дії воєнного стану та 30 днів після його припинення чи скасування [3].

З моменту оголошення воєнного стану на території України, повноваження обласних військових адміністрацій дещо змінилися та чітко закріплені у Законі України «Про правовий режим воєнного стану». Зокрема, відповідно до цього Закону обласні військові адміністрації на відповідній території здійснюють повноваження із:

1) запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану;

2) забезпечення ефективного використання природних, трудових і фінансових ресурсів;

3) складання та затвердження місцевого бюджету, внесення змін до нього, забезпечення виконання відповідного бюджету;

4) вирішення питань про надання за рахунок коштів місцевих бюджетів ритуальних послуг у зв'язку із похованням самотніх громадян, ветеранів війни та праці, а також інших категорій

малозабезпечених громадян; надання допомоги на поховання громадян в інших випадках, передбачених законодавством;

5) бронювання робочих місць для військовозобов'язаних на підприємствах, в установах та організаціях відповідно до законодавства (кожного тижня керівництво обласної військової адміністрації проводить засідання із визначення установ, підприємств, організацій, які є важливими для забезпечення життєдіяльності області у всіх сферах) [3];

б) та інші повноваження, які мають велике значення щодо забезпечення виконання функцій держави та збереження територіальної цілісності.

З практичного досвіду, пріоритетним напрямом діяльності обласної військової адміністрації в умовах воєнного стану є допомога Збройним силам України та всілякими способами забезпечення їх належною гуманітарною допомогою, яка надходить із закордону від міжнародних партнерів в рамках угод про співпрацю. Варто зазначити, що цей напрям діяльності є найголовніший враховуючи ситуацію в нашій державі, але, функціонування нашої держави, зокрема, окремих регіонів неможливе без економічної складової та міжнародного співробітництва не тільки у військовій, а й у різних сферах суспільного життя, а саме культурній, економічній, у сфері охорони навколишнього середовища та ін.

За кошти місцевого бюджету обласними військовими адміністраціями відбувається закуплення матеріальних цінностей, яких потребують військовослужбовці Збройних сил України. Зокрема, передається велика кількість транспортних засобів,

електронної техніки, засобів особистої гігієни та багато іншого інвентарю.

Відбуваються впровадження різних соціальних проєктів щодо захисту та підтримки сімей, які постраждали від війни, сімей, члени родини яких загинули захищаючи нашу державу. В межах проєктів, сім'ї відправляють на відпочинок у різні куточки певного регіону.

Останнім часом, зважаючи на досить масштабне поширення неправдивої інформації щодо подій, які відбуваються на території України, структурні підрозділи військових адміністрацій у своїй діяльності усіма можливими методами та способами протидіють поширенню дезінформації.

Обласні військові адміністрації тісно співпрацюють із органами місцевого самоврядування територіальних громад області. Відповідно до ч. 2 ст. 98 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», органи місцевого самоврядування і далі здійснюють повноваження, надані їм Конституцією України та іншими законами України та сприяють діяльності військового командування, військовим адміністраціям щодо забезпечення заходів, які необхідні для запровадження правового режиму воєнного стану на відповідній території та захисту безпеки населення. В межах співпраці органи місцевого самоврядування з метою підтримки військових та осіб, які постраждали від збройної агресії РФ виділяють приміщення для подальшого проживання внутрішньо переміщених осіб, а також для облаштування медичних закладів з метою лікування та проходження реабілітації військовослужбовців. Щотижня, мобільні бригади облдержадміністрації навідуються до територіальних громад, де

зустрічаються із внутрішньо переміщеними особами, консультують їх із різних питань та перевіряють умови проживання.

Отже, військові адміністрації консолідують зусилля місцевих органів влади, спільно із державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, підприємствами, установами та організаціями, громадянами здійснюють заходи правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про місцеві державні адміністрації» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 20-21, ст.190)
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>

2. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141),
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4736>

3. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 05.12.2022).

4. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. URL:
<https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 05.12.2022).

4.17. Constitutional principles of Ukraine's membership in international organisations. (Конституційні засади членства України в міжнародних організаціях)

The development of the global economy, accelerated scientific and technological progress and the need to address global security issues became prerequisites for the formation of international blocs and alliances in the second half of the twentieth century. These organisations facilitate cooperation between member states in various fields, establish a common legislative framework and unify permits. Given the general trend towards globalisation, questions arise as to the procedure for a state to join such organisations, the possibility of their creation and participation in their direct management.

Considering these issues through the Ukrainian legal literature, it can be concluded that this topic has been studied only partially, only some studies on the implementation of certain functions of the Constitution can be identified, but there are no works that would study the topic as a whole. Given the fundamental role of the Constitution in all aspects of the state's activities, I consider it necessary to study the principles of Ukraine's membership in international organisations enshrined in the Constitution and the possibilities of their actual implementation.

Article 3 of the Constitution stipulates that the state is accountable to the individual for its activities. The affirmation and enforcement of human rights and freedoms is the main duty of the state, meaning that Ukraine cannot join or interact with international organisations that may adversely

affect the scope of human and civil rights and freedoms established by the Constitution and other legal acts.

The Constitution of Ukraine recognises the priority of international law in relations with other countries and international organisations. It provides for the procedure for international treaties to enter into force, i.e. after the consent of the Verkhovna Rada of Ukraine and in accordance with the provisions of the Constitution. However, here the Basic Law meets international norms and provides for the possibility of introducing the necessary amendments to the Constitution to enable the implementation of an international treaty into the Ukrainian legislative system.

Article 18 of the Constitution establishes the principle of peaceful and mutually beneficial cooperation with members of the international community in order to ensure the national interests and security of Ukraine and the Ukrainian people. The aggressive policy of the Ukrainian side in resolving internal international and organisational conflicts is excluded; the use of aggression, provocation and any armed resolution of such conflicts is unacceptable.

The constitutional provisions also provide for democratic control and approval of decisions related to Ukraine's membership in international organisations. Such powers are provided for in Article 85(32) of the Constitution of Ukraine within the powers of the Verkhovna Rada of Ukraine as an elected legislative body that ensures the exercise of citizens' rights in the legislative aspect. All decisions related to membership in international organisations are made by voting for a particular draft treaty or accession to it [1].

The constitutional principles of Ukraine's membership in international organisations include the fulfilment of international obligations, consideration of national interests and strengthening of the country's foreign policy position. The activities of all international organisations to which Ukraine is a member should be aimed at achieving welfare, material or political benefits for the country.

The constitutional principles also ensure legal protection of Ukraine's interests within international organisations and facilitate foreign economic and political cooperation.

Ukraine's membership in international organisations is in line with national strategic goals aimed at strengthening its international status and promoting the country's development. At the time of writing, the Preamble to the Basic Law contains a statement on the European identity of the Ukrainian people and the irreversibility of Ukraine's European and Euro-Atlantic course, which should be manifested in the international arena through Ukraine's accession to the European Union and the North Atlantic Treaty Organisation (NATO).

This principle is also enshrined in Article 102, which establishes the role of the President of Ukraine as the guarantor of the implementation of the strategic course of the state to acquire full membership in these organisations, but due to the ambiguous policy of NATO and the lack of effective cooperation at the time of writing, the goal of joining NATO may not be achieved, and after the end of the war, this article and the Preamble to the Constitution may be amended on this issue.

The constitutional framework ensures Ukraine's participation in the decision-making process of international organisations and its influence on

the formation of global policies affecting the country. Representation in such organisations is carried out through the Ministry of Foreign Affairs, through the participation of the Minister of Foreign Affairs directly, the establishment of representative missions, as in the case of NATO, and through Permanent Missions, which are established to represent Ukraine in a certain range of organisations. According to the MFA, there are currently 6 such missions (the UN Office and other organisations in Geneva, to international organisations in Vienna, the UN, COE, UNESCO and the EU) and one mission [2].

It is worth noting that the constitutional enshrining of Ukraine's membership in international organisations is a confirmation of the country's foreign policy orientation towards cooperation, interaction and participation in global processes. Such a policy on the part of the state excludes the creation of authoritarian and information-closed states, such as the PRC and the DPRK, which makes Ukraine a promising and effective member of the international political arena and leaves it as an active player in all areas of state interaction and open to global transparent cooperation in the future.

Given that Ukraine is a democratic state with a well-established constitutional order, and participation in international organisations is a critical requirement for the successful further development of the country, I believe that a deeper study and further improvement of the institution of international cooperation will be one of the key areas of development of domestic jurisprudence in the near future.

References:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. з наступними змінами і доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

2. Доронцева Є. Між радянським минулим та європейською інтеграцією: огляд співпраці України з міжнародними організаціями та спільнотами держав 2022. URL: <https://voxukraine.org/mizh-radyanskym-mynulym-ta-yevropejskoyu-integratsiyeyu-oglyad-spivpratsi-ukrayiny-z-mizhnarodnymy-organizatsiyamy-ta-spilnotamy-derzhav>.

Наукове видання

**Основні напрями модернізації Конституції України
в умовах вступу України до Європейського Союзу
(Присвячено з нагоди 27 річниці Конституції України)**

МОНОГРАФІЯ

За загальною редакцією В. І. Розвадовського,
доцента, кандидата юридичних наук.

В авторській редакції

Головний редактор *В. М. Головчак*

Підп. до друку 05.09.2023. Формат 60x84/8.
Гарнітура «Times New Roman».
Ум. друк. арк. 24,4. Тираж 300 пр. Зам №65 .

Видавець

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
76018, м. Івано-Франківськ, вул. С. Бандери, 1,
тел. 75-13-08, e-mail: vdvcit@pnu.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7616 від 26.05.2022

Виготовлювач

Підприємець Голіней О.В.
76000, Україна, м.Івано-Франківськ, вул. Галицька, 128,
тел.: +38 066 481 66 01 e-mail:gsm1502@ukr.net

ISBN 978-966-640-541-1